

Proza

Đura Jakšić

calibre 0.8.36

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Ђура Јакшић

ПРОЗА

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање и брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригинално издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

2009.

Антологија СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Ђура Јакшић

ПРОЗА

Садржај

[УСПОМЕНЕ](#)

[СИРОТА БАНАЋАНКА](#)

[ЈЕДНА НОЋ](#)

[КОМАДИЋ ШВАЈЦАРСКОГ СИРА](#)

[МОЈА ЉУБАВ](#)

[БЕЛА КУЋИЦА](#)

ΠΡΟΖΑ

УСПОМЕНЕ

ДРУГУ ЈОВИ ЈОВАНОВИЋУ

ГОДИНА 1849.

Свачији је живот књига. Почетак јој је уздисај и крзница; свршетак јој је покров и уздисај. Али међу колевком и гробом има и варијација, као: лептир, цвеће, рузмарин, девојка, испаран оклоп, венац лаворов... А после?... Последњи лист је те жалостиве књиге тужан: на њему су нацртане високе јеле, мрачни борови, храпаво стење, а у подножију тога камења... гроб и мртвачка глава...

Јест, драги пријатељу, живот је жалостан! И тешко ономе који се усуди те тужне листове у голој књизи живота превртати! Поглед на прошлост срце ти пара, садашњост горком жучи душу потапа; а будућност?... Ах!... „Благо оном ко се чему нада“, али ја не смем на њу ни помислити. Прошлост и садашњост својим неприродно хладним поступањем сваку су наду у души мојој следиле, и ја немам наде и немам будућности.

Ево, погледај у мој дневник, преврћи лист по лист: све сам у животу побележио, све — али све саму тугу, све онај големи бол што ми толико година душу раздире... Два-три добра дана, две-три пријатне вечери, зар могу читав низ простраданих година својом благотворном слашћу разблажити?... О, никад, никад, пријатељу! Па и опет, ја их се радо сећам; радо спомињем та три добра дана, то неколико срећних тренутака; они су мени оно што је путнику, који је у мрачној ноћи залутао, огањ што издалека тиња... Ноћ је тамна, просторија пуста... па нека је та светлост и воштаница у рукама онога који већ умире, опет му ведри мрачну стазу, путнику усамљеноме...

.....

Беше новембар, жалостан месец тужне четрдесетдевете године.

Не звече сабље бритке, не — робовски ланци тупим својим јеком буде болом успавану својту оних што на мегдану бојном, светом страшћу занети, викаху: „Смрт или слобода!“

И гле, несрећници! Кад видеше како им зликовци на хиљаду комада раздераше заставу слободе, клонуше духом и тражаху — смрт; ал' место смрти, место тужне свечаности коју народи за покој душе својим мученицима чине, место лавора, место славе, нађоше — окове, тешке, кржаве.

Земља је погорела и опустела. Понеко сеоце остало је на миру, душманска га војска није потрла, вије му огањ освете тршчане кровове у прах и пепео згарио — али за то понеко сеоце, понеки је челичан син народа, као жртва, пред крвави суд изведен, и пресуда му беше — смрт.

Тако су, драги пријатељу, судили Маџари Србима, а тако исто и Аустријанци Маџарима.

— Ти ли си тај, што ослобођење васцелога Српства тражиш?... — опијен гневом дивљега звера, бесомучним гласом рикаше судија.

На сувим рукама браниоца српске слободе тужно звекнуше ланци, али веран син народа мирно и достојанствено одговараше:

— Ја сам!

— Ти си бунтовник! Ти си издајник отаџбине! — викаше судија.

— Ја сам бранилац народа, бранилац правде и људске и божје!... Ја сам, господо чланови крвавога суда, бранилац слободе!...

— Таког браниоца правде и слободе законито постављени суд земље Маџарске осуђује — на вешала...

И опет звекнуше ланци, а за џелатима својим мирно корачаше изабрани син народа, да врелом паром пролирене крви окади најсветију реч свију векова и свију народа... слобода...

Тако гинуше, мирно и достојанствено, најваљанији у народу, без правога суда и без сведока. А и нашта ти лажљиви сведоци?... Та сви су осуђеници на крвавоме суду признали да не могу сносити маџарскога насиља, сви они исповедаху јединога бога... бога слободе...

И мој отац, драги пријатељу, беше у то кобно доба осуђен — на смрт.

Али ту пресуду не моглоше душмани народа нашега извршити. Голема војска стиже од сродне словенске крви, и кад је победила Маџаре, њени вођи походише мрачне тамнице и, где нађоше брата по крви и по језику, пустише га слободна.

Још се сећам „злочинства“ са кога ми је добри отац на смрт осуђен био, па често у поноћи, кад се мисао удуби у сиву маглу далеке прошлости, ништа више не бих пожелео но да ми нико у роду са другог злочина не буде осуђен...

Беше Велики четвртак 1849. године.

Народ се искупио на бденије и побожним срцем ишчекиваше да се молитва са свећеникових усана захори. Двери се отворише, а из њих лаганим и озбиљним кораком ступи мој отац. Још му у оно доба беше црна брада, црна кâ она

одежда коју је, као православни свећеник, страсне недеље облачио.

У руци је држао златан крст.

У црним очима светлео му је огањ, чело му беше бледо, образи румени — светли пламен побожности и одушевљења преобразио је све што обично беше у створу његову; задркташе му усне, у сувој руци затрепта светлост златног крста.

Глас му је стрепио:

— Синови православне цркве! Синови народа! Синови слободе!... Вашу браћу потискоше душмани народа нашега: обале Бегеја, Мориша и Тисе црвене се од крви њихове! Книћанин је побеђен, Микло је погинуо!... Ах, страсна је недеља, изгибе цвет народа нашега!...

На те је речи клонуо народ, сузе му се ледише по глатком мермеру, а од груди се мермер стварао. Жене су дрктале од страха. Само младићи стискаваху песнице, нестрпељиво чекајући свршетак злокобне беседе.

— Христос, спаситељ људи, народа и векова, ове је страсне седмице испио горку чашу да својом крвљу у крв свију народа и свију векова улије аманет: једнакости, братства и слободе.

— Идите, гините за слободу! Гоните угнетача њена!... Идите, помешајте своју племениту крв са крвљу пострадавшега за вас и за род човечји!...

На Велики петак освануло је пет стотина косача, мрка погледа, чврсте деснице. Ма који спахија у земљи маџарској обрадовао би се овакој моби, али сад стрепљаше, јер то не беше гомила жетелаца, него чета дивљих осветника, која не тражаше богате њиве да их покоси, него да их својом и душманском крвљу ороси...

Ето, драги пријатељу, са тога ми доброга оца осудише на смрт.

Са те големе кривице његове морао сам и ја оставити нејаку браћу и родбину и тумарнути у свет, где никога нисам братом и пријатељем назвати смео... Бежао сам, а нисам знао куда... И други су бежали... Изгледаше као у оно прастаро доба, кад су се народи из једног дела у други део света селили да себи ново отачаство траже: преко ритова, шума, преко погорелих села лутао је безглаван народ... А, међутим, опет изгледаше као једна једина породица којој је кућни старешина преминуо: нико никога није вређао, ни млађи старијега, ни старији млађега, сви су се у големој жалости сложили; сви су били без отачаства, без родбине, без куће и кућишта — све сами гоњени мученици!... Каткада је по седам-осам стотина кола застало да се у каквоме риту или шуми одморе. Изгледаше као чета дивљих Авара, с том једном разликом што у нашој гомили не беше ниједног ратника. Старци, жене, деца — из такога се друштва састојао наш табор, који се и на најмањи шум, као јато дивљих тица, дизао да прне.

Једно вече се издалека чула рика топова. Хуји и тутњи, ка оно тежак облак што у ваздуху риче и бесни, надимајући горостасне груди, тражи најлепше долине да их ледом мржње своје уништи и упропасти.

Застрављена гомила не дисаше — слушала је како ваздух, потресан бесомучном борбом, јечи и стење као етером опијени рањеник што шкрипећи зубима, јечи, док му невешти лекари лагано хладним гвожђем коштицу из размрскане деснице чупају.

После се утиша све. И ноћ, и ваздух, и рика топовска — све је занемело. Рањеник, коме су немилостиви лекари кост по кост из малаксалога тела чупали, издахнуо је; па сад они који су га до смрти мучили, дођоше да му чело мртве главе мртвачку свећу запале.

Ала су милостиви ти људи, ти ближњи наши!... Најпре ти свуку и кошуљу са слабог тела; а кад се после на њихову прагу смрзнеш, они те покривају — свиленим покровом...

Последњи отпор српски у Банату беше на Томашевцима. Мало се јунака скупило да голему силу маџарску са свога огњишта потисну — ал' залуд борба! Брат до брата, пријатељ до пријатеља, са убојним оружјем у руци паде.

Бледа лица на црвеној крви, мртве руке превиле се преко студеноста гвожђа... Дивна студија за увенчане живописце пређашњих векова!

И Маџарима се сажалило, те из чистог саучешћа запалише хиљаду томашевачких кућа. Ни цркву нису поштедели: нека и она светли синовима православне вере!...

Наша је гомила видеела пламен; осећала је да је то мртвачка свећа на гробу српских витезова!...

Један старац, блед као крпа, диже се од земље и загушљивим гласом повика:

— Ево бесних, наоружаних Маџара!

Гомила занеме од страха, изгледаше као да сања страшне снове; бледа и чисто бесвесна лица лутала по усправљеној светини, без цели, без намере, без јаука и без речи... Док не стиже и нов карван сиротих српских бегунаца, и из стотину грла се захори:

— Маџари! Маџари!

Сад је тек настала права забуна. Кола се ломише, а под точковима кола ломише се кости. Мати је тражила своје дете, а јадно дете изгубљену мајку... а сви смо тражили заклона од неправде и од насиља маџарског...

Ја сам ступио у други кикиндиски баталијун; онде ми и браћа од стрица као својеволјци службаху.

Био сам у биткама. Видео сам дим и пламен, слушао сам звуку сабаља, звиждање танади, рику топова... Гледао сам поноћ како је по хиљаду запаљених кровова осветљује својим пламеном, који чак до у небо шиба.

Видео сам јунака. Гледао сам малене српске четице где, као плеву, развеју читаве баталијуне Маџара... О, веруј ми, драги пријатељу, да нема под небом јуначнијег народа од српскога... али ни несрећнијег!... Јер, гле, овако поцепани као што смо, свугде својом крвљу, својим грудима и својим животом служимо мекушне туђинце...

Ал' доћи ће дан... и сваки ће народ дан свога васкрса славити!

.....

Нисам могао, драги пријатељу, да ти приповедам о тужној четрдесетдеветој а да прећутим бесну четрдесетосму годину... Обе су ужасне!... У првој влада рат, у другој глад; у првој гонисмо насилнике с огњишта нашега, у другој, положивши оружје, мирно примисмо гладне тиране са далеког запада да ону крв што после жестоких бојева заостаде, да је сад питоме немачке стенице кап по кап исисају...

.....

Наше је село остало на миру, није ниједна кућа оборена, ниједан кров спаљен. Наше је село са Немцима измешано — а Немци су наши питоме нарави, блага разума... Пред нас су излазили с белим крпама, а пред Маџаре, као пред једноверну браћу, са литијама. Гостили су и нас и њих... Ћесарским ђенералима потказиваху Маџаре, а маџарским насилницима издаваху Србе, те их тако и једни и други сматраху за мирне становнике и верне савезнике.

Они ми продадоше оца, а на дому су, опет, као верни суседи, чували наше куће... Зар није то благородно? Није ли мудро то? Ако се врате Срби, с пламеном освете у грудима, а тврдим челиком у десници, они ће их лепо дочекати, а у знак своје верности и пријатељства имаће доказа:

— Ето, ми вам сачувасмо цркву, куће и имање!...

А да се Срби нису вратили, они би цркву похарали, имање опленили и онај тршчани кров са сиротих српских домова поскидали.

О, знам те ја, ти, неблагодарни народе! А има ли Србина да те не зна? Векови протекоше како по дубини срца нашега ријеш и сваки корен у њему, из којег би сјајнија будућност изнићи могла, својим оштрим зубима подгризаше!... Ти си гусеница на телу нашем, отровна пара у ваздуху, са које народи тешко дишу, а слабији умиру!...

Кад сам се кући вратио, застао сам мога доброга оца — ал' не више с оном црном брадом. Проседео је. Очи нису имале више оне светлости, беху тамне и упале, а лице му дође као снег бело.

Мени изгледаше много лепши него пре.

Више сам пута по њему моловао апостола Павла, и свакоме се допало то мудро и озбиљно лице; свака цртица на њему беше пуна израза; свака је приповедала о вечном мраку подземних тамница, о мучној самоћи, која се у влажноме хладу каменитих сводова проводи...

Пре страдања беше строг, а сад озбиљан, али пун благиости. Више пута сам га савњивао са првим хришћанским мученицима: пун доброте и стрпљења!

Кад ме је видео, потекоше му сузе низ лице.

Сиромах отац! Ко зна о чему је мислио, чега ли се сећао? Да л' мојих ил' својих мука? Или је, можда, сажаљевао цело колено што се у трећој десетини деветнаестог века изродило?... Ја не знам, а он је ћутао.

Кад ми је видео истрцани шињел, што сам од цара добио, сетно се насмешио. Сигурно је мислио:

„Ах, зашта гинусмо и страдасмо — а шта добисмо!... Браћа наша и деца наша у крв запливаше да из ње изваде потомству своје најдрагоценију бисер-шкољку — па... уместо слободе, добише истрцане шињеле и бронзане крстиће... О! О! О!... Какве жртве, а каква награда!“

Те исте јесени нисам ишао никуда „на страну“.

Код куће сам се у живописању упражњавао. И мирно сам по вас дуги дан моловао. Беху то по већој чести цртежи из прошлог устанка — досада су сви већ упропашћени; сâм сам томе узрок, а између њих морало је и лепих бити. Ја се још неколицине тих шкица сећам. Међу осталима беше једна о паду Сентомаша:

Беше ноћ. Пламен је по небу лизао. Није се видело звезда ни месеца. Густе облаци дима скриваху та небеска кандила да се тим боље покаже дивљи елеменат, који у бесу своје све прождираше што је сиротиња годинама у зноју лица свога подизала. Гомилице народа што бежаше, виђаху се као сенке у даљној даљини. Само једна четица јуначких синова, огрнута у кабанице и опаклије, са гаравим пушкама у руци, даваше отпора маџарским легијунима. Отпора... ако се отпором може звати: неколико мртвих, погинулих, и десетину-двадесет рањеника, што, с дуге борбе малаксали, последњи пут из пушака шаљу смрт непријатељима народа свога.

Отац је мој сваки час долазио да види шта радим и како напредујем. Каткад би преседео по читав дан, гледајући пажљиво сваки повлак кичице моје.

У живопису и у музици уживао је.

У нашем селу беше један дилетанат у виолини. И поред свега што је био Немац, отац га је с највећим уживањем слушао. Више пута би, изненађен, рекао: „Ове жице имају срца, и плачу и смеју се: као после кише дуга на небу“.

Он није имао прилике да види каквих великих излога од слика, и опет је знао разликовати лепо од ружнога. Од наших свећеника редак је који познаје Данилове иконе а да не виче на њега — мој отац га је обожавао.

Биографија великих живописаца толико је прочитао колико је на српском језику преведених нашао, па ми је свакад причао о њима и честа ми је сладио живот тих великих живописаца. Моја фантазија беше ионако млада и живахна, и ја сам већ представљао себе да сам Рафаело, Анџело, или, најмање, Кореџио... Ох, таште сујете!... Али можда бих и био велики живописац?... Ко зна?... Само једно признати морам: да ми, Срби, нећемо ни у каквој вештини имати великог човека; бар не тако скоро.

Французи и Немци поштују играчицу, и хиљаду уста говори о умилно лакоме покрету те и те, ове ил' оне играчице која се ових дана у Бечу ил' у Паризу показивала... А ми? Нама би и чувени резачки уметник Канова био сувишан, ил', ако не то, а ми га не бисмо као Канову умели поштовати...

Ето, драги пријатељу, од свију наших вештина песништво је на највишем ступњу: па кажи ти мени колико нас има који бисмо умели и хтели правити разлику међу Бранком и М. Д. Рашићем? Па ако ти се чини да претерујем, а оно међу Бранком и Милорадом Поповићем?... Па, сиромах владика Његуш колико пута беше заборављен да недостојнијем од себе места уступи!... Шта и шта пута га је Ђ. Малетић јавно на катедри понизио да својим морским апотеозама места начини!

Не кажем да неже доћи време сјајније, та ми се развијамо — али је тешко чекање...

Било је часова кад ми је отац и из свога живота понеку занимљиву цртицу приповедао, али у томе је био штедљивији; сваки пут је радије говорио о друговима са којима је у младости веселе и тужне часове делио. Често се за време причања и сам насмејао, а каткада сам приметио и сузу у очима његовим; али свакад озбиљно лице његово не допушташе радозналцу да и даље у тајне душе његове продире.

Једнога дана ступио он много озбиљнији него обично у моју радионицу.

У руци је држао јоште отворено писмо.

Ђутећи је сео на обично своје место.

После неколико минута извади из шпага цигару и, понудивши једну мени, запали своју; а то није било нешто обично, јер он сам врло ретко је пушио, и то или у највећој бризи или безбризи, а, друго, није радо гледао да ја пушим.

Ја сам се испрва устезао, али, кад ми он сасвим озбиљски рече да ми има нешто казати, примим понуду и први густ и плаветан дим пустим и нехотимице на започету икону.

— А шта си то узео у посао? — скоро и не погледавши икону, питаше ме отац.

— Молујем сужње шиљонске по Бајрону.

— Бајрона нисам никад читао — али ово је страшна тамница!... Шта значе ови гвоздени колуги на овим мрачним стубовима?

— За тих пет гвоздених колуга беху њих петоро браће повезани: њих четворо млађих овде је у овим мрачним зидовима

у мукама живот скончало — за веру... Пети, најстарији, преживео их је, да за њима тужи и да другима тугу приповеда.

— Дакле, вечити боли, вечите муке! И молери их молују, и списатељи пишу, и људи чују — али се нико противу насиља не диже! Па ни бог, тај једини заштитник правде и угнетених, неће да пусти свој громовни глас који земљине тресе умирује, а краљеве и царева са прахом прљаве земље равна; па ни он неће светом да дрмне, да грмне: „Доста, ви насилници! Доста, ви угнетачи људи и народа! Доста је суза и крви пало да ваше богате гозбе зачини!... Доста! Одсад су сви људи и народи слободни!...“ Бог ћути, и људи ћуте...

Плаве димове кабануса пратили су дубоки уздисаји оца мога. Тужним погледом гледао је у црне камене стубове и у оне гвоздене колуте што на платну живописани беху; а кад је видео најстаријег брата, који је остале мученике преживео, како, изнурен и издрпан, тамним очима, чисто као бесвестан, тражи браћу, и, раширивши суве и изнемогле своје руке, признаје — очајник — да му се браћа никад више повратити неће, кад је то све прегледао, окрете се мени:

— Икона по себи није лепа, није ни средње изведена, али ономе који је дуге дане и ноћи у мрачним сводовима влажних градова проводио, е, томе срце раздире... Имао сам и ја једнога друга, брата, и више од брата! И њега су са мном душмани народа нашега гонили, и он је страдао за веру и слободу, и он је поред мене у влажној тамници лежао; и ја сам га храбрио, а он је мене тешио. И гле! Ја сам га преживео... И сада могу, као овај несрећник са раширеним рукама, рећи: „Нема га! Не! И никад га више видети нећу!“

— Ево, па читај!

И он ми пружи својом сувом руком лист беле хартије. То је било писмо, женском руком написано:

„Поштовани господине,

О мојој тузи не смем вам говорити: она је голема, неизмерна... Мој муж, а ваш пријатељ и сустрадаљник, умро је!... И сад је слободан, навеки слободан! Не стиже му хладно гвожђе ни ноге ни руке; не гоне га Маџари... А и он је сада сасвим миран, не диже више гласа свога противу насиља и неправде... Лепо, мирно скрстио је беле руке, па чека Страшни суд... Сиромаш!... Можда ће тако, скрштених руку, довека чекати?... Можда тај велики божји суд неће никад ни доћи да свирепим судијама мога мужа суди?... Ах, поштовани сустрадаљниче мужа мога, то би била страшна неправда! И онда ћу ја са двоје моје сирочади подићи глас свој и викати: „Насиље! Неправда!“

Као што видите, господине, њега нема!... Ах!... Живи га не могу више другом називати, он се сад са мртвима дружи... Сахранила сам га баш до најстаријег детета: лепо, гроб до гроба, један мало мањи, други већи... па који тим тужним пољем прође, лако ће погодити да се ту под земљом грле отац и син...

Па ко зна, можда је њему милије било оно дете под земљом, неголи ми на земљи?... За њиме је плакао, а нас љубио... Тајна је то!... Астроном гледа у звезде. Је л' му ко сахрањен у њима?... Ми гледамо у земљу... Ах, у земљи нам је све!... Он у звездама гледа будућност, ми у земљи прошлост... Гледала сам младића како страсно љуби и мирише још неразвијену ружу, а видела сам онога који умире где на груди што издишу последњом снагом притискује од раскинутог цвета увео лист...

Откако га пустише у слободу, био је једнако слаб и блед, али га није ништа болело. Децу је више љубио и миловао него обично. Гледајући Милеву, често би му се низ блеђано лице суза заблистала. Истом је пре четири дана легао у постељу... Први дан и ноћ бацао је крв. Други дан, изјутра, беше миран, световао је мене и децу, говорио нам је и о вама. Више је пута повторавао да се у нужди и беди на вас обратимо... Али то неће бити нужно!... Не, господине, извор је суза наших дубок, туга

голема, бол неизмеран... а то је богатство у коме само сирочад уживају...

Будите здрави, господине, и опомен'те се кадикада вашег сустрадалика; а нас?... Ах, господине, нас заборавите! Грехота је оних се сећати о којима бог бригу води, а сирочад су деца божја...

Марта Станојевића“.

Док сам ја полугласно читао писмо сироте удовице, мој отац је тужно гледао преда се и, покаткад тужно уздахнувши, пуштао би дим из мирисаве цигаре. Видело се да о нечем озбиљски премишља. Затим је устао и, наслонивши чело на гвоздене шипке од прозора, дуго је гледао облачно новембарско небо, из којег је ситна и хладна кишица на земљу падала. На гранама дрвета што су пред кућом засађена била, не беше ниједнога листа. Ох, па како се лепо та тужна природа са тугом срца човечијега слаже, као што дивно поетично Петефије у једноме своме стиху каже:

„По тужном небу гони

Капља капљицу,

По моме бледом лицу

Суза сузицу...“

Сад више немам ни Петефија — изгубио сам га! Ах! та много сам штошта одонда изгубио што ми се у животу милило, што ми је срце веселило, а душу крепило; осташе само успомене на прошлост, пуне туге и милине, пуне радости и бола, те сад њима пуним тужну празнину горке садашњости.

После мале почивке отац се обрну меки. Очи су му још од суза влажне биле.

— Видиш, сине, то ми беше веран друг и искрен пријатељ, и он је умро! Љуба му је удовица, а јадна деца сирочад!... Сирота деца!... Ја не могу гледати да се пород мога брата и сустрадалника од немила до недрага потуца. И ја мислим да нећу према вама грешити ако их к себи примим — бар докле им старији брат не поодрасте да може своју сироту мајку и сестру издржавати...

Ја сам ћутао. А шта сам могао и одговорити? Зар да ми жао буде што ћу са двоје сиротих комад хлеба поделити?... О, никад, никад! Ја сам се радовао, и неко необично чувство потресаше ми душу: милина, сажаљење и саучешће према онима који страдају. И опет нисам имао речи да то све добром оцу искажем.

Ја сам га пољубио.

И он ме је разумео.

— И тако, сине, ја ћу послати кола по њих; па ако се приволе, за два дана могу доћи — а, међутим, ти ћеш распремити твоју радионицу и све ћеш пренети у собу коју сам у старој кући за тебе определио, а у твојој ће соби становати сиротице, наше гошће.

Ја сам спремио собу и радовао сам се тим сиротим гостима што ће, можда још сутра, доћи да у мојој топлој собици забораве зиму несреће своје... Ох, кад би се то заборавити дало!... Ал', ево, човек често у несрећи желео би да и саму срећу заборави, па, гле, где не може!

Срце је масна земља, па што се у њу посеје, дубоко хвата корена; симо вешто у дубину зароњен ашов и најмању јој жилицу киди.

Она сува лубања само, из које научничка аристократија вино пије, то заборавља, то не зна и не осећа... У њу се вино точи, а она се не опија; њу пипају најнежније женске руке, а

њојзи не јури крв у мозак; на рубин-усницама неке одважне кокете нема да задршће та сува кост, та мртвачка глава... Ох, та само једанпут из оне тавне шупљине да засветле два црна ока, да виде ужас безобразне гледалице, која се не стиди с подсмехом посматрати од пре хиљаду година из гроба избачени ковчег човечијег мозга!..

1871.

СИРОТА БАНАЋАНКА

Три дана је како непрестано киша пада; за три дана нико није видео оно благо, плаво небо, нити се ико огреја на умиљатоме осмеху провирујућег сунца. Густе, сиви облаци прекрилише хоризонт, један другог потискујући изгледаху као какве тавне слике немирних санова ил' као црне сенке горостасних планина.

Људи су забринуто гледали у ту страхоту; одлазише на реку, али ни најхрабрији не смеде на мост ступити — обала се ронила, а бесни таласи, дивље ударајући у дрвене стубове моста, из темеља потресаху трошну зграду човечјег труда.

— Због вас је ова страхота, ви бескућници што не верујете у бога, што не долазите у свету цркву! — говораху свештеници скупљеној гомилици голих синова што се, чакљама и будацима наоружани, налажаху на обали дивље реке да из њених мутних недара ишчупају понеку кладу да после њоме своју сироту породицу загреју.

— Јесте, због вас, ви пробисвети, ви што не поштујете старије, ви што не слушате власти; због вас је ова несрећа, ова поплава! — говораху зеленаши и кајишари којима је баш ово бурно време годило; јер кад ови бесни таласи, ваљајући се с високих гора, са плодних равница усеве упропасте, а трошан темељ јадних колиба у своме беснилу разнесу, онда ће бити јевтина надница, онда ће бедан сељак гологлав стајати на вратима чаршилије, молиће за милост, за једно парче хлеба, а газда ће му дати... Али ће му сваки залогај загорчати. И на те прекоре гомилица голих синова ћуташе, баш као да је она крива; ил' можда је мислила да су то сузе сиротињске, та бујна киша, и ти бесни таласи да је њихова клетва која ће потрести тврдо озидане дворове немилостивих зеленаша...

Све бешње су јурили таласи.

Мост, који је донде пркосио пенушећој се страхоти, сад се једним треском распао. Тешким балванима као ситним иверјем играху се бесомучни таласи. Газде, попови и друге ћифте разиђоше се, бледи и упрепаштени, а презривим осмехом гледала је за њима гомилица голих синова коју ни елементи не заплашише.

У тај се мах зачуо врисак у једној кућици која је десно од моста на самој обали стајала; са тавана, с дететом у наручју, викаше за помоћ једна жена:

— Упомоћ! Упомоћ! Људи, помагајте! Ено се руши већ!
Људи, вода!

Из мале гомилице њих двоје-троје, широких прсију, снажних мишица, храбри момци, каквих ћивтински свет ни познавао није, дигоше се смелим кораком и загледаше у мутне таласе.

— Избављени су! — повикаше остали који су своје другове познавали. И заиста, један од њих узне сироту жену на рамена и, скоро обнезнањену, изнесе је с дететом заједно на суво, а други провали прозор и парче по парче од оне сиротињске тековине додаваше другу који напољу, до половине у води, прихваташе сав тај остатак зноја сиротињског...

Вода је расла.

И већ прштаху гредe на трошној згради коју су немилостиви вали онако бесно лупали... Али се син природе већ извукао из колибице и широким прсима цепаше хладну воду, презирући рику разљућенога елемента, и тек се онда обрнуо назад, кад је чуо за собом лом. Последња нада сироте удовице, та чађава колибица, срушила се...

Са леве стране ћуприје беше озидана од тврдог камена механа — механа прве класе. Механџија је удивљен гледао како се храбри момци са помамним таласима боре.

— Зар за њу, за ту сироту несрећну жену, да се људи даве? Та ни муж јој не беше човек! Та да је био, зар не би бољу кућу својој деци оставио?

Хтеде још и даље јадну породицу кудити, али му подрумар јави да је у подруму пуно воде и да већ сва бурад по води плива.

— Зар моје камените сводове, зар моје зидове вода да провали? — говораше богаташким поносом занесени крчмар. Али кад оде и виде, а он се, блед као крпа, врати натраг. Мала гомилица гледала га је, поругљиво смешећи се.

— Људи, што стојите? Помагајте! Избављајте! Та ето сам дуката уложио у пиће! Сто дуката! Чујете ли ви? Ја сам упропашћен човек! Шта стојите! Ја ћу звати полицију у помоћ...

Мала гомилица ћуташе, нико не рече ни речи; али страшном хуком говорише таласи, који све већом силом продираше у варош, пред собом рушећи, а за собом пустош остављајући.

— Болница је у води, — рече један човек, који је из другог краја вароши малој гомилици приступио.

— Хајд'мо у болницу! У болницу! — повика гомила.

— А моје вино? — уздахну механџија. — Помагај! Хај! забога! Ах, моје вино! Моје вино!

— Попићемо га, газда! — поругљиво смејући се, рече гомилица.

Рече и оде...

.....

На шпитаљским прозорима видеела су се два-три бледа, уплашена лика — то беху болесници.

Сироти! Ишчекиваху помоћ, али пандури, који су се око плота скупили, нису смели прекорачити праг трошне зграде на којој су већ и зидови попуцали. Али кад дођоше голи синови, они погледаше један на другог, чисто мерећи своју снагу; али међу њима не беше ниједнога који би се бојао те страхоте.

А кад са прозора једно бледо, врло бледо лице молећим гласом повика: — Људи, помагајте! — онда не беше више премишљања. Одважни синови јурнуше у опасност. Вода се пенила од силе и беса, а по тој мутној пени пливали су довратници и трула ћерчива разваљенога шпитаља.

И неколико јастука и других лаких ситница изнесоше бујни таласи и играху се њима; пандури, који су с оне стране опасности стајали, викаху:

— Људи, јастуке изнесите! — Али се голи синови на те њихове заповести не хтеше обазрети, него лепо и уљудно запиташе:

— Куда ћемо са болесницима?

— У начелство! Тамо их носите, — одговори начелник који је у тај мах на коњу са кметовима у пратњи стигао.

— У начелству је простран ходник, — продужи даље, — не само пет-шест кревета, него би се и шесет могло у тој просторији сложити.

И заиста, Америка нам не би веровала, али начелство беше лепше и дивније здање него и школа и шпитаљ; а чиновници у начелству боље награђени него учитељи по школама и лекари по болницама.

.....

Тако је Јагодина изгледала за време поплаве. То је врло кратак нацрт, неколико тренутака; а и то можда не бих споменуо да ми не беше нужно ради познанства са сиротом Банаћанком, тужном јунакињом моје приповечице...

Ходници у начелству беху мермером патосни, по томе мермеру намештено беше пет-шест сламарица, ка којима су шпитаљски болесници лежали.

Сиромаси!

Ја сам их видео. Беху то бледа, увела лица. Један средњих година човек лежао је од ране, куршум му је кроз слабину пројурио — за неколико ока кукуруза умал' не погибе. Хтео је красти. Сиромах! Можда је и гладан био?...

Одмах до њега лежаше једна стара бака.

Боже мој! Боже мој! Два сина имађаше, па док их је могла својом старом снагом послужити, даваше јој хлеба, а кад малакса, отераше је у шпитаљ.

— У мојој деци је крв и млеко моје, — говораше бака у својој занетости, — а у мени је јад њихов и жена њихових; ја сам, сањајући, стрепила за њих, а они се, будни, не сећају своје старе мајке! Ја вичем: „Однеће ме вода!“, а они у дућану броје паре: новац је врео, вода је хладна, а њино срце је лед.

До старице смештено беше још неколико болесника. И они говорише у своме заносу и разлагаху мисли нејасне онако

као што долазе човеку у сновима, а израз лица беше им страхан, реч ужасна.

— Мајку ми доведите! — говораше један младић у прљавој сељачкој кошуљи. — Ко каже да она мене не воли? Она само на оца мрзи, а мене воли. Ох, мајко, мајко!...

Други је викао на попове, на власт, на зеленаше:

— Само ми је оног бакрачета жао што ми га Јова продаде. Хтео га је и попа Танасије отети, да њиме водицу свети, ха, ха!... Какви сам качамак кувао у њему! Баш би га и господин прото могао кусати. Једанпут сам опекао уста, ха, ха! Што и прото не окуси, а не би више придиковао како се покојна Магдалена посветила, а његова кћи да је поштена — поштена! Ха, ха! Чусте ли га, поштена!

Неки, опет, од болесника ћутаху тужно и невесело.

Међу тима нашим мученицима беше и једно женско лице особите лепоте. На бледим цртама њеним простирала се нека необична мирноћа; изгледаше као да је смрт својом хладном руком помиловала.

— А шта је теби тешко, чедо моје? — запитах је гласом у коме је било саучешћа. — Шта тебе боли, дете моје?

Она ме погледа великим црним очима у којима је трептала суза једна; ко зна да л' суза бола, кајања или туге големе?

— На мојој души, као сињи камен, лежи терет прошлости, а садашњост немилостивом руком срце ми цепа.

— Уздај се, душо, у будућност!

По њеним бледим, мирним цртама заиграо се тужан осмејак.

— Будућност! Будућност! Ах, господине, оваквим јадницама та је реч непозната, наше празне груди не осећају мелем њене садржине, а душа наша, сузама покајања изобилно топљена, заборавила је на наде благу утеху — смрт је све што нам у часовима горког очајања срце разигра.

— Имаш ли оца и мајку? Ил', можда, брата старијега?

— Никога немам, непознати пријатељу, на големоме свету никога!... — Глас јој је задрхтао, а по мирним цртама лебдео је неисказани бол уцвељеног срца.

— А пријатеља имаш ли?

— Немам!... — И белим увелим рукама покрила је још тужнији израз бледога лица.

— То је тужно!

Она је јецала од бола.

А кад се мало стишала, подиже своје исплакране модре трепавице, погледа ме тужним погледом, па онда, скоро молећи, рече:

— Твоје су црте благе, господине! Мора да ти је срце добро, буди ми пријатељ! Ох, кад би то примио! Ала бих срећна била ја! Ја никога нисам имала, никоме не могах исказати моје јаде, сузе су моје на срце падале, зато је тешко као олово; о, господине, о, пријатељу, лакше би било души мојој, само кад би слушао тугу моју — јер ме нико не хте пријатељским саучешћем саслушати. Буди ми пријатељ, о добри човече!

Она ућута и необичном пажњом проучаваше црте на моме лицу, нестрпљиво чекајући мој одговор. А кад јој пружих руку, она је притиште на уста и пољуби је — сирота!

Ја узмем једну троногу столицу, на којој су обично пандури седели пред вратима канцеларијским, и седнем до ње. Она ми не пушташе руке из својих увелих ручица, миловаше је и љубљаше, умиљавајући се, као дете које није одавно видело своје мајке. А у тужним очима лежаше израз пун благодарности:

— Ах, имала сам оца, пријатељу, али га не памтим. Малена сам била кад ми га црни попови отеше, па га дубоко у земљу сахранише; па док су они појали, ја сам горко плакала. Хтела сам му покровом мало боље руке и ноге покрити, да у земљи не озебе; они ми не дадоше. Желела сам да га још једанпут пољубим, али му они сандук заковаше... Ала су немилостиви ти људи, ти ближњи наши! Ја сам ћутала, а лице сам покрила мојим малим рукама, па ништа нисам видела, само сам чула тупу јеку ашова и мотика... И он је, сиромах, доста пропатио!

И низ њено бледо лице потекоше сузе. После ме погледа, жалостиво смешећи се:

— О, пријатељу, ала си ти добар човек! Ти ме слушаш, осећаш бољу презреног сирочета, ти тужиш за човеком кога никад видео ниси, хвала ти! А ја ћу то твоје саучешће оправдати, приповедићу ти цео живот једне ојађене породице; гледаћу да ти опишем неправду неваљалога света.

Она је горко јецала.

Ја сам је, тешећи, помиловао по увеломе лицу, чекајући приповецицу сироте Банаћанке.

Киша је падала пљуском, са високих стреја јурила је вода, а напољу по улицама пливали су пуни и празни сандуци порушених дућана. Погдекад би се задрмало и само начелство, кад таласи неком кладом лупе о ребра горостаснога здања.

А моја болесна девојка уздрхталим гласом рече:

— Опет ће бити — глади.

Сирота!...

После се лагано издиже, и мирно, оним меканим гласом приповедаше тужну приповетку несрећнога живота...

...Као кроз сан сећам се њега, мога оца. Сиромаха! Беше вечито болестан. Свако јутро и вече доносила му је моја тетка млаке воде, њоме је испирао ране које је добио четрдесетосме године; после их је облагао мелемом који му је добра моја тетка — могла бих рећи: добра моја мајка, јер ја мајчине неге упамтила нисам — додавала; а кад би га рана заболела, шкрипнуо би зуб'ма, а моју добру тетку, која је уз његову сиромашну постељицу брижно ћутала, потресао је свакада бол њезинога брата, кога свом снагом љубљаше. Он је уздахнуо, а она је клела Маџаре тако грозним клетвама да кад бисте их ви чули, ви их никад заборавили не би, добри човече! Ја се не сећам њезиних израза, али израза лица њенога никад не могу заборавити: побледела би као лист хартије и онако тек полугласно говорила би за себе: „Проклети! Убише ми мужа, подмукли пси, а ломну снагу брата мога изрешеташе куршумима, опет из потаје, опет подмукло! Проклетници!“

Наша мала, сиромашна кућица беше на крају села. Туда су често пролазили Маџари. Мој отац их није могао гледати, обрнуо је главу од прозора и гледаше у једну стару зарђану пушку; песница му беше стиснута, а чудна ватра севаше из очију његових; а после му је бледа глава клонула, груди су му се од бола таласале... Ко зна шта је у тај мах осећао? Ал' уздисаји беху му тешки, а израз лица беше сличан рањеноме лаву.

„И још смеју да прођу поред ове наше јадне колибице“, — кад се мало утишао, говорио је својим дубоким гласом, — „а три пута су је, крвници, палили, ову јадну тековину мојих дедова!... Ох, боже! Хоће ли доћи дан? Хоће ли доћи час?...“ — И његова сува рука лупаше немилостиво по рањеним грудима.

Ја сам стрепила од стра̂, а тетка му улеваше наду у рањене груди:

„Доћи ће дан, доћи ће и час освете! Видећемо и ми како пламенови њихових дворова шарају облаке љутитога неба! Видећемо их понижене, побеђене и поништене — те угнетаче народности наше, те рушитеље слободе човечанске!...“

Преко бледога лика родитеља мога прелетео би тужан осмејак: „Никад, селе, никад!... Ја ћу умрети...“

Сиромах отац осећао је да ће скоро дан покоја доћи, дан вечитога мира.

У гробу је вечита тишина! Је л' те, пријатељу? Онде је мирно, немо, — говораше јадно девојче жалостивим гласом, — и ја ћу умрети, али за мнош неће нико заплакати... Та ко је још плакао за оним сувим коровом што га ветар зими по глаткоме снегу котрља?! Он нема рода, он је увела, погажена биљка, играчка ветрова, сува простирка каљавим ђоновима, па му је и оно милост кад га неки сиромашак за огрев употреби; умире бар с уверењем да је некоме користио!... А ја?...

Она је ућутала, сирота, а по увеломе лицу заиграла је румен која се каткада виђа и на образима умирућих.

— Да, да, драги пријатељу, — рече она, — као што је сиромаш отац мој у томе тужном часу бола свога прорекао, тако је и било.

Беше некако марта месеца, празник неки, не могу се сада сетити какви. Тетка ми се лепо обукла: на њојзи чиста сади кошуља, на глави црна свилена марама с белим пегамма, а на препрегачи чисто црвена основа са ситним плавим цветовима, хаљина загасито жута с танким белим пругама; и на мени чиста кошуљица; а отац ми метуо око врата црну пошу с кратким, ситним фронцлама, преко поше су падали чисто бели колири од кошуље, прслук беше од црне свиле с белим округластим

дугмићима, на ноге је обуо опанке, а беле сукнене обојке лепо је притегао црним кајишима.

„Може неко доћи, Маро“, рече тихо мојој доброј тетки. „Празник је; а и волео бих да ми ко дође, да се мало поразговарам... Е, баш сам жељан људи и света!... Не знам где се мој стари пријатељ Марко толико забавио? Има, ваљада, две-три недеље како нам није дошао?... То ви'ш, Маро, није лепо од њега! А, ево, и сама знаш како смо живели: ни два брата рођена нису боље! Кад се оно Дишкрећани стадоше у својевољце уписивати, заједно се уписасмо, заједно смо и војевали...“ А затим, дубоко уздахнувши, додаде, сиромах: „А кад ме оно на Башахиду ранише, он ме је на својим леђима изнео из битке... Тек, свакако мислим да ће ми данас доћи; него ти, мала моја Грлице — тако су ме сви у кући звали — отрчи до Симе бербера, пољуби га у руку и реци му да донесе своје маказе и бријачице да се мало уљудим“.

Ја сам га послушала.

Берберин дође, поздрави се лепо с оцем, извади из неке модрикасте марамнице свој жути тасић, а мој отац дохвати једну малу троногу столицу, посади се на њу и мирно гледаше преда се, невесело и замишљено.

„Нећемо се дуго бријати, мајстор-Симо, не! Баш сам се ових дана гледао у огледалу“, рече, сиромах „ал' као да нема прилике да ћу те много мучити“.

„Каква мука, брат-Обраде (оцу ми беше име Обрад), каква мука, човече? Само дај, боже, здравље, а ласно ћемо за то!... Та кад смо победили Маџаре на толико места, па кад је оно Башахид горео... Хе!...“

Хтеде мајстор Сима и даље да говори, али се отац намргоди и ћуташе дубоко замишљен.

„Хоћемо ли и косу обрезавати?“ запита га мајстор Сима.

„Режи, мајсторе!“ рече отац...

Мајстор узе маказе, па је одсецаше све прамен по прамен, да сву лепо изравна. Један прамичак паде му баш на крило. Отац га, сиромах, узе, загледа се у њега, посматраше га, преврташе у сувим рукама, па некако невесело проговори:

„Пре неких времена беше и ово врано као зивт, а сад је побледело, као и лице што сам га јуче у огледалу видео... Кажу: бог! Божја воља... А кад ми три пута кућу запале, кад ми пет куршума кроз тело продере... је л' и то божја воља?... Мајстор-Симо, јесу л' и тебе Маџари поробили?..."

„Јесу, брате Обраде“, рече мајстор Сима. „Читав су народ поробили, проклетници!..."

Видела сам како су мајстор-Сими у рукама маказе задрхтале, и, поред свега што је мајстор Сима радо говорио и приповедао ућута се замишљено; а после полугласно рече:

„И видиш, брате Обраде, какво настаде време, да нам опет они суде!?"

„Јест“, рече отац. „Победиоцима суде побеђени, над мужевима владају кукавице!... Је л' правда то?..."

Мајстор Сима је свршио свој посао, тетка га понуди столицом. Мајстор Сима седе а тетка донесе у једно стакџе комадаре, па га понуди: „Пиј, мајсторе!“

Мајстор наже стакленце, па се окрете моме оцу, наздрави му и пружи стакло, па рече:

„Спасибог, брате и комшија!... Али времена пролазе, а сваким даном све црња и гора долазе!... Пре нас газише немци а сад и Немци и Маџари... Ти већ слабо куд идеш, болестан си, није ти ни замерити... Ал' веле да је дошао неки царски комесар у нашу Кекенду, па још говоре да је Маџар!... А пријатељ Макса

шнајдер још ми је и то казао да га познаје; па вели да је и он од оних што су палили Кекенду... Но већ то је међу нама речено!..."

После тога говора узне своју качкету и спремаше се да иде. Отац му нуђаше за услугу два грошића:

„Узми, мајсторе, неће бити право бадава да газиш блато“.

„Људи смо“, рече мајстор, „данас сам учинио ја теби, сутра ћеш ти мени... Збогом, брат-Обраде!..."

Отац и тетка се ућуташе. Беше им нешто тешко на срцу. А ја сам седеа на банку до вруће пећке и слушала сам мирно како мачка преде... Боже мој!... Онда сам се још умела и насмејати, а сад?...

Тако ми седимо, а испод астала диже се псето, дође до врата, ушћули уши и стаде режати.

„Иди, види ко је!“ рече ми тетка. Ал’ у тај мах се отворише врата и уђе у собу чича Марко.

„Добро те се и ти закани!... Е, е! А где си ти, човече....“

„Боже, Обраде, на великој смо ти муци: све од Сегедина, па овамо преко Бечеја и Елемира, градимо поред Тисе долму“. „Тако је то: јуче пушку, а данас ашов и лопату!“ рече отац. А чича Марко продужи:

„Веле да Тиса топи спахијске земље...“

„Да, да, јуче пропевасмо за цара крв, а данас за спахије!..."

„Дошао је и комесар...“

После тога настаде тихо шапутање. Тетка их је познавала: знала је да кад имају нешто тајно да разговарају, не

маре да их ко слуша, па макар и најприснији. И она изађе. После тога донесе бео везен чаршав да га простре по асталу. То је чинила само да се нађе као у послу, а после је узела стакџе, па га допунила ракијом и метнула на астал.

„Не треба, Маро“, рече отац. „Ми ћемо сад да идемо у мађистрат; него додајдер ми ону опаклију“. Тетка му додаде опаклију и заогрну га њоме, хтела му је нешто и рећи, али он већ узе свој дугачки штап и лагано, ослањајући се на чича-Марка, одоше обоје.

„Куда ли ће?“ рече тетка за себе. „Сигурно због тога несрећнога комесара?... Боже мој, боже мој! Шта ли неће овај наш јадни народ препатити!... Пре перзекутори, пуста-комесари, сабље и наџаци; а сад нам посла цар комесаре, џандаре, винанце, полицаје, рихтере и штулрихтере; па нас сви ти глобе и цеде, сви отимају... Тек да не назебе, није кожуха обукао: мора да је нешто хитно?...“

После тога изиђе напоље у кујну и стаде спремати ручак. Ја сам остала у соби и облачила сам моју малу лутку у разне шарене крпице; после сам јој мазала обрве, правила јој нос и уста. Кад је све то било готово, а ја је положим поред мачке да мало спава...

Уједанпут чујем како ми тетка усправљено врисну. Ја скочим, уплашена, истрчим напоље...

Ох, господине! Грозна је то слика што сам је у томе часу видела. Никад је не могу заборавити.

Чича Марко држи ми оца преко среде, у њега бледа глава клонула на груди, из носа и уста тече му крв, те грозно шара белу кошуљу, а до његових ногу лежи моја тетка, рекао би мртва... Сирота, кад је видела брата у крви, пала је у несвест!

Чича Марко једном руком отвори врата, па онда лагано, с највећом пажњом, положи сиромаша на његову сиромашну

постељицу. Затим захити једним лончетом из шафоља хладне воде, те ми попрска тетку по лицу.

Тетка полако отвори своје мутне очи и звераше, упрепашћена, око себе, па онда уздахну:

„Ох, Обраде!... Марко, а где је мој брат?...“ питаше у највећем страху чича-Марка, а Марко рече тихо, али мирним гласом: „Ено Обрада, Маро! Чувај га, а ја ћу сад с доктором доћи“.

Тетка погледа у жалоснога брата, заљуља се, рекао би да ће наново онесвеснути, ноге јој задрхташе, и она паде на колена до његова кревета. Затим је дуго плакала, а отац је само јечао, а крв му је крчала на модрим уснама и не могаше ништа разумљиво проговорити. Једва си мотао чути испрекидане слокове: „Ма...џари... а сада Немци... крв нам ис...пи...ше...“

„Опет се нешто страшно морало догодити, опет је крв пала“, помислила сам у себи, па сам чисто уплашено гледала кроз прозор. Бојала сам се да не дођу сад Немци да нам сиромашну колибу запале!... Али они не дођоше, а дође чича Марко с доктором.

Доктор беше Чивутин, ружна изгледа човек: лице му беше суво, ишарано црвеним пегама, брада ретка, риђа, а очи му нисам смела ни погледати, тако су биле пуне пакости... Имали би ми и својих лекара, те каквих ваљаних младића, али су господа у нашем дишкрету чудни Срби! Сами своју крв презиру; помажу туђина, подижу га, славе га... а свој рођени пород бацају у блато.

Кад је ступио у собу, није ни погледао у оца, није се ни машио за шешир, него онако хладно, свирепо рече, пишући нешто по хартији: „Ви буђете спат' мирно!... Ферштандн?...“

После се мало као замислио, а кад је видео стакло с ракијом на столу, он још нешто додаде на хартију плајвазом, па

чисто љутито проговори: „Дер керл хат фил ксофн!“

Чича Марко је разумевао нешто немачки, па му одговори: „Господине, Обрад не пије!...“

Доктор га љутито прекиде: „Штиле!... Сви Раци буђет пијанице!...“

„Господине, он је болестан још од буне, а сад га је господина комесара џандар кундаком ударио у ребра тако немилостиво, тако силно да се обнезнанио... Помозите му, господине!“ мољаше чича Марко.

„Жандарм јесте царски човек! Ферштандр?... Он не бил' ударен, он буђе много пил...“

Утоме ми отац зајеча и погледа више тужним него гневним погледом у чича-Марка. Марко је разумео његову бољу; он намаче шешир дубље на очи, па онда тихо приђе доктору и дохвати га за раме (ко не познаје Банат и Бачку, рекао би да му је нежно прислонио руку на раме), па му танким гласом рече: „Господине, ви сте Чивут!...“

доктор га, забезекнут, погледа и полугласно рече: „О, ди ферфлухтен рајбер!...“

„Напоље, ниткове!“ викну чича Марко, ухвати доктора за гушу, па га избаци напоље. Чивут је сав дрхтао од стрâ. Тек кад је изишао на сокак, онда се осврте, погледа још једанпут у кућу нашу, па онда претећим гласом нешто проговори и оде...

Чича Марко је гледао: кад деца посеку прст, а они послу то место сољу, и крв престане; па је и он метуо једну малу прегршт соли у велику чашу воде, и додаде је болеснику. Он је дркћућим рукама прихвати, па је отпио до половине, а мало после и другу половину попио, и заиста му је било лакше: могао се и разговарати, па нам је испрекиданим гласом приповедао за последњу несрећу што га је снашла.

Наши су Дишкрећани тражили неке рачуне и нека још пређашњим царевима потврђена права. Царски комесар пређаше им робијом, а како би их лакше заплашио, удараше на то како је он царски човек.

Онда мој отац раздрљи рањене груди, па му, увређен, у свом гневу повиче:

„Ти си палио ову нашу Кекенду заједно с осталим бунтовницима... а ове су груди за цара и за наше право пет пута рањене!... И ти си царски човек... а ми скотови, које ћеш ти само ради једне воље на робију гонити!?!...“

Није све ни изговорио, сиромах, а комесар викну: „Бунтовник!..“

Два-три жандарма навале на њега и тераху га напоље из дворане... Један међу њима удари га кундаком у слабину; он падне, а чича Марко га донесе кући...

То је било марта месеца, а маја га сахранише...

Леп је то месец, тај мај!... И гробље је у њему лепше: на сваком гробу цвета по једна ружа, а босиљак својим тужним мирисом мирише.

Али на његовом гробу беше све тужно: црна, скоро ископана земља покриваше мртваца; чело главе прост, неофарбан крст, на њему један венац од смиља, жут као што му је и чело било кад су га у гроб полагаали; до њега беше један пешкир привезан... И данас се питам: зашто ли га привезују? Да ли да се њиме сузе убришу? Ил', можда, зато да њиме бол привијемо? Моје су сузе текле на гроб, а бол срца мога гроб ће утишати.

„Хајде кући, Грлице!“ рече ми тужним гласом добра тетка... „И онде ћемо плакати!...“ додаде, јецајући...

Ох, за плакање је свугде на свету места, пријатељу мој!
То се нигде не брани... Људи завиде веселом осмеху, а сузама
се смеју...

Ми одосмо кући. У њој је све мирисало на тамјан што га
је попа у кадионици потрошио. Тетка се наслонила на прозор и
гледаше замишљено у залазеће сунце, а низ лице јој текоше
сузе... Није викала, није кукала... Беше то нем бол који је дубоко
корена ухватио.

И ја сам немо ћутала, и моје мале груди стегоше големи
јади, и ја не умедох проговорити... сузе су говориле...

Већ се смркавало, кад се тетка од прозора диже да
промени место. Узе столицу, мету је до очеве постеље, наже
главу на његов јастук и тихо јецаше: „Сад немам никога, Грлице
моја! Он је умро...“

И она ме је, јецајући, загрлила и љуљаше ме сетно на
своме крилу. Осећала сам како нам се сузе уједно слевају. Баш
као малени потоци што праве голему реку, тако су и наше ситне
сузе створиле море заједничког бола.

Од то доба не прође дан а да нисам тетку видела где
плаче. Њена туга за братом беше неизмерна. Више пута би се
загледала у моје очи и онда би бризнула наново у плач.

„Исте његове очи!“ говорила би тужно. „Исто његово
лице!...“

Сирота!... Ни до гроба га није заборавила.

Дан за даном тужно су пролазили. Никад весела лица,
нигде осмеха. Дође празник: тетка постави сто, изнесе оно мало
мршаве хране којом сиротиња свој гладан стомак залаже, да
овај жалосни живот за неко време продужи; седне за совру, сети
се давне прошлости, а сузе јој теку низ збрчкано лице.

„Ненад је“, вели, „и у овој колиби било срећних дана!... Али их ти, Грлице моја, ниси упамтила: давно је како је срећа прекорачила праг ове наше кућице да се више никада не поврати... Дође Божић или Ускрс (мајка ти беше још жива: весела, млада, а хитра као веверица; отац твој младић каквога само Дишкрећанка може однеговати, а ја на удају девојка), поседамо тако за пуну трпезу: не знаш чије је лице руменије, чије ли је око веселије; а твој ће отац задовољно рећи: — Маро! Данас је Божић, Маро!... Па гледај да ми што лепо отпеваш. Нек’ знају — вели — и ови наши Кељови да данас Раци светкују!... — Ја сам певала. А сад?...“

И она опет тужно зајеца.

Тако су ми пролазили дани и године, у вечитој тузи, вечитој самоћи. Каткада само дође нам чича Марко.

„Маро“, вели, „треба порцију платити“.

Тетка му каже да нема, па макар јој кућу продали.

„То неће бити“, храбри је чича Марко, „док сам ја жив! Не!... Нећеш ми ти, сестро, остати без крова, а и дете“, вели чича Марко, показујући на мене, „треба нешто да наследи по чему ће оца спомињати!“

Други пут опет дође, пита имамо ли брашна. А кад му тетка каже да нема, он упрти врећу са пшеницом, однесе на сувачу, па нам самеле.

Али једанпут не беше Марка код куће, отишао је у Бечкерек послом неким; а уместо њега дође његов син Алекса.

„Рекао ми је бабо да вас походим: можда ће вам што требати?...“ рече стидљивим гласом мојој тетци, мене и не гледајући.

Тек кад пође кући, и кад сам га ја до малих врата испратила, погледа ме својим великим грахорастим очима:

„Грлице, ала си нарасла!... Та ти си већ велика девојка! Па што те тетка не пушта у коло? Ја ти већ идем, и момци веле да ја најбоље играм“.

„А ја ти, Алекса, и не знам играти“, рекох му, тужио осмехнувши се.

Он ме погледа, пун саучешћа, па онда стидљиво, чисто и не гледајући ме, рече: „Па, ево, ја да те учим, Грлице!“

„А куд ћу ја међу онолике газдачке девојке? Оне све у свили, а ја?... Ја сам сирота девојка, без оца и мајке“.

Он ме посматраше мало подуже, па онда ми, оборивши очи доле, тихо проговори: „Ти ћеш зато опет бити најлепша девојка у колу“.

„Не могу, Алекса, ја не могу!“

Он онда рече: „Па нећу ни ја ићи у коло!“

Рече и оде...

Кад је то говорио, глас му је задрхтао, а врела рука дотаче се моје руке... Ја не знам шта ми је било, али сам сва задрхтала и ни о чему нисам мислила до само о њему: он није био више преда мном, а ја сам га опет видела; није говорио, а опет ми се више пута чинило да ми, као неки гласак танане врулице, његов глас до ушију допире.

„Шта је то?“ питах се сама... И једва сам чекала да га опет видим... а, овамо, кад нам дође, ја бих хтела да побегнем некуда, али не могу: стојим и гледам ону врану косу што му густим праменовима кружи бело као снег чело; гледам му у велике грахорасте очи, и само кад ме он погледа, а ја се

осврнем настрану и, као да сам нешто крива, ја га не смедох гледати.

Од онда нам је све чешће долазио: сваки други дан; па ако више пута и не сврне, а он бар прође поред куће... Кад га видим, ја се сва стресем, срце ми силније закуца, увече не могу да заспим — мислим на њега...

Једнога дана стојим ја на мали врати и гледам непрегледну равницу што се од наше куће надалеко простирала; нешто сам се дубоко замислила, ко зна о чему сам сањала. Тек нисам чула како се он у своји лаки опанци к мени прикрао... Не рече ми ни речи, само ме гледа. Ја тако блага погледа, у онаким сјајним очима, никада нисам видела!... После ме помилова по образима, па ми умиљато, чисто тепајући, проговори: „Грлице, ала си лепа!...“

Осећала сам како му рука на моме рамену дркће... Ја сам сва претрнула, учини ми се као да ћу оног часа пасти. Утоме чујем из куће где ме тетка зове.

„Збогом, Алекса!...“ рекох му ја, а глас ми је на уснама изумирао, једва се и само шапутање чуло.

Он ми, ћутећи, притиште руку и оде...

То беше први пламен, моја прва љубав, као што људи који никада нису љубили у обичном говору казују... А зар има две љубави?... Има ли два живота?...

Дође вече. Тетка је легла да спава, а ја изиђем напоље пред кућу; ту сам дуго на једној клупици замишљено седела.

Месечина као дан.

Издајека се чуо лавез паса, све се друго умирило, само понека врулица својим сетним звуцима просеца нему тишину.

После тога занеми све, и човек и животиња; само што се ветар каквим увелим листом игра!... Он зашушти, а ја се тргнем — мислим: он је!... Није ми казао да ће доћи, а ја га чекам!... То је чудно!... Алексина је кућа далеко од наше, на другом крају Кикинде, а ја чујем како врата на његовој авлији шкрипе!... Хиљаду нас кућа раздваја, а ја видим како, огрнут дебелом opakлијом, кроз најдаље сокаке пажљиво корачајући, све ближе нашем крају долази!... Он мора доћи, мислила сам.

Поноћ је...

Ја видим из далека једну тавну сенку, после чујем како opakлија шушти.

Он је!

И ја бих хтела да уђем у кућу, али не могу... Сва као у грозници, а лице ми гори... Страх ме је од њега, бегала бих; а овамо бих сваки прамичак његове густе косе с хиљаду пољубаца обасула...

„Добарвече, Грлице!...“ протепала Алекса својим звучним гласом. „Ето, отерао сам коње у ергелу, па тек се мислим: баш ћу да прођем поред ваше куће... Одавно те нисам видео!...“

Од подне до поноћи!... Та то је читав век заљубљенима!...

„Помакни се мало, Грлице!“ вели он, седајући до мене на клупу. Ја бих хтела даље да идем, али ми колено клеца...

Он баци свој дугачки штап и улар на земљу, после се окрене мени, па ме само гледи.

„Грлице, ал' си дивна!...“

После ме узе за руку.

„Ја те љубим, Грлице!...“

Ја оборим очи доле, а бела кошуљица ми се тресе на узбуњеним прсимо.

„Теби је зима, моја мила Грличице?...“ питаше ме он, пребацујући половину своје дебеле опаклије преко мог голог рамена... После сам осетила како ме љуби... Ах, та хиљаду пољубаца разблажаваше пламен на мојим дркћућим уснама...

Не, не, драги пријатељу, то беше један једини пољубац који ми целу горчину мучнога живота и данас на увелим уснама слади...

Тако нам прође ноћ, умилна ноћ!... И данас, кад месец проспе своје сетне зраке по луговима и по долинама, мене обузме нека неисказана туга, нека чежња, ишла бих некуда, тражила бих, гледајући сузним очима у те бледе месечеве зраке: али га срце никада наћи не може!... А мени остаје само жеља да у оваквој бајној ноћи, мислећи на моју преминулу срећу — душу испустим...

После се скоро никад и не раздвајасмо; наше две куће постадоше једна иста. Дође време жетви. Ја и моја тетка идемо те им помажемо руковедати, прашити и плевити, па кад тако њино свршимо, а они дођу те нама помажу да и наше мало сиротиње увеземо и овршемо.

Те јесени дигосмо на таван неколико мерова пшенице и двоја-троја кола кукуруза: то беше све!... Година шесет друга беше мршава претходница страховитој шесет трећој години...

Беше то као оно црна врана што над мртвом лешином најпре гракне, да јој после, подмукло ћутећи, месо раздире...

Зима прође на миру; али се већ око Ускрса ужурбала сиротиња, и тражаше од богатијих својих суграђана помоћи; али залуду!... Њихово срце беше тврђе од гвоздених брава на вратима њихових кошева и амбарева...

„Зар скитницама и бескућницима да издамо нашу храну“, рекоше, „а наша деца да гладују!... Дајте нам новаца, и ми ћемо отворити гвоздена врата наших житница“.

„У сиротиње нема новаца!“

„Нема ни хране!...“ одговараху немилостиви богаташи.

Поскапаћемо од глади!“

Они слегеше раменима и ћутаху...

Наша је кућа последња у брежанском крају. Кад погледим кроз прозоре, видим непрегледне Галати, равницу, која се, као зелено језеро, пружа чак до Карлова. Ал' овога лета не беше на њој ниједног зеленога стручка: све суво, црно... Изгледало је као да се некакав необичан пожар догодио, после којег остаде само гар...

Сирота стока залуду је тражила по тој сувој пустари бар један стручак зеленога листа да њиме своју дивљу глад разблажи... Гладна и жедна говеда тумараху без чувара по големој Галати и чупаху суво корење из земље. Дође подне, сунце припече, а ми чујемо рику жедних крава и јунади.

Тетка забринуто гледа у последњу врећицу брашна...

„Грлице“, вели, „још који дан, па нећемо имати хлеба!... Ено, гледај како говеда скапавају од глади: тако ће и сиротиња падати пред вратима немилостивих богаташа“.

Око Светог Илије, већ си видео бледа и изнурена лица где тумарају, гладна, по сокацима. По баштама си виђао понегде зелен ластар од винове лозе. Дође човек, откине га и онако лакомо — рекао би: суманут је — прогута га с лишћем заједно. После бежи из баште, бојећи се да га газда не осети. Изгледа му као да је неко злочинство учинио, као да је нечувено благо некаквоме бесном богаташу похарао...

По ћошковима се виђаху деца. Седе жалостиво; побледеле уснице само им се мичу, из њих не чујеш гласа; од глади су промукла, само чујеш као неко шапутање: „Гладан сам!... Хлеба!..“

То је све што може гладно створење да изусти, а оно ти друго казују мутне очи, бледо, увело лице и напред испружена сува ручица која чека на залогај хлеба од мимопролазећих.

Једнога дана дође чича Марко. Лице му беше тужно, забринуто.

„Имате ли хлеба, Маро?“ пита тетку, а она му жалостивим гласом одговара: „Богме, Марко, данас смо ја и моја Грлица последњи залогај поделиле!..“

После се окрете мени и питаше ме: „Јеси ли гладна, Грлице?...“

Ја сам покрила лице рунама, а горко јецање казиваше му шта ми малаксало срце осећа.

„Не бојте се“, рече чича Марко, „код моје куће биће још за неки дан хлеба; поделићемо оно што је преостало; а, ево, тврде људи да је мађистрат позајмио од неких белгијских капиталиста новаца, много новаца, па да су за те новце купили жита и брашна и да ће раздавати сиротињи, како би је од глади сачували!..“

После подне дође нам Алекса и донесе нешто мало брашна. Тетка извади из крова на кући нешто трске — јер не беше скоро у целоме селу сламе — заложи фуруну, умесила је хлеба. Био је, истина, црн, с пројиним брашном помешан, али га ми слатко поједосмо.

Гледала сам господу кад ручају: пуна им је совра лепог јестива, па једва жваћу. Ах, господине, они не знају шта је то глад!

После неколико дана дође опет чича Марко. Најпре је нешто с тетком шапутао, а после гласно проговори: „Хајдемо, Маро, до мађистрата, да примимо оно мало брашна — већ колико нам даду, Маро!...“

И они одоше.

Тамо мора да је било сила гладнога света, јер се тетка с Алексом тек доцкан увече вратила кући... Алекса је на леђима носио врећу с брашном.

Кад је скинуо врећу с леђа, а он ме погледа: поглед му беше тужан, лице бледо. Хтео би нешто рећи... али ћутао. Ја сам разумела тај поглед: жалостиво је он говорио: „Хеј, Грлице, моја Грлице, да тужне ли дане дочекасмо!... Орасмо, копасмо, плевисмо, па гле, где баш залогаја хлеба нема да се заложимо! А они који се нису знојили, једу печења!...“

Кад је тетка изашла напоље, а он ме пољуби... Сад му већ нисам бранила да ме љуби, нисам се из његовог наручја ни отимала... Ох, та он ми беше милији него хлебац гладноме желуцу!

„Грлице“, рече ми, „и твоје је лице увенуло, и твоје су очи тавне, упале...“

И ја сам видела како му крупне сузе теку низ бледе образе.

„Ал’ ваљда ће још једанпут доћи они леви, они весели дани“, тешио ме је он...

Ја сам уздахнула... а душа ми је очајно слутила: никад више!...

И заиста, наслутила сам моју и његову несрећу.

У нашем мађистрату се договорише сенатори и главни људи да се у свакоме кварту нашега села наместе по неколико казана који ће гладнима кувати јела да не скапају од глади.

Али је и то било као с брашном. У брашно које су сиротињи делили трпали су песка, да буде теже и више, а у мршаву чорбу којом су сиротињу хранили нису метали мяса ни масти: то беше више налик на врелу, јако опапрену и посољену воду која само стомак дражи, него на какво друго јело...

„Узми лончић, Грлице, па иди до првог казана да ти уделе што за јело!“ рече тетка изнемоглим гласом.

Ја одем у подне на казан.

Тужан је у то доба био призор око тих казана. Бледа, мршава лица пружају дркћућом руком своје лончиће, да им се од те посне хране што удели, а кувар им, под надзором неких људи, једном голом варјачом сипа на сваку главу по једну кашику. То је све за један дан и једну ноћ.

Узнем лончић, однесем кући; тетка узме једно парченце од тога песковитога хлеба, надроби у чорбу, па онда ручамо... Управо, ми не ручамо, него само загрејемо и осолимо стомак да после што више воде попијемо.

Тако смо чиниле сваког дана... Иста бледа и измучена лица око казана, а и људи су исти што ту мршаву милостињу деле.

Само једнога дана не беше тако.

Одем ја с лончићем по ручак... али око казана сва сиротиња стоји гологлава, па и сами људи што чорбу деле беху гологлави.

Нико се не миче, нико не говори речи, ни они што су најгладнији не смедоше отворити уста да заишту хране; сви су

бојажљиво упрли очи у једнога човека, гледају у њега и чекају шта ли ће он рећи...

Тај, у кога су сви упрли своје страшљиве погледе, беше неки велики господин: дојездио је на хинтову, а на угојеним коњима сијали су се сребром искићени хамови. Ја га донде нисам виђала, али једна жена, бојажљиво шапћући, рече у себи: „Баш је то господин комораш...”

Сад сам знала ко је: човек који је за време глади хранио сиротињу, па се отуда обогатио!... То је чудно, али је истина!... На њему беше капут бео као снег, а на глави ношаше од панаме шешир. Ја тако господски обучена човека донде нисам видеала. Стас му је био омален, трбух мало испупчен, а лице округло, црномањасто.

У добрим и плодним годинама, кад су сви људи сити и пити, за тако лице могло би се рећи да је лепушкасто... Али оно његово здравље, онај весео безбрижан поглед, оно поносито држање, здрави, једри и румени образи, према оним тужним изразима сакупљене гладне сиротиње... беше гадно, несносно!... Ја га не смедох погледати...

С њиме је дошао још један човек, висок, смеђ; за њега рекоше да је биров... Он је све до гладне године био сув, мршав... а те несрећне године, кад су наши образи од глади пожутели, увели, кад је нама брига и невоља очи замутила... те године се — господин Зарић својим дебелим трбухом почео одликовати. Он је, можда, у своме изобиљу на то и заборавио; али они који су своје јадне колибице за будућност испродавали, баш у то време кад је он богате салаше на најлепшим крајевима кикиндскога хатара куповао... ти нису заборавили... ти не могу заборавити!

Онај мали господин даде знак куварима да сипају. Гладна сиротиња јурну без свакога реда на казан, пружајући својим сувим рукама гараве лончиће; а онај мали црномањаст

господин, љутећи се на толики неред, викаше: „Свиње!... Скотови!...“

Она баба што је преда мном стајала, кад су јој усули оно мало чорбе, посрну, сирота, те јој се сва чорба из лончића просу... Она је склопила руке, те је, сирота, молила да јој наново успу, али онај црномањаста господин строго се обрецну на сироту бабу: „Била чувати кад си гладна, а не мерити очима туђе порције!...“

Сирота баба пишташе од глади: „Умрећу, господине!“

Господин се весело насмеја: „Не умиру вештице тако олако!...“

Сад дође и на мене ред.

И мени се учини да ме с неком особитом пажњом онај црномањаста господин од пете до главе мери... Затим се примаче једном од наших кувара, па му нешто пришапта.

Тај коме је он нешто казивао, дође к мени, па ми тихо, осмехнувши се, рече: „Ходи, дете, господин има нешто да те упита...“

Међутим, господина је нестало с ходника, а кувар ме уведе у једну собу.

Црномањаста господин ме најпре посматраше, после милостиво осмехнувши се, зглади с мога чела ону густу неочешљану косу, помилова ме по образима, па ми тихо, чисто шапућући, рече: „Овако дивни образи не треба да буду тако бледи, увели... Одсад ћеш свако подне у овој соби ручати“.

Ја сам од стрâ дрхтала као прут.

Он се саже, загрли ме и хтеде ме пољубити... Ја сам вриснула и пала на земљу.

Жена овога кувара, домаћица од те куће, утрча у собу, диже ме, плашљиво гледајући у љутитога господина; после ме изведе напоље, даде ми мој лончић, па ме упути кући, тужно гледајући за мном.

Предвече нам дође Алекса... Ја му све исприповедам шта је са мном тога дана чињено... Његове мутне очи плануше љутито, по бледим образима разлила се тамна румен увређенога љубавника.

„Нећеш ти више, Грлице, ићи на казан! Ја ћу тебе хранити, нећеш ти одсада знати шта је то глад!...“ Тако он говори, а усне му дркћу од љутине.

Кад је било око пола ноћи, он оде. Ја нисам знала шта ће он да чини, али сам видела да он у себи нешто страшно спрема.

Кад је било пред зору, он дође, спусти једну пуну врећу на земљу, па ме онда пољуби. Глас му дрхташе од раздражености:

„Грлице, ево јела!...“ Даље није могао ни речи проговорити.

Ја припалим жижак што је свакад на пећи стајао — његово слабо светлуцање бацаше своју жуту светлост на изнурене црте мога несрећнога љубавника.

Он, дубоко ћутећи, сеђаше на банку, а главу је заронио у две суве руке; поглед му беше укочен, очајан, упрт у један незнатан предмет наше сиромашне собе... Ја сам га са стрепећим срцем посматрала, после му се примакох ближе; а кад сам се дотакла усницама његова високог бледог чеда, он се као иза неког немилог сна трже, погледа ме оним великим грахорастим очима, па онда се тужно осмехну.

„Грлице, јеси ли гладна?“ питао ме је необично: узбуњеним гласом... „Видиш: ја сам се ноћас добро постарао! Имаћемо у изобиљу барем за пет-шест дана; али, Грлице, онај лончић мораш разбити!“ додаде некако потмулим гласом. „Нећу ништа да те подсећа на срамне намере онога неваљалца!...“

После се диже и одреши врећу.

Мени синусе очи у неисказаној радости. Та ни у најроднијим годинама нисам видеела толико слаткиша, колача и печења, као баш те несрећне ноћи.

„Грлице, једи!...“ рече ми Алекса нежним гласом. „Понуди и тетку: та она, сирота, још прекјуче, како је оно мало несрећне чорбе појела, па више ни окусила није!...“

Ја одох да понудим тетку; дотакох се руком њезина рамена: мислила сам да спава, па је треба пробудити; али је она била будна, отвори очи и гледаше ме тихо осмејкујући се:

„Шта је, Грлице?“

Ја јој пружих неколико од најлепших колачића што су се у врећи нашли... Она лакомо пружи руку, узме колачић, али га није могла прогутати:

„Грлице, ја нисам гладна!“

И она врати остатак од колача натраг...

„Теби је зло, тетка?“ питала сам је уплашено.

„Није ми ништа, добро моје дете, само што не могу да једем“.

После тога је опет затворила трепавице и изгледаше као да спава...

Ја и Алекса гледасмо је забринуту. У целом говору и погледу њезином беше нека необична тишина, нешто што је налик на умор, на ону малаксалости која се у последњим часовима јавља.

Тако смо проживели скоро недељу дана... Сирота тетка већ није могла из постеље устајати; беше мирна, тиха, једва си јој дисање чуо, а изгледала је као свеци што их по црквама виђамо.

Кад је једнога дана чича Марко дошао, њему пођоше сузе на очи, па само што уздахну: „Маро! Хај, моја добра Маро!“ А она га погледа, ал’ као да га није ни познала, јер не показиваше никакве знаке радости или друге какве узбуђености. Склопила је наново очи и ћуташе као обично.

Чича Марко је дуго посматраше, пун туге и саучешћа, па онда, онако полугласно, као да сâм за себе говори, рече: „Тешко да ће жива осванути!“

И он се није преварио. Кад је изјутрта дошао, моја добра тетка лежала је мртва на својој јадној постељици.

Срце ми се стегло, ћутала сам, не могући ни речи проговорити, ни сузу пустити... Осећала сам сав терет моје усамљености.

„Сад сам сама“, рекох чича-Марку, „сад сам право сироче!“

Чича Марко ме милостиво поглади по глави, али ме не умеде ни једном реченицом утешити.

А може ли за овако сироче и бити утехе?

Капелан протин не беше тога дана код куће па је зато сâм прота дошао да је сахрани. Кад је ушао у нашу сиромашну собицу, погледао је зловољно око себе. По самом изгледу

његовом видела сам да му је неправо што овако јадној сиротици мора да очита последњу молитвицу. Затим се окрете чича-Марку, који је с прекрштеним рукама гледао у мртваца.

„Ко ти је ова жена?“ питао га је прота опорим гласом.

„Сестра мога побратима, оче прото!“ одговори чича Марко дубоко уздахнувши.

„А ко ће за погреб да плати?...“

Марко не одговори ништа, само што га је, ћутећи, гледао... Али кад је видео да прота на његов одговор чека, он сасвим мирно додаде: „Оче прото, од глади је умрла!“

Прота га је разумео.

„Од глади?... Ал’ ако ми станемо све сахрањивати који од глади поумиру, онда ћемо и ми од глади умрети!“ рече прота мећући петрахилъ на врат.

А уствари није тако било. Наш кикиндски прота је толико богат да би могао на овако оскудној години и педесет породица исхранити па и да не осети... У његовој кући је билијар, купатило; тамо натраг читав парк; за његовом совром се пије шампањер, малага и токај; на његовој госпођи је свила и брилијант; његови су свакидашњи гости велика маџарска, немачка и српска господа... Али просјаку још није уделио...

Он је очитао неку молитву, журећи се да што пре изиђе из куће, брзо, онако отприлике као кад човек има посла, а мора на улици да се с неким здрави.

Однесмо мртваца... и ја остадох опет сама, сасвим сама: као мртвац кога сродници и пријатељи оставе у гробљу, па се после својим кућама разиђу да још за неки дан приповедају жалостиве или веселе приче о покојниковоме животу.

И ја сам, одиста, тако осећала као да сам у гробу. Она четири влажна дувара наше собе изгледаху ми тавни, хладни, баш као земља на новоископаној гробници...

Срце ми се стегло; из очију ми није канула ниједна суза; необична тишина овлада целим мојим створом; лед се својом мразном кором ухватио око мога скрушенога срца; на душу паде ноћ, тама у којој око није могло угледати ниједне звезде, ниједне искрице наде...

Страшно!... Долазило ми је као да сам жива сахрањена, као да сам стохвати дубоко под земљом. Дисање ми беше тешко, а крв се по жилама једва мицала.

Тако ме је застао Алекса.

Кад је ушао, не рече ми ни „Добро вече!“ нити што друго; само ме је загрлио, а десном је гладио моје густе вितिце што су ми низ тужно лице на земљу падале. После ми љубљаше уста, трепавице, чело... То ме све трже из укочености у коју ме је неисказана жалост бацила, и ја, савладана тугом, падох на његове груди, па сам ту на њима плакала дуго и горко.

Ох, да знате ви, драги пријатељу, каква је то наслада пролевати сузе на грудима верног пријатеља ил' љубавника!... На његовим грудима бих век проплакала, у његовоме загрљају била би ми и туга сладост. О, шта и шта пута сам ја баш за тим сузама плакала; шта пута сам за том неописаном тугом тужила!

Али све прође, а ја остадох сама!... А у мени, у тој вечитој самоћи мојој, ништа друго не оста, само један сан, тужна успомена, немиле слике из давне прошлости... То су моји другари, који ће над мојим гробом као остављена сирочад процвилети...

После пола ноћи диже се Алекса да иде.

„Куда ћеш?“ питам га ја, а он ми збуњено одговара: „Знаш, Грлице, продали смо једном Чивутину наш виноград, па идем тамо да узмем нешто мало хране, а, ако може бити, и новаца. Видиш какво је време: не зна човек шта носи дан, шта ли ноћ“.

„Ал' зашто идеш свакад у по ноћи? Зар није боље да дочекаш дан?“

Он ме погледа збуњено; а после се, ваљда, досетио, па ми скоро измењеним гласом стаде набрајати узроке зашто тако чини:

„Видиш, Грлице“, вели, „има у нашој Кикинди много људи што скапавају од глади, па човек кâ није рад да и други дознаду да у њега има новаца и хране: свет би навалио на њега. те би и њему нестало — па куд ће онда?...“

Кад је видео да ме његов одлазак узнемирује, а он ме је, нежно по увеломе лицу милујући, тешио: „Почивај ти, Грлице, и умири се: неће проћи ни два сата, а ја ћу опет код тебе бити... да не будеш сама, никад више да не будеш без мене!“

После тога огрну опаклију и оде да се после два сата врати, да ме више никада не остави саму!

У тузи и несрећи постане човек мислилац... И ја сам почела мислити. Мишљах о прошлости, па од те разорене зграде стварала сам себи у мислима будућност. Али је ли ико од гробничких плоча зидао палате у које ће веселе госте и пријатеље дочекивати?... А моја прошлост?... Све сами црни гробови!... Тужна је то грађа за будући живот једног сирочета!... Па кад сам у мислима довршила те моје црне дворове, онда сам се мислила: кога ћу да сместим у те големе тавне сводове?... Зар моју љубав?... И њега, мога љубавника?...

Тако сам у мислима и заспала. Санови ми беху још ужаснији него јава: идем ја кроз кикиндске улице, у крилу носим

све најлепше јестиво што ми га је оне несрећне ноћи Алекса донео, а за мнош јуре све нека гладна и изнурена лица, и као пружају руке да ми на силу поотимају храну коју сам, као понуду, мајци носила... „Не дирајте!“ преклињала сам гладну гомилу. „Та, забога, мати ми умире од глади!...“ Гладна се гомила разиђе, али дође онај господин у белом капуту и панамашеширу; поглед му беше строг, лице намрштено, левом руком ме је ухватио за раме, а десном је из мога крила бацао јестиво: „Нема хлеба ни за тебе ни за твоју мајку!... Скапајте од глади кад сте јогунице!...“ И он се примаче да ме опет пољуби. Ја сам се отргла од њега и бегала сам. Јурећи тако кроз сокаке и скачући преко шанчева, оставим Кикинду за собом, а сан ме пренесе на Галатско Поље... Лутала сам по тој пустој, опрљеној равници, тражећи макар и капку воде да само поквасим осушене уснице, али нигде ни капке; и ја, малаксала, падох под једну еведру, где пастири зими од северних ветрова заклањају овце. Мислила сам: умрећу; али ми у томе часу притрча однекуда Алекса. „Грлице, шта ти је?“ питаше ме тужно осмејујући се. „Воде!... Само једну кап воде!...“ Он се маши руком у недра, извади један мали судић чуднога изгледа. (Ја онаки никад нисам видела, само то једанпут у сну.) Форма му беше као у оних колачића што се на вашарима продају, а представљају срце човечје; само не беше шарен, него чисто црвен, као да је у крв умочен... Он ми га дркћућом руком додаде: „Узми, напој се, Грлице! Вода је мало врућа а није ни чудо: та двадесет је година како је у недрима носим!“ Ја прихватих судић и хтедох се из њега напити, али кад сам се усницама дотакла његове течности, ја се сва стресох... Беше то ватра, витријол, што ми је усне и језик опрљео.

Утоме се тргох иза сна.

Сва сам се тресла као прут. А кад сам отворила очи, видела сам мога Алексу. Он се нагнуо над мојим креветом, па ме љуби...

То беху последњи пољупци.

Он беше рањен... Крв му је лопила из уста и из рана.

То беху кржави пољупци...

Ја сам сва претрнула.

„Крв!“ Вриснух. „Алекса! Та зар не видиш да си сав крвав?...”

Он је ћутао, а из очију му потекоше сузе. По бледим уснама трептале су као рубини румене капи пролирене крви.

„Алекса! Алекса, шта си то учинио?... О, мој несрећни љубавниче! Моја крвава заштитио!...”

Даље нисам умела проговарати, сузе су ме хтеле угушити, и ја падох на његове рањене груди. Глава ми је клонула, колена су ми, од препасти и бола, клецала — једва сам осећала и пољупце његове којима ми је хладне образе жегао. А после чух његов тужан глас где ми у испрекиданим звуцима приповеда несрећу која се догодила:

„Грлице, мене су ранили, баш кад сам похару извршио... Мене ће ухватити, Грлице, а ти ћеш остати сама... па ће те и глад, и беда, и невоља — и људи ће те мучити!...”

После је дубоко уздахнуо.

„Ал' ево!...” И он ми дркћућом руком пружи један мали завежљај хартијица... То беху банке од незнатне вредности (две-три петице), неколико сексера и једна форинта... То беше све благо за које је своју поштену крв пролио!... Ужасна времена, где се дијамант за крпу продаје!... Где се парче окорела хлеба животом купује!...

„Ово ће ти бити доста“, додаде тужним гласом, „да до Београда доспеш; а кад ја преболим и кад ме пусте из тавнице, и ја ћу за тобом...”

Истина, рана не беше опасна: могао је лако преболети, јер гониоци његови не смедоше му близу прићи, него су издалека револверима пуцали на њ. Набој је био слаб, и куршум је одскочио од његових груди; а то што му је на уста појурила крв, то беше више од узбуђености, од душевног и телесног напрезања.

Ја сам одбацила те несрећне хартијице од себе. Он их покупи, па ми их силом тури у недра.

„На, на!“ додаде он журно. „Узми ово, па бежи, Грлице! Бежи од глади! Беж' од непоштења! Бежи одавде... Тамо, веле, с оне стране Дунава и Саве има још људи, има човечности!“

Ах, пријатељу, како се у животу често варамо!...

Шта сам му не то мога одговорити? Шта сам знала радити? Љубила сам му рањене груди, густим прамењем косе моје брисала сам крв с кошуље му, плакала сам, јецала сам... Ох, боже мој!... Превијала сам се као црв око његових колена, падала сам пред њега на земљу, преклињала сам, доказивала сам му да ћу га ја умети скрити, да ћу га неговати, да нико на свету неће знати где је и шта би с њим. А кад рана прође, онда ћемо заједно да бежимо... Али све беше бадава!

„Рањен сам, траг ми је ухваћен, Грлице... Ја одох; ено где свиће!... Збогом! Збогом, можда занавек, збогом Грлице!...“

Он ме притиште на своје широке груди, пољуби ме последњи пут и оде...

Оде као сенка. Никакав шум нисам чула од његове опаклије или од опанака: пажљиво је корачио све сенком, помрчином, само да га у нашем сокаку не ухвате. Ниједно псето није залајало на њега... Чак у трећем скоку чуо се лавез паса и глас његових гонитеља. Ја сам дрхтала од страха, од узбуђености.

Сиромах Алекса! Мој несрећни, мој гоњени љубавниче!...

.....

Ујутру, кад је свануло, цела је Кикинда говорила како је неки зликовац напао на кућу господина комораша (то је онај у панама-шеширу), како је похару учинио, како је однео дијамантске и брилијантске наките које је милостива госпођа о празницима и другим разним свечаностима на своме врату носила; приповедали су како се и сâм господин том приликом одликовао, како је пуцао на њега, како га је ранио, и како су га пандури ухватили, како су му после оца (нашега доброга чича-Марка) у мађистрату затворили...

На такве гласове је сиротиња у разним изразима показивала своје саучешће: „Сиромах чича Марко! Сирото дете!... Е, е, на шта неће човека глад навести!...“

Тако је сиротиња говорила. Али богаташи?... Пријатељу, у богаташа нема срца, нема душе!...

„Што их не поубијаше као псе, и оца и сина?... О, знамо их ми: та то су харамије још од старина, лопови, паликуће!... Знамо их ми!“ говорила су господа. „Тај Марко и други као што су они три пута су унесрећили нашу Кикинду“.

„Знам ја тог Марка“, рече један, „кад је косом ударио Чончића по глави...“

„Кад је похарао протину кућу...“

„Кад је убио она три Маџара из Торде...“

„Кад је пуцао на Нађ-Шандора“.

Тако су се они надметали у обеђивању, а свега тога као свршетак био је: „Какви је то суд?... Што не поубија такве

зликотце и харамиие, па да будемо мирни код својих кућа и да уживамо мирно наше горким знојем стечено имање, а не да нас у нашој рођеној кући нападају, пале и харају?...”

Од свега тога разговора мени је једно мозак пореметило: чула сам да је и чича Марко затворен, а то беше доста да ме до лудила доведе.

Чича Марко затворен! Мој рањени љубавник у тешкоме гвожђу!... Шта ће бити од њих?... Шта ли од мене, остављене јаднице?... Тако сам размишљала, али шта помаже мисао остављеноме сирочету? Ја никога познавала нисам, а мене нико ни погледао није.

Решила сам се да идем служити.

Одох једној мајсторици. Добра жена, имала је двојетроје дечице. Ја јој се понудих да им будем дадиља. Мајсторица ме је с неким саучешћем посматрала.

„Душо“, рече, „и ми се на ову годину једва хлебом хранимо, а како ћемо још и дадиљу држати?!... Него иди некој госпођи, те ваљда те приме?...”

Ја одем... Беше то госпођа сенаторовица на коју ме је мајсторица упутила: жена средњих година, пуна, једра, црте на лицу правилне, али одвратне, сувише строге: ја се на то лице не бих никада навикнути могла... Приђем јој руци, она се осмехну. Осмех јој беше чудан, подмукао, могао би у њему прочитати оно презрење: „Гле, и ова долази да проси!...”

Она ме погледа од главе до пете, обарајући и дижући своје дуге трепавице:

„Шта би желели?“

И она ме опет мирно и ћутећи посматраше... Ја сам осетила како ми крв јури у лице, била сам збуњена, па сам тако

и одговарала: „Ја сам дошла, знате...“ После сам застала.

„Ви сте дошли“, рече она, „да вам уделим“.

Ја сам оборила очи доле, нисам је смела више гледати... него тихо, једва шапћући, рекох: „Госпођо, ја сам дошла да служим“.

Она ме је опет пажљиво мерила.

„Да, да“, рече, „на ову годину има слушкиња и сувише: дођу, погоде се, покраду те, па онда лепо отиду... Ниси ти за моју кућу; те твоје беле и нежне ручице нису за посао... Иди, па се помози на другоме месту“.

Она се окрете с неким поносом и оде... Ја остадох сама на степеницама те господске куће. Мислила сам: куда ћу и шта. Ћу да почнем сад?... Из Кикинде нисам мислила одлазити. Хтела сам да видим шта ће с Алексом бити, шта ли с чичаМарком... Утоме залаја пас у ходнику, а глас госпође сенаторовице пробуди ме из мојих сањарија:

„Зар још ниси отишла?... Хеј, Палчика, терај ову просјакињу одавде!“

Ја одох кући... Хтела сам плакати, али већ не беше суза... А шта би помогле сузе, баш да сам их и потоком лила? Моје ране беху дубље, бол и туга тежи него да би их неколико капљица тога горкога мелема залечити могле!

Не знам како је то, али самоубиство није ми падало на памет. На то никада нисам ни помислила. А боље би било да сам зараније прекинула ову храпаву жицу беднога живота!

Решила сам се да идем у Србију... Још тога вечера спремим моје мало кошуљица и хаљиница. Све сам то ушила у једно мало ћилимче, како ћу лакше на мојим slabим леђима носити. Пут беше далек, жега велика, а моја снага слаба.

Кад је зора свитала, ја сам већ била на меленачком друму, а кад је сунце устајало, ја се окретох да још једанпут видим колевку мојих јада и невоља, да видим тај шарени суд у који су текле сузе мога очајања, да се још једном нагледам те окречене гробнице у којој су ми младост и нада, љубав и туга сахрањени... Ено, оно високо чађаво здање, ту је „курија“. Ту ми рањен Алекса са добрим чича-Марком у оковима лежи; тамо, опет, на ономе крају што је Галатима окренут, под оним сувим багрењем, онде је наша остављена кућица коју су Маџари три пута палили, у којој сам љубила и плакала... А оно тамо где су они бели дрвени крстови... то су гробови!... Онде мирно почивају они што су ми тепали: „Душо! Храно! Голубице! Грлице!...“ Што су ме учили да у њихову умилном тепању заборавим на моје крштено име... Јаох, пријатељу, ала су тешке те успомене... Ах, и све сам то оставила за собом, и Башахид, и његово поље на коме ми ујаци четр'естосме изгинуше... Све је то покрила сива магла.

Ишла сам лаганим кораком даље, нико ме вије гонио, а нико ме није на путу задржавао; слабо сам кога и сретала. Поља пуста, опрљена; читав дан путујеш, а сретнеш само понекога пастира где, с празном торбицом о рамену, чува глађу и жеђу изнурено стадо... Прођеш кроз село, нигде пса да на те залаје, нико те не пита откуда си и куда ћеш... Сваки види да си патник, па вели: иди с миром и тражи себи хлеба!...

Предвече видела сам издалека где се торњеви са слабирим кубетима међу осталим огромним зградама беле; то беше у Банату чувена варош Велики Бечкерек... Ту је у њему жупанијска столица, ту су оне грозне тавнице о којима сиротиња у дугим зимским ноћима приповеда... Те црне тавнице са својим узаним прозорима издалека се виде; лице им је бело, окречено, али онај који је за њих слушао, или у њима живео, томе се срце леди... Ја сам сва дрхтала, мислећи на мога Алексу... Зар ту, у тим влажним зидинама да сахрани своју ломну снагу?... Ту, у томе загушљивоме ваздуху да дише и да — издахне! О, Алекса, о, љубавниче мој!... Па ко ће га питати да ли га ране боле?...

Можда ће близу њега, у другој мрачној собици, бити отац његов, али они неће ни један за другог знати! А можда ће се у месец дана по једанпут и видети: син ће са тугом гледати како му је отац за кратко време оседео, како се погурио — а стари немоћан отац видећи сина како му се млађана снага порушила, како му велике грахорасте очи упадоше у главу, а око слепих очију се преливају у жућкастобледу боју оне модрикасте жилице; — видеће, па ће уздахнути. А трећег или четвртог месеца чуће како се његову сину у влажној тавници ране позледише, затим ће му казати да је умро, па ће га одвести да види сина, и он ће га гледати, дуго ће гледати у свога јединца; неће уздахнути, неће заплакати — него ће лепо подићи оно тешко гвожђе којим су му руке и ноге оковане, па ће се њима ударити у своју седу главу и стропоштати мртав поред јединца свога...

Тако сам ја размишљала о унесрећенима у својој несрећи, а после сам узела два-три залогаја сува хлеба, напила сам се на једном бунару који је из крајње авлије на утрину бечкеречку гледао, па сам онде и заспала...

Изјутра, опорављеном снагом ишла сам даље; није се ни смркло, и ја сам стигла у Земун. Ту у Земуну беше мало живљи свет, чињаше се као да боље живи него код нас у Банату; видела сам трговце, мајсторе, па и просте људе где се смеју, па сам и сама била мало храбрија, те сам, онако уморна, лако и мирно ноћ провела.

ЈЕДНА НОЋ

ПРИПОВЕТКА ИЗ КАЛУЂЕРСКОГ ЖИВОТА

Око пет сати поподне стигао сам у Криви Вир; то је село у подножју саме Честобродице и Ртња... Прекодан беше ужасна припека, а ја сам пешице путовао; то је, ваљда, судбина свију учитеља... Ноге су ме јако болеле, а са чела ми је цурио зној; био сам гладан, али од умора нисам могао ништа окусити до само воде, лепе, студене, планинске воде... Смејаћете ми се ви који знате да радије пијем вина; али код онога умора и онаке воде, не бих се никад сетио малвасије.

После сам нашао, баш поред чесме, једно хладовито место; метнуо сам моју торбицу под главу, па сам се онде одмарао. Гледао сам тамо у даљини подгорачке и сумраковачке планине.... Оно голо тавно стење плави се у сивој даљини; само онде где сунчеви зраци допиру, видиш као неке беле куле — то су стене од кречног камена.

Цео тај предео узвишен је, дивљи, рекао бих да у тим пустим планинама и не живе људи, а, овамо, и сâм сам у њима провео две пуне године — могао бих рећи: две тужне године... Јер у тим планинама ја не имадох ниједнога познаника из доба мога детињства, ни брата, ни пријатеља... Па зашто ми је жао тих планина?... Шта су мени ти Власи подгорачки и ти Срби Сумраковљани?... Ништа друго него гостољубиви домаћини, а ја бејах њихов гост из далека, примљен и угошћен, а по тим мрким планинама шетао сам се баш као наша господа по парковима, с том само разликом што мене у мојим мислима никад не узнемираваше музика или церекање безобразних варошких жентурина.

Сâм онуда ходао, а око мене нема тишина... Могао сам мислити што сам хтео. То мрко стење чувало би моје тајне и

никад не би оно сведочило противу онога који му се и срцем и душом повераваше...

Са таким мислима сам и заспао. Кад сам се тргао, беше сунце на западу, а чело моје главе видео сам једнога човека где поји коња... Човек беше обична изгледа, сувоњав, средњих година; на њему сукнено гуњче, чакшире и црвен појас, а за појасом једно пиштољче... То је обична ношња тамошњих сеоских трговчића.

На коња је натоварио три-четири стотине јагњећих кожица, стегао их је добро, па их је поделио на обе стране дрвенога самара да не клима ни тамо ни амо... Кад је коња напојио, а он се и сам саже, зайти шаком хладне водице, уми се њоме, а после се и сам напио, извадио је пешкир иза појаса, убрисао се њиме, а затим се окрете мени:

— А ти, брате, откуда ти путујеш?

— Ја, пријатељу, из Сумраковца.

— Да, да, био си онде уча... Сећам се да сам те, некако пролетос, кад сам онуда кожице куповао, пред механом виђао; и ручали смо заједно... Е, па лепо! А куда мислиш путовати у име божје?

— Ја, пријатељу, до Београда.

— Далеко, — рече човек, — али шта ћеш, људи смо! Сваки од нас иде за својом срећом, нико не зна где га шта чека... Био сам и ја у Београду, али не бих желео више у њега улести; истина, и они су људи, али некако чудни, смешни!... Све ми се чини да бих у овим нашим планинама блејање овцино пре разумео него њихов разговор... Па сам онде видео и Шваба и Маџара — какви су то, опет, гадови! Да те бог сачува!...

Човек се после тога ућута мало, а после се окрете мени, па, пошто ме је још једанпут погледом премерио, а он ће онда

рећи:

— Знаш шта је, брате, хајде да ми у друштву пређемо Честобродицу, док је за хладовине, а ујутру ћемо бити у Св. Петци; а ако си баш уморан, ено ти коња, па седи горе на оне кожице; кад будемо тамо дубље у планини, а ми ћемо се онде и одморити.

Ја сам примио понуду, а на лицу путникову приметио сам израз задовољства.

— Није баш пробитачно по овим планинама без друга пролазити, — додаде, задовољан што је у мени нашао другара, — има овуда свакојаких људи; планина је ово, хеј!...

Кад смо у планину ушли, већ се смркавало, али се према ведрини вечера лепо видео црвен пут што, као танка змија, пресецаше мрачну Честобродицу, пружајући се час горе у висину, а после опет у поноре. С једне и друге стране чуо се тихи шумор мрачних лугова, а тамо издаље хујао је жубор потока.

Све је изгледало величанствено, пуно тајне, чисто ти дисање у грудима застаје, чини ти се да је и онај скакавац што из густе траве сиче, јачи од тебе... На једноме месту пређе нам пут корњача, ја се хтедох, и сам не знам зашто, једним шљунком бацити за њоме, али мој другар, који се звао Миладин, трже ми руку.

— Не дирај је, — рече, — ова је планина њена кућа.

После тога се ућута и тек онако, као кроза сан, шапутао је за себе:

— Али што баш тако да се деси да нам прво корњача пређе пут?... То није добра коб!...

— А што, Миладине? — рекох му ја. — Та ова планина, пуна је свакојаких животиња, па нам је нека морала пут прећи, а, после, свакако је боље корњачу сукобити него медведа или вука...

— Јест, брате, тако је... Али ја на путу волим срести и хајдука но калуђера... Чудно је то, али се мени на добро не слути...

И Миладин се наново удубио у мисли: изгледао је тако као да му се већ десила нека несрећа; а корак му беше тром, лен, као у човека који иде некуда где се никаквој радости нема надати, а после диже суморно главу и стаде ми приповедати:

— Тако, пре неколико година, ишао сам са мојим кожицама у Параћин на вашар из Кривог Бира. Пошао сам још пре сванућа, а кад је зора зарудела, био сам насред Честобродице... Не знаш каква је то милина у овакој мрачној гори дочекати први зрачак румене зоре! Човеку као да нешто одлане; дисање му је слободније, лице ведрије, па и сам коњ уздигне главу више, зарже и веселије корача унапред... Тако је и онда било. Али у један мах застадох, коњ ми ушћули уши, па ни да крочи унапред. Украј пута, у једном жбуњу, чуло се шушкање. Погледам боље, а то змија уздигнула главу високо изнад траве, очи јој се сјаје баш као они мали свици у црној ноћи; после се опружи и брзо као стрела прејури преко пута, а по прашињавоме њеном трагу видео сам неколико капи крви. Шта ли је то прождрла? — мислио сам у себи. Приближим се жбуну... Сирота мала веверица је лежала, сва у крви..

— У мене се кожа најезила, жмарци ме подилазише, слутио сам да ће ми се нека несрећа догодити... Онака поган никада није добра коб... Ишао сам даље, и већ сам почео заборављати на оно што сам на путу видео, ал' кад сам и последњу ћуприју, баш испод саме Св. Петке, хтео прегазити, коњ ми се заплете у некакву разваљену талпу, те стрмоглав па доле у неку јаругу. Онде је и остао, сиромах! А какав беше! Хе, мој брате, ја ти онакога већ нећу за живота узјахати!... На

вашару сам штетовао на кожицама, код куће, опет, застанем жену где се разболела; зло, да не беше тета-Маце! Ал' она нешто тамо обаја, те, хвала богу, ено је и сад, жива и здрава... Тек, ево, кажем ти: све је у божијој руци, и људи и животиње, ал' онаку поган не треба ни снити, а толи на путу видети...

Тако у разговору дођосмо до једнога пропланка. Ту беше једна ливада врљикама ограђена. Мој кожарски трговац додаде ми улар од коња, скиде неколико врљика доле, и тако смо превели коња у ливаду.

— Простри, брате, твоје јапунце, — рече Миладин, — овде се можемо мало и поодморити... Ово је ливада мога побратима Живка из Мутнице, неће нам замерити баш и да нас застане...

Ноћ беше тиха, трава мирисна, све је мирно... Само чујеш како коњ гриска ту мекану траву...

Миладин је био од природе разговоран, а та несрећна коб му је сасвим разбила сан; напунио је лушу, украсао ватру, па је замишљено пушио и пуштао густе димове из свога сиромашног чибучића...

— Ја ти, учо, не могу заспати, морам ову моју крцу курити до зоре; нешто ти нисам као обично, једна помисао ми је незгоднија од друге... А ти, брате, ако ти се спава, спавај! Можеш бити без бриге, и да нас ко тражи, овде нас не би нашао.

— И мени се, богами, не спава, и ја имам о много којечему да премишљам... Али...

— Јест, брате, тако је!

Па иако Миладин није никуд даље од Београда ишао, додаде скоро хвалисаво:

— Да, да, ми који по свету путујемо, много смо штошта видели и упамтили; много добрих, а, богме, смо и злих дана доста дочекали... Та ваљда ће дати бог да нам и ово не буду последњи дани! Човек макар како да се намучио, опет се још није наситио живота; исто као што пијаница виче: „Много је!“ и: „Хвала, домаћине, ја не могу више!...“ а, овамо, прима чашу, испија је наискап и пада, трештен, на земљу...

— Тако је, Миладине!... — рекох му ја, одобравајући, јер сам осећао истину његових речи... — Човек, и кад је много и много преживео, није се најивео...

— Није, богами, учитељу, ето видиш, овај мој побратим Живко... Хе, мој брате, да знаш какви је то момак био, а сад сенка, сенка од човека! А то су све учиниле две-три године... Беше прав као јела! А сад?... Снага му се сломила, од веселог младића постаде трошан старац, по лицу пуно бора, очи мутне, без светлости; пије покатад по сву драгу ноћ, а не уме да се насмеје; певати је и заборавио, а најлепше је гудио у целој околини... Коса седа, а пре три године беше врана. Од радена човека постаде нерадан; катад ће само узети пушку, прејуриће преко ових планина, или уловити ил' не уловити што, све му је једно, не тиче га се ништа!... А од своје дедовине продаје парче по парче; кад једно пропије, продаје друго да опет пије... Људи који су га познавали питају га зашто тако чини, а он само слегне раменима па ћути. Једном сам га и ја, иако сам знао откуда толика промена, опет запитао:

„Побратиме, шта је то с тобом? Шта се то за кратко време учини?“

„Не питај ме, побратиме“, рече Живко, али даље не хте ни словца проговорити; а после се тужно осмехнуо и понудио, ме је ракијом:

„Пиј, Миладине, не знаш како је то добро пити!... Ја, видиш, да не пијем, бих умро, или бих полудео... А овако, ето, као што ме видиш, жив сам!...“

Нато је сасвим жалостиво ућутао; пили смо ракије, али нисмо ништа проговорили. Ја га нисам хтео ни за шта питати, јер сам све знао шта га боли: знао сам његове бриге, познавао сам му прошлост, а тако исто и садањост, па велим: што да га мучим кад се и сам доста мучи... Сиромах!... Не знаш, учитељу, како ми га је жао; и ја све не верујем да ће он живот свој природним путем свршити... Има нешто на његовом лицу што ми казује да ће кад-тад погинути.

Миладин се ућута, припали наново угашену лулу и, удишући дубоко у груди густе димове крџака, стаде, чисто уздишући, приповедати из живота свога побратима:

— Видиш, учитељу, ти калуђери, то су зли људи. Ја га не марим никад на путу сретнути. Исто ми тако долази као и змију да видим. Неваљатни су, пакосни, никоме не мисле добра. Веле неки да су побожни, али они не верују у бога... О, знам ја њих добро!... Кам' да их сви знају!... Под оном црном хаљином нема срца, нема душе; онда кад ти најлепше говори, онда ти најцрње мисли.

Ја нисам знао какве свезе имају калуђери са приповетком о његовоме побратиму, чија ме је несрећа већ почела тиштити, па сам га хтео и запитати, али он и сам поче да ми разјашњава оно што нисам могао разумети:

Као што сам ти казивао, пре четири године није било угледнијега ни веселијега момка у целој околини него што беше мој побратим Живко из Доње Мутнице; тамо, опет, код нас испод Ртња, није било дивније девојке него некаква Стана Чукурова из Лукова... Што се мене тиче, право да ти кажем, мени се није допадала. Било је нешто на њој што ме је од ње отуђивало. Кад ме погледи, ја оборим очи доле, а кад ми говори, мене чисто уши заболе. Глас јој танак, веле да пева као вила у гори, ал' мени, рекао бих, кроз мозак дере. Нос јој је мало прчаст, широк, па су момци и њега хвалили; уста јој бежу румена, напућена. Једно је на њој било што се мени допадало, то беше бело као снег лице, које су густе праменови црне косе кружили, и, после, јак и крепак

стас, који је тако гибак био, као млада трска коју би човек могао превити у котур, а да се не пребије.

Пре три године, баш на саме Духове, дође ми побратим у госте. Беше као нека заветина у нашем Лукову. Дан леп, планине се зелене, а поветарац носи са големога Ртња мирис од здравца; по врховима планинским играју се златни и ружичасти облаци, изгледају као леп венац од самога цвећа — и, одиста, учо, каткад ти се чини као да га је нека вештачка рука у оно модро камење уплела, тако су дивни и шарени.

Долазак његов све нас је обрадовао, јер су га сви у кући радо имали: свака се од нас журио да му, уколико више може, угоди и угове. Кад смо се мало вином и јестивом поткрепили, онда ћу га ја понудити да идемо мало до пред цркву, где су момци и девојке коло играли.

„Вала, побратиме“, рече Живко, „можемо и донде отист; а право да ти кажем, зато сам ти и дошао да као и ја видим каква ви је слава, да ли је у чему надмашила нашу у Мутници, што је у Светој Петци проводимо“.

Затим је притегао своје тканице, а за појас је угодио своје сребрњаке онако као што их Шумадинци носе. Алеви вес је мало накривио, а дуга свилена кићанка бије га по рамену. На њему бела џока без рукава, а танка кошуља црвеном вуницом испреплатана... Е, учо, милина га је било видети!

Кад смо отишли пред цркву, цео народ је погледао у њега, а није само једна девојка уздахнула: ох, кад би јој он у срећу пао!...

Један од скупљених момака извади иза појаса своју дугачку врулу и стаде свирати орловку. Момци и девојке ухватише се за руке и силно као вихор стаде се окретати коло. На девојкама звече низови сребрних и златних новаца, а под ногама чврстих планинаца тутњи земља, рекао би љуља се... Већ су се многи, ознојени и уморни, пустили из кола, само још

понеки момак и девојка играју, али усиљено; само Чукурова Стана што је високо дигла главу, па се лукаво смеши на мог побратима... У тај мах се и мени доста допала. По беломе се лицу просуло оно жарко руменило, а очи јој севају као варнице. Кад су се и они пустили, побратим, дође мени, пребаци своју руку преко мога рамена, рука му је дрктала, а беше врела као жива ватра.

„Побратиме“, рече ми, „чија је оно девојка што је до мене играла?...“

„То је Стана Чукурова“, рекох му ја, „то је кћи оне жене што је покушавала да отрује свога мужа, те је због тога све доскора била на робији“.

Мој побратим спусти руку са мога рамена, а ја сам приметио да се дубоко замислио. А кад се коло опет отпочело играти, он се наново ухватио до Стане. Сад је већ лакше играо, кадикад се само пригнуо њеном увету и нешто јој шаптао, на које му је она, такође шапућући, одговарала... Кад су се пустили, он се изгуби негде међу дрвима, а ни њу нисам видео... Тек после, кад су се људи почели разилазити, вратио се и он; ал' она се није више враћала, по свој прилици је отишла кући својој.

Живко целим путем до куће није проговорио ни речи. Био је забринут, густе обрве су се натклопиле на очи. Ко зна о чему је премишљао; понекад је уздахнуо, болело га је нешто.

Кад смо дома стигли, не хте да уђе у кућу.

„Побратиме“, вели „имам с тобом нешто да разговарам; имам нешто да ти поверим, а нисам рад да ти и стара мајка о нашем говору што чукне, него да идемо некуда у крај“.

Кад смо били насамо, стаде он уздрхталим гласом говорити:

„Побро, није вајде, ја ову Стану, чија је да је, морам за жену узети... Па баш да јој је мати три мужа отровала, она мора моја бити!“

Ја сам га одвраћао од тога, али све узалуд! Он се решио да је узме, и то још оно исто вече, исту ноћ!

„А ако девојка не хтедне с тобом ићи?...“ питао сам га ја. јер ме је толика његова наглост упрепастила. После сам и то приметио: што ће радити ако јој то мајка не допусти?

„За то се не брини, побратиме, мајка неће ни знати: Стана је псе отпратила на салаш, а очух јој се данас добро нацевчио, неће осетити, па да му пола куће однесемо, а некмоли што друго“.

„Дакле, и Стана има вољу с тобом да бежи?... Е, то је чудно!“ рекох му ја... „Чудно, заиста! Једва се видесте, па се већ и заволесте!... Побратиме, то неће испасти на добро...“

Ја сам говорио као да сам унапред знао шта ће бити... Али га нисам могао одвратити него сам му и сам помогао у његовоме подузећу... Кад је било пола ноћи, наши у кући већ су давно поспали, у целој селу нигде једнога гласка да чујеш. Живко оседла и мога и свога коња, вежемо их, онако оседлане, за једно дрво украј пута који води преко Честобродице, али странпутицом, право у доњу Мутницу. Пут је онде јако стрм: то је управо нена путања којом без невоље нико не путује. С једне и с друге стране големе букве и растови, и дању је тако дебела сенка да човек издаље једва разликује предмете на томе путу. Ја сам дрктао од страха кад ми је казао да тим путем мисли своју невесту проводити, али се њему противити беше узалуд; он је тако решио и тако је морало бити.

Кад је све било спремљено, онда ми Живко пришапута:

„Побратиме, време је!..“

Поноћ је време за свако злочинство, — помислио сам у себи, — љубав не може никад бити злочинство, и то сам мислио; али овака као ова његова, можда и стога што је била необична чинила ми се страшна; изгледао сам сâм себи као неки саучесник у некоме убиству... И доиста, ја сам те поноћи постао убица свога драгог побратима... Убица из љубави! Преслушај ме, учитељу, па ћеш се уверити да је тако.

Прошли смо два-три сокачета оном страном што је у подножју Ртња; нигде пас да залаје, нигде човек да нас сретне... Свуда нема тишина, ноћ, тама... Ја нисам страшљив, али те ноћи коса ми се увис дизала; обоје смо ћутали, сваки од нас био је у своје мисли удубљен, само испрекидано дисање и куцање срца што си могао чути.

Кад смо били близу Чукурове куће, застанемо мало, колико да разгледамо околину око себе... Ноћ беше тамна, нигде ништа ниси могао видети; око куће засађен густ шљивар, у његовој сенци ништа се не миче, све је немо... Мој побратим шану ми на уво да је време да се да знак, и он кveckну, исто као новорођено дете.

У крају шљивара нешто се забеле.

„То је она“, рече ми Живко, а глас му је дрктао. „Она је, она, побратиме! Познао бих је по ходу, и по дисању бих знао да је она“.

Она се приближи нама, а на њојзи не беше ништа до бела танка кошуљица; изгледала је као вила... У руци је носила један завежљај, у њему беше њено стајаће рухо и женски накити.

Живко прихвати завежљај, а Стана прескочи врљике, којима је била кућа ограђена, тако лако и вешто, рекао би срна је... После тога се вратимо кући, али кроз друге, празније сокачиће, у којима беху само две-три циганске чатрље. И ту је било све мирно као у гробљу, само понеки пас што режи; али ту

се већ ничега нисмо имали бојати, баш и да се разбуде Цигани; иако су у свему лапарави, у томе би случају ћутали, ако нам не би и помогли, јер они сваку крађу и отмицу помажу.

Кад смо прошли циганске колибе, окренемо десно кроз један густ браник који се са нашом кућом сучељавао... Ту смо одахнули. Отмица беше извршена. Стана је дрктала — од страха, или од зиме, понекад би јој се поткрао и уздисај, али испрекидан, угушен; а кад је Живко на своје груди притиснуо, чуо сам како плаче... Да ли се кајала шта је учинила, или су то биле сузе радосне узбуђености?... Ко ће то знати? То су тајне које жена ни на смртном часу не исповеда.

„Побратиме“, рече Живко, „време је да путујемо; ти седи на свога коња, а Стани ено мој коњ, а ја ћу пешке пред вама. Мени је цела Честобродица позната као кућа у којој сам се родио“.

Ми поседасмо на коње, а Живко узме Станиног коња за улар, проводећи га стазицом куда само козе пролазе... Кад је зора свитала, ми смо већ били код Живкове куће... Његова стара мати, бог да јој душу прости, лепо нас је примила и дочекала; а кад јој је Живко рекао да јој је довео и снаху, она слеже раменима, али ми ништа није пребацила, него онако тихо оним старачким гласом рече:

„Лепо, лепо, децо, кад се ви заволесте и једно другом омилесте. нека вам је срећно и ајир!“

Са овим би се могла свршити приповетка о једној обичној женидби; човек дође, запрости девојку, прстенује, венча се и живи с њоме, докле не умре он или она... Али код мога побратима беше, како женидба, тако и живот буран и необичан... Ако ти се не спава, учитељу, слушај ме до краја! Тужна је то приповетка, сећаћеш је се до века.

— Приповедај, Миладине. Ја радо слушам приповетке...

Кад се лепо разданило, — продужаваше Миладин, — ми се дигнемо у манастир. По трави се још блистала роса, а голема дрва која су кружила манастирску авлију, бацаху далеко по мирисавој долини своју густу сенку.

Ступисмо на стазу која у цркви води. Свуда око нас нема тишина коју понекад само цвркут тичица нарушава, а из цркве се чуо дубок глас архимандритов где чита свето јеванђеље, затим танко појање манастирских ђака... Ала је то милина слушати у такој немој гори ону тиху молитву! Ми смо лакше корачали, бојећи се да не узнемиримо свете калуђере.

Кад смо ступили у цркву, стадосмо близу врата. Нисмо се усудили дубље у цркву улазити; чинило нам се да смо недостојни... За певницом су читала полугласно неке молитве њих два калуђера, а једно ђаче је певало; у олтару је служио трећи калуђер.

„Тај што служи летурђију“, рече Живко, „то је архимандрит...“

Кад се свршила служба, архимандрит скиде са себе одежду и петрахилъ, а на црној мантији заблистао се златан крст, и, прекрстив се смирено пред светим олтаром, пође тихим кораком вратима. Кад је био пред нама, ми се обојица поклонисмо и приђемо руци да целујемо... То је последњи пут што сам пољубио калуђера у руку...

Отац Калиник, тако се звао архимандрит, био је висока узраста, сувоњав, лице коштуњаво, испрекрштано разним борама, које су се све усређавале око малих, црних очију којима је једнако жмиркао док би с човеком говорио; глас му је био дубок, али је у говору заносио, рекао би на грчки, и тек сам доцније чуо да је из Турске и да је Грк.

Кад смо изишли из цркве, он се окрете Живку; њега је, ваљда, унеколико познавао, јер му беше парохијанин.

„Џанум, синко, ти као да си из доње Мутнице?“ рече архимандрит. „Ти си покојнога Марка Пуљића син?... Џанум, то је био добар човек, приложник и ктитор овога храма, ето, божја воља, па умре, яанум!..“

„Умре, оче“, рече Живко, уздахнувши.

„Па, яанум, којим ти добром долазиш, Живко?... Хоћеш ли да му дајемо годину?... да га споменемо у светој цркви?... да му држимо 'денија?...“

„Оче, нисам за то дошао“.

„Да зашто, яанум?“ прекиде га архимандрит. „Да се не мислиш женити?...“

„Јесте, оче, хоћу да се женим, па сам већ и девојку довео, само чекамо на тебе да нас прстенујеш и венчаш...“

„Лепо, яанум... А да нисте род?...“

Питао га је архимандрит, једнако својим жмиркавим оком мерећи мога побратима. Баш му се из погледа видело да се премишља како и на који начин да га боље оглоби.

„Оче Калиниче, ми нисмо род; она је чак с оне стране Честобродице, баш испод Ртња, а ја, као што знаш, из Мутнице“.

„А писмено, яанум?... Где је писмено?...“

Ми се обојица погледасмо, јер на то нисмо ни помишљали.

„Ми, оче, немамо никаква писмена“, рече Живко. „Ми, као велимо, да ти то удесиш, а ми да платимо колико буде право“.

Архимандрит се лукаво насмешио, видело се да му се такви предлози веома допадају.

„Да удесимо џанум?... А моја брада?... А мој чин?... А званије?... Џанум, џанум, ко ће мени то да плати?... Ха?...”

Живко изви иза појаса кесу с новцима; изброји тако до десет дуката и пружаше их архимандриту:

„Нâ, узми, оче, за труд!”

„Не могу, џанум; страдаћу...”

Живко извади још десет жућака.

„Узми, оче!...”

Архимандрит се није могао више уздржати; очи му синуше, образи му се зажарише, и у сваком покрету си могао видети ону калуђерску грабљивост.

„Е па добро, џанум, нека је аирли!... А ја ћу од луковачког попе изискати писмено... Него ми кажи, џанум, како је име младино”.

„Стана Чукурова”.

Он прибележи име и презиме.

„Сутра, џанум, дођите да вас прстенујем, а у недељу ће бити венчање... Морам од њиховога преосвештенства изун добити, за то морам човека с депешом у Ћуприју послати... разумеш, синко?”, рече архимандрит, очевидно трудећи се да још који цекин од мога побратима изнуди.

„И за то треба платити, џанум!...”

„Да платим оче... А кол’ко треба?...”

Архимандрит се накашља и стаде наново мерити Живка:

„Ми смо наши, џанум, нећемо да се глобимо... Даћеш, џанум, још једно пет дуката!...“

Сиромах Живко уздахну, те мало му је што и претекло у кеси, али шта је знао чинити: извади и тих пет дуката, скиде капу, пољуби калуђера у руку, а затим одосмо кући да сутра опет дођемо.

Пред кућом нас је чекала Стана; била је невесело замишљена, очи је оборила доле, гледајући забринуто преда се, а прстима чупкала је шарену ивицу од своје прегаче... Кад је видела Живка, она му пође у сретање, подиже своје црне очи горе, у којима су све страсти женскога срца гореле, на беломе лицу заталасало се танко руменило, а на уснама лебдео је блажен осмејак.

Лепа је!... мишљах у себи... — али има нешто на њојзи што није лепо, што ме одбија, што ме туђи од ње... Тај поглед њезин, то није поглед скромне сељачке девојке; у њеноме осмејку има препреденога лукавства, има нешто што не умем себи да разјасним. Гледао сам је и у колу, кад игра с момцима, и видео сам да се и на њих исто тако смешла као и на свога заручника... А човек коме су сви равни, или све мрзи или све воли... У селу, истина, нико није могао шта да изнесе противу ње — штавише, људи су се чудили како је могла онако неваљала мати овако честито дете однеговати — али ја сам, поред свега тога, држао да је она потајна грешница... Мати је њена покушавала да отрује мужа... То се за ћерку није могло рећи, а мени се опет чинило да у њеноме оку гледам суд у коме се некоме отров спрема.

Ујутру се искупило у кућу и око куће људи и жена, по већој части из родбине Живкове; они су, све двоје и двоје, шапутали, климали су главом и уопште су показивали да су таквом женидбом незадовољни, али му нико не хте што приметити, једно стога што су га сви познавали као јогуницу, а друго као веле: кад му је воља, и кад је воли, што би му кварили срећу?

Стана је обукла своје стајаће руво, главу је забулила белом куповном шамијом, па није заборавила више левог увета и једну црвену ружу заденути; зубун бео као снег, а по њему разне шаре, по којима, као малене звездице, трепере сребрне и златне шљокице... И побратим није изгледао лоше: не знаш чему пре да се дивиш, да ли лицу, оружју или витоме стасу.

Диван пар људи, помислио сам, а да л' ће бити и срећни?...

Ја сам при тој мисли уздахнуо; а кад су ми дали невесту да је као девер водим на прстеновање, у груд'ма ми се учини тако тешко као да ме је змија опасала. Ни речи не говорећи, ишао сам даље. Кад смо били у манастиру, рече нам један духовник да нас архимандрит у својој ћелији чека... Та ћелија беше на горњем боју. Велика, пространа соба. У горњем челу, на загасито измолваноме зиду, висила је слика св. Петке, пред којом је горело сребрно кандило, а свуд унаоколо поред дуварова беху понамештани меки миндерлуци, застрти загасито црвеном кадифом. Јастуци су били исте боје, само што су на њима ћошкови били богато срмом извезени.

Архимандрит се подбочио на један јастук, а у рукама му звецкају бројанице од крупног ћилибара... Кад нас је видео, он се издиже мало и пружи руку да је целујемо, мој побратим приђе руци, а невеста за њим... Кад је њу видео архимандрит, он остави настрану бројанице, лице му се зажарило, а у очима му се распламташе жеље и страсти, па, и нехотично, дубоко уздахнувши, изусти:

„Стано!... Аа!...“

По тој самој речи, по самоме звуку, видео сам да је познаје — и то да је добро познаје. Ја сам то приметио, али мој побратим, занет својим мислима, то није видео.

„Е, џанум, добро кад сте дошли!“ рече калуђер кад се мало прибрао. „То ће бити леп пар људи, џанум!... Да је покојни

Марко жив, ала би се радовао!“

После тога следовао је испит. Кад су се младенци даровали, архимандрит отвори једно орманче, које је у једном ћошету простране ћелије стајало, извади из њега на црвеном гајтану један велики грчки дукат од четири ћошка, а на њему беше израђена мати божија. Тај јој дукат веза око врата, па јој онда онако кроз нос, калуђерски, протепа:

„Ето, џанум, и ја хоћу да те дарујем место покојнога Марка“.

Стана се сва заруменела и саже се да га пољуби у руку. Ја сам приметио како јој калуђер стеже руку, али мој побратим то није видео.

У недељу је била свадба. О свадби шта бих ти и могао приповедати, кад и сам знаш какви су сељачки свадбари: играло се, јело се и пило, мало ко да није пијан отишао кући... И Станина мати била је у сватови. Она ништа својој кћери није пребацила што је од куће одбегла. И калуђер је дошао, а ја га нисам губио из очију; пазио сам на сваки начин покрет његов, право да ти кажем, почео сам сумњати у његово калуђерско поштење. Он је наздрављао свакојаким здравица: и домаћици, и Станиној мајци, и младенцима, и свима сватовима, и свадбарима, благосиљајући их и желећи у бога свега што би човек могао себи пожелети... Али кад су момци стали играти, а старци поред чаше вина заборавише на своје домаће бриге, калуђер се некако искраде из друштва и нестале га у густом шљивару који је око куће засађен био. За њиме оде и Станина мати.

Мени се то није допадало, па се некако и ја, све на прстима, поред плота крадимице пришуњам њима. Станина мати оборила очи доле, па слуша где јој нешто калуђер шапуће. Нисам чуо шта јој је говорно, али сам приметио на њеноме збрчканоме лицу да као не пристаје на оно што јој он предлаже. Он стаде наново шапутати, и ја сам видео да се у ње лице

разведрило, боре се развукоше, и она стаде јасно говорити, тако да сам сваку реч разумео:

„Па добро, оче, како ћу ја то да удесим?...“

„Лако, џанум, врло лако!... Ето, сад скоро ће доћи Ивањдан, после тога Петров-дан... Ти дођи, џанум, кћери у госте, па, наравно, и у свету цркву; док се дете не навикне сваке недеље и празника долазити у свету цркву... Разумеш ли ме, џанум?...“

Она климну главом као да разуме, а после оде она на једну, а калуђер на другу страну. Кад је био према мени, он ме погледа оштро, испитујући ме, као да л' сам што од њеног говора слушао... Ја сам се чинио невешт, као да ништа од свега тога не знам...

„Џанум, оваквих сватова нисам још видео, нити ћу видети... Веселје је то, џанум, право српско веселје!...“

Тако разговараше калуђер, а ја сам све одобравао што је он рекао... А и шта сам друго могао чинити?... Мрзео сам га, али то му нисам могао казати. Видео сам да се у тој црној мантији крије најокорелији зликовац... Али где ми је власт да га казним, да га уништим?... Или, зар моју сумњу да откријем побратиму! Онда бих његов живот разорио, њега бих уништио.

Ђутао сам. То је било све што сам могао чинити... Кад је било на Ивањ-дан, дигнем се и ја у Св. Петку, али рано, пре сванућа, како ме нико не би стигао или сукобио... Код побратима, нисам ни свратио, него сам одсео у манастирској механи; онде попијем кафу и ракију, а међутим сам прегледао све манастирске зграде...

Видео сам да се она ћелија у којој је архимандрит становао сучељава са брдом које се на левој страни манастира диже, а губи се у големим планинама Честобродичиним.

Кад је црквено звоно зазвонило и кад се молитва отпочела, ја се кроз густо шибље, што је окружавало манастирску зграду, довучем до изнад самих калуђерских прозора. Оданде сам могао целу авлију, а и унутрашњост ћелије неопажен прегледати.

У цркву уђоше два-три човека и неколико жена из оближњих села. То је било све... — Али где је Стана са мајком? — мислим сам у себи — Зар она неће доћи? — Већ је и „достојно“ звонило, и сад се тек, с оне стране манастира, у загаситом зеленилу, указа Стана у своме белом зубуну, за косом црвен цветак, а око врата онај грчки дукат сјаји се према сунцу; а поред ње иђаше њена гадна мати, час по час застајкујући, нешто јој казиваше, на које се она обичном немарљивошћу смешила. Кад су ушли у порту, застадоше мало; један човек стар, у масноме фесу и подераној кошуљи, изиђе пред њих, нешто им прошапута, извади иза појаса кључ, којим је откључао ходник од калуђерских ћелија, и пусти их унутра... После сам чуо како шкрипнуше врата од архимандритове собе, и мати и њена лепа кћи уђоше пажљиво у собу.

Мати је, уморна, села на миндерлук, а Стана, као у својој кући, премешташе по асталу на коме беху понамештане разне шарене ситнице, као: мирисави сапуни, стаклићи са ђулсијом, огледалца, у која је Стана пажљиво завиривала, задовољно смешећи се на своје лепо лице које је у огледалу видела... Не прође дуго, па се и архимандрит указа. Жена, која је свога мужа тровала, диже се и, скоро метанишући, приђе калуђеровој руци. Он јој је допустио да га у руку пољуби; то је исто чинио и са Станом, само што је њојзи вратио пољубац, страсно је загрливши.

„Видиш, бабо“, смејао се калуђер, „да свашта може бити!... Је ли, моја голубице, да може?“

Стана се смешила као обично.

„А би л' ти, бабо, мало од оне наше старе шљивовице?... Иди, џанум, ишти од оца Самуила; кажи му да ти из оне петачке на натег извади... Разумеш, џанум?...”

Баба оде, а њих двоје остадоше сами. Калуђеру појури крв у образе, очи му севаше као у змије, руке су му дрктале, којима је гладио Станино бело лице; и он није више личио на човека, пре на раздраженога тигра, који, жедан, по вреломе песку лутајући, усијаноме желуцу тражи расхладе. Дијање му је било испрекидано, речи неразборите, мисао збуњена... Осећао је много, али није умео ништа да искаже, само је грлио и љубио. А Стана је стајала мирно, гледајући га својим обичним смешењем.

„Пољуби ме, злато!“ занесен неприродном страсношћу, сиктао је калуђер.

И Стана га је пољубила...

Ја више нисам могао гледати, оставио сам своју заседу и као злочинац бежао сам дубље у планину. Тек после дугог времена, кад сам се мало умирио, сетим се на мога коња који је у механи остао. Вратим се натраг и видим још поиздаље где се и Стана са својом мајком враћа у село... Замишљено сам гледао за њима, после оседлам и ја коња, па се упутим моме несрећном побратиму. Кад сам поред манастирске порте прошао, сретне ме калуђер, погледа ме оштро и хтеде нешто проговорити, али ја ободем коња и брзо као стрела оставим за собом манастир заједно са његовом прљавштином и прикривеним гресима.

Побратим ме је једва дочекао... Сиромах, није знао какав му горак напитака доносим... Ижљубимо се и поздравимо, као што давно невиђена браћа чине... Приђе и Стана, да ме, као девера у руку пољуби. Ја тргнем руку, она сва поцрвени, очи је оборила доле и више ме није смела погледати.

Живко ме посматраше зачуђено, и тек кад смо били сами, питаше ме за моје чудно понашање... Ја му све исприповедам шта сам сумњао и о чему сам се оног дана уверио; кад сам свршио, а ја погледам у мог побратима: он је као прут дрктао, а лице му дође бело као листак хартије. Ја сам мислио да ћу да чујем његову клетву, псовку, заверу... Али он ћуташе немо, без речи; једанпут је само уздахнуо, то беше грозан уздисај, човек би рекао последњи је, с тим ће уздисајем издахнути.

После тога се исправи и, ћутећи, ухвати ме за руку; рука му беше хладна као лед, не рече ми ништа, него ме поведе кући. За софром је такође ћутао, једва је окусио два-три залогаја, а ни с ким није проговорио, само је пио... Његова ташта и жена страшљиво су га гледале, а сирота мајка посматраше брижљиво његово кретање; видеела је несрећна мати да га нешто боли а можда је и слутила какве су ране што су му срце тако грозно раскидале.

По вечери сви смо полегали да отпочинемо. Ја нисам могао заспати, тиштала ме је боља мога побратима, а и бојао сам се да не учини какву несрећу; али он је мирно лежао, каткад је само дубоко уздахнуо... Није још ни зора засветала, а он је већ био на ногама, скинуо је са чивилука своју лепу двоцевку; ја сам претрнуо, прискочим ближе њему:

„Побратиме, шта си то наумио?...“

Он се тужно осмехну и некако потмулим гласом ми одговори:

„Спремам се, као што видиш, у лов... Могу те пратити, ако хоћеш, чак до Лукова, не марим да седим код куће“.

„Али, Живко“, приметим му ја, „време је да се сено коси“.

„Нека га говеда пасу зелено...“

После из једног јанџика извади пљоску с ракијом и понуди ме да пијем... Кад смо се напили, кренемо се на пут. Мајка његова тужно је гледала за нама... Сирота мати!... Код моје куће смо провели два-три дана, мој побратим се није сећао да треба кући ићи. Тек кад сам му приметио да ће му се мајка за њиме у бригу бацити, он се тужно осмехну.

„И теби сам досадио“, рече потмуло. „Е па збогом, побратиме, ја одох!“

Од то доба ретко да је одлазио кући, по вас дан лута по планинама или се шуња око манастира, некада, опет, по три дана пије у манастирској механи; људи су га већ научили, па га нико ни за шта не пита. Ако га што запитају, он само ћути. Жена му такођер не избија из манастира, цела околина већ зна зашто. Можда и мој побратим зна, али он ћути.

Једанпут — приповедају сељаци — дође он у механу, а ту се десио и архимандрит. Живко, као обично, заиска од механџије литру комовице, али калуђер није допустио да му се донесе... Живко га само погледа, али не рече ни речи; диже се, оде у ћилер, па наточи сам себи ракије.

„Срам те било“, рече калуђер, „пијаницо! Сад, кад је време радњи, џанум, ти пијеш, као да немаш куће, мајке и жене! Направио си од себе нигде и ништа, џанум! Винограде си баталио, стоку си напустио, њиве распродао. Пијаницо једна!“

Живко је ћутао; а кад је калуђер отишао, он је јаукнуо, као човек кога су ранили.

Миладин се ућута, а мало после погледа у звезде.

— Учитељу, — рече, — време је да путујемо; ено, погледај тамо истоку, видећеш где се небо бели, скоро ће и да сване.

И он мету узду на коња, потапка га по врату, пребаци уздицу преко свога лакта, и ми пођемо лагано, ногу пред ногу, пут манастира... Кад су први зраци сунчеви обасјали Честобродицу, видели смо, дубоко у подножју планина, како се манастир бели.

— Учитељу, — рече Миладин, — данас није никакав празник, па где шта се света у манастирској порти стекло!... Шта ће тај силан свет, па још под оружјем? Ено и г. капетана! Видиш где разрађује људе ко ће на коју страну.

Ја погледам боље и видим капетана, а за њим тричетири до зуба наоружана пандура за које се могло казати да су одиста лепа људи! Али г. капетан? „Да не бјеше под оним именом, не шћаше се бојат’ од урока“. Очи му беху избуљене, а на дебеломе носу пуно црвених бубуљица, усне отобољене, а чисто обријани подваљак изгледао је као настављено, бело продужење његовога црвенога лица; на глави је носио плаву качкету са црвеном випушком, а на себи је имао панталоне, овамо, опет гуњче, а за појасом два сребрњака. Глас му је некако троструко излазио из дебеле гуше.

— Жива или мртва, — викао је на скупљену гомилу, — данас га морамо имати!... Онака човека он да убије!... Па да је другог кога, него баш архимандрита!... Е! Е!

— То мора да је потеря... — слушајући капетанове речи, мислио је Миладин... — Сигурно ће за неким хајдуком.

Кад смо стигли пред манастирску механу, изиђе механџија пред нас, поздрави се са Миладином као са својим старим познаником и гостом, па онда га пође питати:

— А, здравља ти, газда-Миладине, да ниси како у путу срео твога побратима Живка?

— Нисам, — рече Миладин и ја сам видео како је задрхтао; — нисам га видео, а што вам треба мој побратим?...

— Та, ето, ноћас убио нам архимандрита, баш под оним орахом што се раширио испред цркве... Оном његовом двоцевком, лепо па наместо... Те се, ето, подиже читава хајка, те ако га дочепају, несрећника... Е, е, шта учини човек!...

— А због чега, зашто га је убио?... Деде приповедај, здравља ти!...

— Шта ти имам приповедати!... Архимандрит, као човек, световао га да не пије него да чува кућу и жену, вели: „Зар ја да је храним?...“ Нато ће Живко, који никад није проговорио, рећи: „Ти ли је храниш, попе?... Е, нећеш је више хранити!...“ Очи му севнуше дивљим пламеном... Калуђер, кад је то видео, наже бежати. Живко потеже пушком кроз отворен прозор, опали једну, па и другу цев, а калуђер се стропшта баш испод онога ораха.

— А зна ли за то Стана?

— Ено је, — рече механџија, — где кука у порти, несрећница!

Миладин погледа тамо:

— И њу је време порушило; и она је опала, бог је убио!

Ја погледам кроз манастирску ограду. На дебело стабло гранатога ораха наслонила се једна женска. По кроју њенога стаса, по цртама њенога мршавага лица, могао си судити да је некад била лепа, али сад изгледаше као сенка: очи упале, једва си у њима могао видети и сенку од некадашње светлости, лице мртвачко, бледо... Кад смо јој се ближе примакли, и кад је угледала свога девера, она покри лице рукама и, посрћући, оде од нас...

Миладин је дуго пратио тужним погледом, па онда, дубоко уздахнувши, рече:

— Несрећница!

1875.

КОМАДИЋ ШВАЈЦАРСКОГ СИРА

ПРИЧА ИЗ ПАЛАНАЧКОГ ЖИВОТА

Лепа ти је то ствар, тај швајцарски сир! Ја, откако га знам, радо га једем, а још га радије нашим неготинцем заливам. Та помислите: швајцарски сир! неготинско вино! — Хајдук Вељко и Виљем Тел!... Има ли што у природи да боље хармонише?... Има ли у историји два карактера који би један на други више личили него та два јунака?...

Да и данас живе, Видовдан би казао: „Два црквењака!“ Али они погинуше славно, поштено, витешки! Па и не видеше грдила и бруку наших дана, рекао бих последњих дана, јер кад год човек помисли на последње људе, мора се сећати и последњега дана, „што по реду доћи мора...“

.....

Дакле, ја и мој пријатељ — обојица „омладинци“ — кад смо прегледали инвентарије наших покретних и непокретних добара, уверисмо се да имамо на расположењу толико пара колико овакој сорти људи треба да једно вече заборави беду и муку свакидашњега живота.

Мој предлог беше, наравно, за швајцарски сир. Нађемо на путу једног ђака, који беше нешто више узрастом него другови његова разреда. На глави је имао црну качкету, као што је по унутрашњости Србије стари практиканти носе, капут дугачак, без дугмади и без боје, беше тако нешто налик на сиво. Он је негда код некога практиканта послуживао, па му је овај поклонио цело своје изношено одело — о своме имендану; а кад је себи купио „штивлетне“, онда је своме верноме ђаку поклонио

старе своје јеменије, на којима је кожа почела цветати, а ђонови се већ расцветаше.

Док је ђак отишао по сир, донде смо ми већ засели за један мали сточић у најмрачнијем кутку „Шарене каване“. Ја, управо, не знам зашто се та кавана зове „шарена“? Да ли са ишараних дуварова или због шарених гостију? Знам толико да у Србији мало која паланка наша нема „шарене каване“, а свака кавана има и шарених гостију... Ено, па их гледајте! Остраг до „келнераја“ седе два кочијаша и један шлајфер (оштрач); њих двојица подбочили се на коштуњаве руке, па чисто неким парламентарним редом преслушавају један другога.

— Хе, мој брајко, ти још не знаш шта су коњи. Ови моји сад, то су раге! Ове ми је један Влах шверцовао из Баната; лени су добога! Али бачки, оно ти је ватра! Жеравица! Па онда нису ни скупи, бадава, богами, бан-бадава! Само, знаш, треба куражи... Ти већ знаш како иде...

Они то говоре, а шлајфер искривио се, пијан, па пева:

„Ес гинген ден ди драј јуден,

ден, ден, ден“

А кад је пао у севдах, треснуо је свој цилиндар о земљу — знате, сви културтрегери носе цилиндар — али кад га је хтео подићи да га опет на своју цивилизовану главу натуче, посрну једанпут, други пут, па, као оно рањен витез, стропошта се на земљу; па онда, онако сасвим ритерски, повиче: „Ес лебе дес дајчен фатерланд“. — Мора да је био Прус, па је помислио да га је негде на барикадама републиканским погодило ђуле, а уистини и изгледаше као онај који умире: „Ди лајте синд... ди... ди...“ и тако захрка наш сиромаш културтрегер.

То тако изгледа у прочељу, а у зачељу — е, ту је сасвим други свет: пет-шест пензионера, седам-осам трговаца, и они који нити продају свилу ни челик, него лепо дају новце на зајам...

заиста, милостивни људи, добри људи!... Не раде ништа: пуше, једу, пију и примају интерес... То је њима тако бог дао, а власт им не крати, јер су поштени људи, имају новаца, а новац није мали доказ за узвишено поштење нечије личности. Погледајте, напр., онога дебелог човека што носи сиво јапунце са цигеричастом јаком, чибук сасвим по агаларски, са големим ћилибаром — то је, вид'те, некад био чиновник. За њега кришом говоре да је у неко време отимао; а сви му се у очи чуде доброту и поштењу... Таки је свет! Таки су људи! Штавише, и сам г. негдашњи великаш, у беличасто-жутом капуту, са црвеном випушком на капи и на чакширама, сваки трећи дан долази му на ручак, па, осим што њему у очи, још и осталом свету казује да је његов побратим најваљанији човек на свету. Више пута са неким ентузијазмом о своме другу и побратиму говори:

— Знате, људи! А нећете ми веровати, — тима реч'ма је он сваку приповетку почињао, отприлике као што Видовдан почиње своје уводне чланке писати: најпре иде скелет, месо, фамилија, па онда држава, а у држави је болестан уд сваки онај њезин члан који се усудио незадовољан бити са нашим „статус кво“; дакле: — знате, људи, што се мог побратима тиче, нећете ми веровати да је то једна преизрадњејша душа, добро срце, поштен човек! Нећете ми веровати да вам сваког празника иде у цркву, поштује свештенство. Баш пре, кад оно беше свадба врајла-Јуцина, приповеда ми наша госпоја протиница да је у тас бацио два небушена цванцика, а кад му је уочи Св. Николе г. прота светио водицу, пољубио га је у руку... Нећете ми веровати, али зацело је добар човек! Па какву чест има! Боже мој! Боже мој! И наши великаши и турски великаши, сви су се отимали за мог побратима. Та, ено, кад оно пропутова Кабул-ефендија, одмах је њега тражио, ручао је код њега, а после му је поклонил једне бројанице. Па да знате још какве! Од чистог ћилибара! Био је и у маџарском рату, онда се, сиромаш, и — угојио. Знате, Банаћани и Бачвани све су се отимали за њега, хранили су га самом тортом и паштетом те овде мало, онде мало, мој побратим дође дебео као... као... као вршачки владика!... Тек, хвала богу, здрав је, а апетит му је и сада добар; једе, једе, е,

знате, појео би вам и живог курјака... Нећете ми веровати, ал' баш је човек тај мој побратим!

А знате ли по чему су њих двојица побре? То је такође чудна историја. Један је вучићевац, а други обреновићевац!... „Непријатељи до смрти“, а овамо се лажу, лажу и себе и друге, лажу и оне којима би били обвезани да истину говоре, лажу све!... А то је, опет, њихово начело: лагати и живети... И они су се баш по самом том начелу побратимили. Од њих је далеко она узречица: „Живиш, да радиш; једеш, да живиш“; они имају сасвим друкчију философију за живот: „Живиш, да једеш; лажеш, да имаш шта јести...“ Ја, вид'те, са мојим друштвом не смем наглас баш ништа прозборити; они не смеју од мене чути ни једне речи, ни слога, ни мига — ако чују, зло! Зорт! Одмах почну тумачити: то се односи противу књаза, противу владе, итд., нарочито онај у беличасто-жутом капуту, он који свих седам краљева за по минута изређа, који зна и шта је покојни кнез Милош 1831. год. на Бадњи дан вечерао; који се сећа и какву је реч још као дете од једанаест месеци први пут протепео; тај наравно да све зна, а остале муштерије речене каване све му верују... А како, опет, не би? Они не верују у дан, у истину, а у лаж?... Е, баш сте чудни људи! Па ви бар знате да се сви еснафи један с другим могу посвађати, штавише и попа с попадијом, — али лажа с лажовом никад! Тај се еснаф најбоље слаже и свуд се потпомаже, а, ваљда, и зато што је лаж најјевтинија... Не кошта ништа, а све занима, нарочито и велику господу, којима је, и по себи, истина мрска.

Еле, наше велико ђаче дође. У левој руци носило је капу, а у десној парче сира, у чисту белу хартијицу завијено — хартија беше бела, а сир врло фино расечен изгледаше отприлике као коверта од какве депеше; — метну сир, скоро с неким решпектом, на сточе, поклони се учтиво и оде. За њиме су обе старовоље мало подуже гледале, а кад је дете отишло, управише своје испитљиве погледе на нас двоје; а за њих би и била штета да прође један дан, а да власти што ново не „доставе“. Цркли би од страха да се не укине пензија, после,

опет, и сама би „чаршија“ била у нерасположењу кад не би чула новости на којима ће неко време преживати... Они вас погледаше позадуго, приближаваху нам се, одступаху и опет су сви у скупу долазили. Ниједан од њих не рече: „Добро вече!“ ил’ тако што, само нас погледаху, отприлике као на неку ствар коју мрзимо или од које се бојимо. И они су нас баш изобилјски мрзели. Чуо сам, кад се по трећи пут одмакоше, где онај дебели шапну осталима:

— Каква мора да је депеша што је добише?...

А онај мршави мумџија, што личи на спухану свињску бешику, додаде полако:

— Ово нису чисти послови! Верујте, овај брадати нешто зна, нешто шурује; — верујте ми да је из прека, баш рођен Бачванин; неки говоре да су га лањског лета виђали и са Милетићем.

— Јест, јест! — додаде други дебелко, у гарибалдовском шеширу, лица правилног, али одвратног. — То је истина, а ми сви знамо како наши великаши о њима и њима подобнима мисле.

— Ми морамо дознати, ми хоћемо да дознамо шта има у тој депеши. И то треба власти доставити.

— То треба! За благо нашег отечества то треба власти доставити.

Међутим се чуло и јасније мумлање, све гласнији говор, док се напослетку не примаче онај — — — у беличасто-жутом капуту.

— Добар вече, господо!

— Бог добро, господине!

И он, сасвим умиљато осмејкујући се, седе до нас; смешио се, а једнако је погледао на наш швајцарски сир...

— Хм! Хм!... Знате... Нећете ми веровати... — сад се исхркну и убриса бркове, поглади се и пође даље говорити. — Знате, чудна времена!... Рат... Француска... Нећете ми веровати, а хоће људи републику... — утоме ме погледа мало оштрије... Знате, говори се да и у нас има републиканаца. — Сад ме још строжије посматраше... Јест, јест, то је све Милетићево семе! Знате оног осуђеног несрећника!... Познајете ли ви тога Милетића?... — И он ме опет оштрим погледима проучаваше.

Ја сам ћутао.

— Што ми не одговорите? — питаше ме пензионер мало храпавијим гласом.

— Зато што нећу!

— Е, ту смо сад, ха, ха, ха! Знате, господо, а нећете ми веровати, а, ево сâм се одао!... — После се окрете к мени, па сасвим сигурним гласом, кâ оно судија коме је испит над кривцем добро испао, поче претити... — Видите ли ви онога господара трговца?... — и он ми показа прстом једно људиште, једног од оних трговаца што нити продају свилу ни гвозђе. — Вид'те, он главом казује да вас је видео кад сте с Милетићем ишли руку под руку, и то, нота бене, у Новоме Саду!... Јесте ли ме разумели, у Новоме Саду?...

— А ја, богами, мислим да ме ви питате да ли познајем кројача Милетића? А ви ме питате за Светозара! То је, драги господине, сасвим друго! Ја брата Светозара не само да познајем, него га и високо поштујем. Он је оно што би сви народи са неком узбуњеношћу поштовали... Он је карактер!... Он је!...

— Па да није и ова депеша од њега?... — прекиде ми реч г. пензионер и већ хтеде зграбити наш швајцарски сир, али

мој другар беше хитрији, укол'ко беше и гладнији, те са сиром па у уста. Богами, и ја се од мог драгог суомладинца поплашим да како не преступи границе видовданскога и јединственога комунизма, те и ја шчепам другу половину, и за тили часак је нестаде у мом желуцу.

— Јесте ли видели, људи, како су појели депешу? Сад кажите ви мени да ли је то чист посао? Кажите да није то најбезобразније шуровање? Депешу појести! Ако ту нашој сумњи нема политичких основа, онда, господо, да се не зовем више рођак Мате клозера и његовог брата, пресветлога цара Тодора из Абисиније.

— Ко зна, можда је баш и од самога Гамбете?

— Можда је и од Рошфора? Или од Маркса из Лондона?

.....

Наједанпут све се утиша. Наше велико ђаче ступи наново, с пристојним решпектом, и полугласно — али су га сви морали чути — рече:

— Господине, ја сам јавио госпођи да нећете доћи на вечеру; казао сам и то да са једним својим пријатељем у „Шареној кавани“ ужинате — швајцарског сира...

Ђаче се поклони и оде.

— Е! Е! Е!

— Хм! Хм!

— Да! Да!

После таквих знакова разиђоше се господа стари пензионари и добри трговци.

МОЈА ЉУБАВ

ПИСМО ПОКОЈНОЈ ЦЕНЗУРИ

Гробље је немо, а мртви не читају... То ће вам, покојна госпођо, сви доктори посведочити; пак и опет гробар што вам печат на надгробној плочи чува, уздрхталим уснама радозналом слушаоцу приповеда: како је једне ноћи видео сабласт, утвару, каквој равне међу живима није нашао... То бесте ви! У рукама вам дрхташе један превијен листић исписане хартије, таман поглед ваших испијених очију беше на њ управљен. Кад сте исписане ретке проучили рука вам је клонула, сув костур вашег големога тела тресао се тако да се јасно чуло цвокотање зуба и клепет ваших сувих ребара...

— Ах, сви ме мрзе, сви ме презиру! Вређају ме и после смрти! Они не познају милост, не осећају љубави...

Тако уздахнусте ви, па после тога наслонисте празну лубању на хладан камен вашег гроба и горко плакасте, а глас вам по немом гробљу немило и тупо хујаше, кâ оно јек од тупе мотике што по утроби новоископаног гроба рије... Да, да, ваш глас нема више звука, нема јасноће, баш као што вам и живот беше нејасан; живот ваш беше загонетка нашега столећа, слуга мрачњацима, а господар слободњацима... Ви, госпо, бесте ђон на чизмама ваших господара, а господари, наравно не газе по блату, они су по цвећу газили... газили су све што беше лепо, узвишено, идеално... Та зар је једна ружа угинула под храпавим ђоном њихових чизама? Коприва и боца слободно су расле; па сад се „Тежак“ заман труди да их истреби — дубоко су корена ухватиле... Србија је родна земља; вредан баштован направио би од ње башту, свет би се чудило лепоти њеној, а празноверник заклињао би се да је то рај у коме се вечно блаженство ужива... Али милијун душа треба годинама да се зноји док истреби коров

што га ви са неколико плаћених надничара на ову родну земљу посејасте...

И ви говорите о љубави! Ви!.. Смешно! А кад су мртви љубили? За живота бесте бич живима, газисте све што се усудило дисати, љубити... А сад у гробу тражите милости, чезнете за једном искрицом љубави!... Чудно! Ја нисам богослов, али да сам професор у богословији, ја бих мојим ученицима вашим примером доказао да другог пакла и нема, да су ти ваши боли вечити огањ што с оне стране гроба сваког насилника чека... Сећам се да су се у мом детињству сви доктори нашега среза узбунили да излече једнога охолог великаша; али никога не беше да га лепом речцом утеши, да му на болове кане балсам душевне усаде. Сељаци су вртели главом: „Не могу му ништа — рекоше — он је проклет; с њега најпре мора све комад по комад отпадати, па ће тек онда умрети“. И, заиста, рак му је прогризао све тело од којег је отпадало парче по парче трулежи, и тако је, грешник, издахнуо... без и најмање утехе.

Знам да ћете рећи: „Не познају милости! Не осећају љубави!...“

Ви, госпо, грешите! И после смрти грешите!

Ја љубим!

Ту моју тајну немојте ниједне ноћи гробару приповедати. Гробари, попови и бабе не умеју тајне чувати. А баш ако сте наумни и то коме реферисати, а ви тамо међу мртвима потражите Виљема, али не овога Прајза, него оног Виљема Швајцарца. И он је ту исту девојку љубио коју и ја, па ће мило бити старцу да разабере што о идеалу своје младости... Знам да ће вас питати: да л' је још лепа, млада, свежа, сјајна? Да л' јој се још милијуни клањају, као пређашњих векова? Да л' гину јунаци за њу? Ох, госпо, па немојте старца лагати, грехота је!... Кажите му право: да је лепша, милија, сјајнија. Свет јој се клања, а милијуни пролевају скупу крв племенитих прсију да јој сјајну

одећу преображења рубинима крви своје оките... Па онда узмите лепо старца за суву руку, одведите га на најсјајнију звезду, на звезду што данас над Француском сја, оданде ће све лепо видети; голема гробља, нове гробове, разбојишта крвава, а њу сјајну:

„Ђе се, млада, по разбоју шеће,

Те преврће по крви јунаке...”

Покажите му како се сагне, целива им бледа чела, а низ образе јој потеку сузе; затим се упути живима и чаробним осмехом мами нове жртве, наново проливајући крв... Чудна девојка!... С највећом нежношћу привија ране у боју рањеника, пружа им мелем, а кад их излечи шаље их у бој, да погину... А над гробом својих љубавника плаче... Ја сам једанпут војевао за њу, за ту божанствену девојку. Бејах још млад, дете, али и сада... Ах, та ко би жалио за њу крв пролити?... Од оно доба једнако ме полази, дође ми на сну, на јави, у по ноћи и по дану; седне до мене, па ме лепо разговара, пита ме како ми је... Ја јој кажем, она се растужи и невесело махне главом, па ме остави... Моји добри пријатељи знају за ту моју љубав, па ми чисто завиде: што баш ја ту најлепшу да љубим, и зашто она мене да љуби?... Многи ме исмевају због моје страсти, мрзе ме... А ја, госпо, само љубим, љубим свим срцем, свом душом, љубим моју дивотну девојку, мој свет, моју селену!...

Може бити, госпо, да бисте ви волели да знате и име и колевку моје обожаване љубавнице? Ја вам њезино име нећу крити. А зар бих и могао? Онај је давно умро што је дланом својим хтео сунце од света сакрити, а моја љубљена једнако са сунцем сјаје; јест, сјајна је она, божанствена, лепа сестра сунчева, владатељка кугле Земљине, а дивно јој је име:

СЛОБОДА

Ви велите да тога имена и нема у календару. Јест, њега нема, а требало би сваки дан то име да носи!... Зашто, напр., да се сваки први јануар почиње Св. Василијем? Зар не би могло стојати: дан први: Света Слобода, и то црвеним словима; дан Други: Свети Слободни састанци; дан трећи: Света Слободна штампа; дан четврти: Света Удружења; дан пети: Света Искрена скупштина, итд.?

.....

Но, но, г. Ђаконе! Немојте се одмах тако плашити. Ја с мојим свецима не мислим одмах па у вечити календар! То је Јеремијин посао — а господина катихету сви ћемо лепо молити да ми не одсече језика... Истина, мало сам се затрчао, али ко не би?... Опраштам се са остарелом намигушом, са оклепаном цензуром...

...Дај јој, боже, вечитога мира,

Јер у томе гробљу има и вампира.

Сад, госпо, знате моју тајну... Е, тако је то! Нерону, цару латинском, за живота нико не смеде казати да је тиран, а после смрти беше пуна историја његових недеља. Штета што у његово време није било „Српског народа“, „Видовдана“ и њихових другара, а уводни чланци били би пуни Неронових врлина...

Сад, госпо, збогом, почивајте мирно; моје вас писмо више неће узнемиравати... А и шта ћу ја с мртвима?... Не бих вас ни данас потезао кад не бих знао да је врло лако могућно да је, уместо вас, закопана само сенка ваша, а да сте ви обукли само друкчије рухо, па вребате прилику да и опет искрснете пред нас — у једној руци са катанцем, а у другој са празном а ненаситном касом.

БЕЛА КУЋИЦА

Давно је то било, ал' тек има још људи који се сећају како је наша мала Србија у оно време изгледала. Путови како је богу воља! Да обиђеш целу земљу унакрст: пођи лево а десно, све ти је једно, јер си на сваком кораку могао сломити ја ногу, ја руку... Бивало је те човек пође до прве варошице, па се више и не врати кући... Просто: нестане га. Питају људи: „Где је?“ „Шта је?“... Али све бадава!... Човека нема, па нема! Чељад закука, село говори о томе два-три дана, па опет ућути, а власт шта ће?... Суди онима што су у животу, а и шта ће власт са мртвацима?...

Вештица, вампира и дрекаваца беше у оно време пуно село, не сме човек да замркне!... Дођу покладе, скупимо се код твоје или код моје куће, обредимо се по неколико пута пљоском, у томе се и смркне; разиђемо се, али у путу мало ко да није видео вештицу или вампира, а за некима се дрекавац све до куће дерао... Ето, питајте старог Николу Белића; он ће вам се главом заклети да нема ноћи а да му не дође дрекавац...

Чудна работа!... Кућа му је, некако, сама за себе на пустој брдашцу. С леве стране поток, а десно лужина... У Николе лепа снаха, још чудније! — Па, вели, откако сам њоме оженио сина, нема вечера а да ми не дође... Ми, вели, таман полежемо, а у лугу се зачују као гајде, после кукурече, рекао би човек неки огроман петао; а кад замауче, заклео би се да је најстарији мачор што га има у селу... Е, не мож' поднети!... А, опет, не бих ти смео у то доба ноћи изићи напоље, па да ми жут дукат поклоним!... Него моја сна. Стојна, она изиђе, па ваљда му нешто пребаје, врача, тек се дрекавац умири и нестане га, а моја се Стојна врати, задувана, као да је богзна неки терет потеглила...

Е, — хвали се Никола, — баш сам срећан а да нема ње, зло! Још би ми дрекавци и кућу оборили. Бива те и мој Золе провири на врата, ал' онај у лугу још се више дере, све док Стојна не изиђе... Онда се све умири.

Тако он то свакоме приповеда. Има те му неко и верује, а неко му се и подсмехне... А он, сиромах, шта ће,... Слегне раменима, па мисли у себи: лако се вама смејати!...

О томе дрекавцу људи су свакојако говорили; али уопште сви су кривили Николу што је свога Зола тако рано оженио... А о Стојни су износили што већ није ни могуће! Као да је у дрекавца и заљубљена!... Боже мој, шта ти неће људи изнети!... Веле да више воли њега него и свога Зола; јер бива да јој дрекавац по две-три ноћи не дође — отумара, богзна, у друго неко село, онда је Стојна повазда жалостива, нити гледа свекра ни свекрве, а Зола само што не угуши...

Е, па какви су људи били, онаки и судови и путови... А школа? Школа у оно време једва је где и било... У целој Левчу беше само једна једина, у селу Планинцу, па и та је жалосно изгледала: прозори хартијом излепљени, врата неофарбана, а по дуваровима се тек понегде видео траг од креча; а сва је зграда била подељена на двоје: десно једна соба за учитеља, а лево мало повећа, за ученике. У среди оцаклија, али на њој не беше прозора. Осветљење је долазило или кроз отворена врата, или од ватре, која је непрестано на огњишту горела.

А та оцаклијица служила је учитељу и сељацима као за неко „предсобље“: онде се они око ватре скупе, пуше и разговарају, све док учитељ не дође.

Па какве су школе биле, онаки беху и учитељи: неки је од њих утекао из манастира, други, опет, није добро испекао занат, а био је нешто мало писмен... Е, тога су одмах узели за учитеља. Али зато нек не мисле наши богословци да су они и са свешћу тако ниско стојали, као са науком... Било је, истина, међу њима који нису знали ни десет заповеди божиј'... па опет нису

крали ни отимали. Беху то већином добри и поштени људи, без икаквих претензија и ароганције: са сељацима као са рођеном браћом, а са ђацима су поступали као са сопственом децом.

Тако и у Планинцу беше у то време учитељ занатом абаџија, старчић неки, коме је на целој лубањи једва две-три длаке преостало, и то беле као снег, па кад их ветар залелуја, а ти мислиш то је она свила што се у бабином лету по зраку таласа... Добар човек каквог је ретко наћи, људи га нису видели да се наљути... Једанпут — упрло му сунце баш некако у теме, а оно се сјаји, глатко као мермер — једно се дете загледало у његову темењачу, па се усуди да га запита:

— А, учитељу, ко ти је почупао косу?...

Уча се жалостиво осмехну, па му својим благим гласом одговори:

— Године, синко!...

Он, наместо катедре, простре лепо у школи асуру, скине своју качкету, прекрсти лепо ноге, натуче наочари на нос, па онде кроји и шије; а ђаци седе по скамијама, па тек онако полугласно нешто бумбарају, а први ђак стоји код табле, па их једнако опомиње на тишину. А кад учитељ сврши један рукав од гуњчета, или сашије ногавицу од чакшира, а он се онда мало накашље, извади иза појаса написан тевтер од својих ученика и прозове оног кога је намислио:

— Читај ти, Дамњане, нешто из часловца!

Дамњан прочита неколико редака.

— Добро, — вели уча, — иди на место, а сутра да ми донесеш једну торбицу кромпира; богме, синко, одавна ми ништа ниси донео... — После прозове другог и трећег, и свакоме понешто наручи. Ретко је кога казнио, и то само клечањем; а кад је била тако голема кривица да се морало и телесно каштигати,

уча га кључне две-три пута својим гвозденим напрстком у чело, па му припрети да се убудуће поштеније влада.

Тако је он то чинио, али само, с мањом, неразумнијом децом; а веће није никад ни покарао, јер беше међу-њима момака, који су својим уљудним владањем далеко надмашили богословце... На пример, јунак наше приповетке, Милисав Богдановић, беше у то време већ свршен момак, не би га учитељ за живот главе ни зло погледао, а толи да га кључне својим напретком.

— Милисаве, изиђи-де ти напоље!

Милисав изиђе.

Леп, висок момак, широких прсију, витка стаса, у лицу бео, а очи велике, загасите; на рамену му загасито гуњче са црвеном поставом, а бела кошуља, притегнута шареним тканицама, пушта се чак до ниже колена, на ногама шарене чарапе са добро притегнутим опанцима... Милина га је гледати!

— Милисаве, деде ми ти што читај из псалтира!... — вели му уча благим гласом, чисто тепајући му, јер је њега више свију ученика волео.

Милисав, поруменевши до ушију, обори очи доле, па својим звучним гласом прочита неколико псалмова, тако лепо, таком умилношћу да би и самоме псалмопевцу срце заиграло да га чује и види.

— Лепо, Милисаве, — вели уча, — ти си добро момче и доста се ваљано учиш... А јеси ли ми што реграције донео?...

— Јесам, учитељу.

— Па шта си донео, де кажи, благо учитељу!...

Милисав извади из недара једну пљоску ракије, па је мете пред учитеља на асуру.

— Добро, добро, — вели уча, а брк му се смеши, — то ће бит' од оне ваше препеченице, ха?... Па, синко, како на дому? Је л' ти отац оздравио, или је још у врућици?...

Милисав ћути, а сузе му теку низ образе.

— Тешко, учитељу, да ће оздравити; и ноћас му је стрина у два м'а држала свећу.

— Е, није вајде, морам још данас отићи да му однесем и оно мало животне водице, што сам, још док сам на знату учио, од некога апотекара добио... Вели, од свачега лечи, и од грознице, и од кашља, и што већ има болештина на свету... Мене је једанпут заболела пета на левој нози, па сам се напио животне водице... прође, ама као да си руком однео...

Кад се школа пустила, учитељ скиде наочари, натаче качкету на главу, оно мало косе заглади по слепим очима, па онда оде са својим учеником право њиховој кући.

Жалостиво је та кућа изгледала: наместо прозора беху неке рупице хартијом излепљене, а по хартији уметути црепићи од стаклета, кроз које се могло, као кроз неку кључаницу, гледати у авлију, која је шљивама била засађена. Покривена беше кровином, као и остале куће онога времена; у среди врата, а око ње поседа чељад, а ноћу окрену ноге ватри, па мирно спавају... То, наравно, зими бива, а улето се разиђу по воћњаку, па се онде од дневнога рада одмарају...

Кад је учитељ ступио у кућу, затекао је Милисављевог оца где мирно лежи поред ватре, под главом му један сламни стук, а покрио се црвеним јапунџетом. Тужно га је било погледати! Очи му упале у главу, мутне, једва разликују предмете око себе. На целојме лицу не мож' трага наћи животу:

бледо и увело, нос му је дошао шиљаст, као у воштане фигуре, што их Талијани по варошима показују.

До болесника седи човек неки у годинама. Лице му је озбиљно, намрштено, али преко свих тих бора збрчкога лица лебди нека туга, нека неисказана боља... Кад би га ви видели, ви би се запитали: шта је тај човек томе болеснику?... Шта је у њему изгубио? Да ли стрица? Или брата старијега?... А он, кад би хтео, овако би вам одговорио: „Драги брате, изгубио сам пријатеља!“ Тај човек беше странац, па је у туђој земљи нашао пријатеља!... О, како је слатко пријатељство, кад све изгубимо!

Учитељ скиде качкету, па се посади до болесника. Хтеде се с њиме руковати, али болесник није могао руке подићи.

— Како си, брат-Богдане? — питаше га учитељ.

Болесник диже очи, па кад је познао учитеља, он се болно осмехну, али ћуташе.

— Донео сам ти од оне животне водице што сам те и лане њоме лечио... — И он извади иза појаса једно стакленце са неком загаситом, руменом течношћу...

— Многима је ова водица повратила живот, те ваљда ће и теби, добри мој Богдане!

Болесник показиваше болном својом мимиком да би се рад животне водице напити; учитељ узе једну чашу, напуни је том течношћу, па нагнувши се болеснику, принесе је побледелим уснама.

— Узми, пиј!...

Болесник је пио. И заиста, после неколико минута беше му мало лакше: јабучице му поруменеше, очи му синусе, да се после засвакад угасе.

— Хвала ти, учо, — рече болесник полугласно, — али се мора умрети!... — И, погледавши благодарно у благо лице учитељево, окрете се своме Милисаву, узе га за руку, привуче га к себи доле, па га пољуби...

— Ох, како бих волео да... Не! Не! Милисаве, дете моје, живи ти и буди срећан!...

После тога се окрете од њега, а главу је заронио у јастук, дубоко удахнувши. Кад се мало од узбуђености повратио, он се рукова с учитељем и са старим странцем, кога су сви у селу звали „Сремац“, рукова се с њима, па тихо шапуташе:

— Праштајте!... И чувајте ми дете...

Више није могао говорити, усне му се само мицаху, малаксале очи клонуше, чинило се као да је заспао.

— Лакше ће му бити — мишљаше учитељ, — оздравиће!... — И радоваше се добри старац животворној моћи своје водице.

Али се у овај мах преварио учитељ, јер његова водица не беше тако снажна да отклони смрт... Отац је нашега Милисава после неколико дана преминуо, а учитељ је у њему изгубио најбољега пријатеља, а у сину најваљанијега ученика... и регратију...

Трећи дан по смрти Богдановој дођоше кметови са једним писаром из Рековца и пописаше све што је по смрти његовој преостало. Ситније ствари, као: бурад, каце, казан и друге маленкости, распродаше; новци уђоше у касу, а Милисаву, на добру реч кметова и осталих сељана, оставише на руковање стоку са њивама и ливадама, да њима сам управља, а да од тога не би што отуђио, поставише му за татора Николу Белића, онога што му ноћу долазе дрекавци...

Милисав је ћутао, није се њега тицало ко ће бити тотор... Знао је да оца нема!... Он је, дакле, гледао своје кућевне послове, кадикад, само недељом и празником, одлазио би мало до записа; јер у оно време не беше у Планинцу цркве, него, лепо, у сенци некога стародревног храста скупе се људи, попа чита две-три молитвице, људи целивају крст, нешто мало поручају, па се онда разиђу својим кућама.

Милисав је радо долазио до записа, које да види свога старога учу... а и још нешто, о чему су неки само слутили, а скоро ће се уверити.

Ниже школе, баш преко Турскога Потока, кад се мене кућа Николе Белића, усред зеленог луга, подизала се једна мала кућица. Она се разликовала од осталих тиме што је била окречена, бела као снег! А ту њену белоћу још је више уздизало загасито зеленило од густо засађенога воћа.

Кад се попнеш на Орлујак или на Камичар, па са висине видиш ту белу пегицу, а у теби срце заигра, чисто би и незват ушао у њу... У тој кући живљаше неки бегунац из Срема, онај исти што смо га код болеснога Богдана видели. Није он никога имао, до јединицу кћер. С њоме је све кућевне и пољске послове вршио. Врло је ретко узимао надничара, и опет су му њиве биле свакада на време урађене и окопане, виноград, орезан и опрашен, а око куће ретко си где на воћу могао видети оне прљаве чаурице од несрећних гусеница... Све то старац са својом лепом Јелицом почупа с грања и спали на ватри.

Сви су сељаци старца поштовали са његове уљудности и чистоте, али су га се и бојали. Беше у његовоме понашању нешто необично, тајанствено; ни с ким се није пријатељио, нико га није призивао, а никоме није одлазио, само покаткада покојноме Богдану и староме учитељу... Живљаше сам за себе са својом јединицом.

Да ли је он том својом самоћом био задовољан или није? То никоме не казиваше.

А Јелица, осим својих кућевних послова, умела је дивно ткати и шити; све што је на њој било, све беше њена рукотворина: и она бела марама са оном танком црвеном ивицом, којом је своју лепу главу умотавала, и шарено зубунче, сукња и препрегача, то све беше њена израда. А што је умела чарапе шарати, тако укусно није могла ниједна сељанка!... Зато су је и оговарале и износиле свашта за њу: неке су говориле да је вештица, да уме чинити, врачати, мађијати... Снâ. Николина, као прва комшика, клела се да је досада већ петорици срце изела, а нашега Милисава да је, још док је ђаком био, неким мађијама опчинила, те већ нема дана кад онуда поред њене куће не прође и с њоме не говори... — То је, вели, чинио и док је ђак био. Пут му је преко Липара, а он торбицу о врат, па, лепо, преко Орашја, хајд' у Сремчев браник. О, виђала сам ја њега! Па и њен отац зна за то, и опет му не брани, баш и кад јој у кућу дође...

Све, дакле, комшике тврдише једно: да је старога Сремца кућа нечиста, иако је у селу најчистија била.

Тако, дакле, сад знамо зашто је Милисав долазио до записа, зашто је тако редовно походио свога доброга учитеља... Он и сам није знао куд је управ' полазио. Да ли учитељу, или запису, или њојзи... Али је стари уча приметио да се Милисав код записа није више пута ни прекрстио, него полако, крадимице, провуче се кроз Орашје, па управо Сремчевом бранику.

Тако једанпут дигне се Милисав са пљоском у недрима.

— Морам, — вели, — однети ово мало ракијице нашем учитељу, нисам га ни онако већ давно видео... Ко зна, можда се добри старац и зажелио наше комовице?

Учитеља је његова похода јако обрадовала, јер осим ракије волео је и свога бившег ученика.

— О, Милисаве синко!... Па како, дете, како још?... Е, е! До јуче ђак, а данас свршен момак!

А кад је сркнуо мало ракијице, а он упре своје благе очи у Милисава, нешто му на њему беше необично; сувише му је изгледао озбиљан, могло би се рећи жалостиван...

— Милисаве дете, ти си ми нешто невесео!... Шта је то од тебе?... Да није?...

Учитељ не хте све што је мислио исказати, него, брижно посматрајући, гледаше у невесело лице свога ученика, а Милисав стојаше пред њиме као неки кривац: оборио очи, па само ћути; а могао би му много штошта о својој невеселости приповедати.

— Да није тотор? — питаше учитељ, а Милисав се трже и зачуђено погледа у свога учитеља; као откуд учитељ да познаје његове тајне мисли, које он досада ником није поверавао? Али кад се уверио да учитељ његове мисли погађа, а он са жалостивим погледом додаде:

— Богме, учитељу, није лако имати тотора!...

— Знам, знам, синко, муче те, као што чујем, нити ти дају што да привредиш, нити што да продаш... Е, али шта ћеш? Трпи се, ти си вредан момак каквога у целом селу нема; све ћеш ти то накусурати... Има времена!...

— Али... — заусти Милисав, али се одмах трже и не хте даље говорити. Рукова се с учитељем и оде, ударивши лугом

што поред куће Николе Белића вођаше, „белој кућици“, као што су је сви сељаци звали — само је понека баба, с поругљивим смешењем, додавала: „нечиста кућа“.

Учитељ се напи поново из пљоске и гледаше за њиме. Седе после на некакву плочу, што је ту близу записа укопана била, а за коју су говорили сељаци да је ту сахрањена жена онога Сремца, па су и о покојници, баш и после смрти, много којешта измишљали. Као: да није била права Српкиња, да није у петак постила а о Ускрсу да је друкче шарала јаја него остале сељанке... А то је у оно време било све подозриво.

— Та да је она била чиста и права Српкиња, — говорила је жена Николе Белића, — зар не би и њу сахранили у оно гробље у које се сви поштени људи сахрањују?...

— Томе је тај некрштени Сремац крив, — вели друга нека, — он је баш сам хтео да се у овоме лугу сахрани, и вазда је говорио како је ово место најдивније за вечно почивање...

Јест, и то је истина била... Стари бегунац, кад није могао у својој домовини наћи мира љубљеној сапутници мучнога живота, довео је у нову отаџбину, да јој кости од немачкога гажења сахрани..

Ту, на њеном камену, сеђаше учитељ, нешто много размишљајући о своме ученику...

— Заљубљен је — мишљаше уча, — али је и дивна та Сремчева Јелица! Ја никад нисам видео лепше у свету. Само је штета што је из белог света... (Те предрасуде није се ни добри учитељ могао опростити.) Осим оца нигде никога, ни кума, ни пријатеља!... А то би леп пар био: он висок као бор, а она вита као јела... Баш као да су рођени једно за другог! Лепши пар не би у свету нашао!... Пре сам их негде видео где разговарају: поруменели обоје, а шапућу... Она нешто чепрка по воћњаку, а он се наслонио на плот, па је само гледи, а после рече:

— Јелице, дај ми стручак од вашег босиљка!

— А шта ће ти босиљак?... — питаше га Јелица.

— Откад ми је бабо преминуо, то ми је најмилије цвеће.

Јелица му даде стручак босиљка.

— Па, Јелчице, дај ми и један пупољак од руже; лепо ће пристајати свеже руменило уз босиљак!

— Е, сад би и руже!... А шта ће ти ружа? — питаше размаженим гласом невино девојче.

— Откако сам тебе видео, Јелчице, не волим ниједно цвеће, до само ружу румену... Еј, Јело, Јело!

Јелица му хтеде додати ружу, али јој рука задрхта, а лепо цвеће паде на земљу. Ох, и ја сам видео то цвеће; видео сам њих двоје како румене, како им груди задрхташе; видео сам оно о чему сам, можда, у младости сањао... Гледао сам љубав!... — жалостивим гласом рече учитељ, па малаксало, подбочивши оба лакта на колена, загнурио је главу у две старе руке...

Можда би, сиромах, и даље о своме ученику размишљао, али се утоне приближи кмет Радован са Николом Белићем, који беше у великој љубави са кметом.

— Хе, учо, — рече кмет Радован, — а што си се тако замислио, као да ти је град побио поља и винограде?...

Учитељ се диже са свога места, па се рукова с Радованом и Николом.

— Много којешта мислим, брат-Радоване... Знаш, кад човек своје деце нема, онда о туђој мисли, туђу бригу води!... Да, да, тако је то! Малопре прође овуда мој ђак Милисав, покојног Богдана син... добро дете!...

— Јогуница, — прекиде га Никола, — угурсуз!... Та, ево, ако се ја о њему не старам, онда, вере ми, није му се ни отац старао!... Па каква вајда?... Ја му велим: „Милисаве, не иди оној вештици, та знаш шта о њима цело село говори!“... Па мислиш да ме је послушао?... Нема дана а да онуда не прође, па ако се не може с њоме пољубити, а он је само погледи, па иде даље... Чудо од света!... „Милисаве“, светујем га ја, „та има у нашем селу људи, те каквих газда, и од какве фамилије, па и у њих има девојака!... Па, ево, да ти ја нађем девојку, баш ако ћеш усред Груже, ниједан ме одбио не би! Па, ево, моја Стојна има у Книћу још једну сестру неудару, видео си је ти! Онаке девојке нећеш наћи ни усред Крагујевца...“ Па зар мислиш да је главе обрнуо? Јок, вере ми! Ћути вам он као земља, па из моје куће, лепо, крадимице, све поред потока, па у Сремчев воћњак... Шта тамо раде, бог ће их знати!... Ал', вере ми, учо, нису чисти послови... И јуче ми је баш доходио, скиде капу, пољуби ме у руку; ја мислим богзна шта ће... Кад тамо, шта је?... 'Оће момак да се жени, и то никоју другу не мисли, него баш њу!.. „Бре, дете“, рекох му ја, „нећеш је узети, док је на мени главе!“... Е, није вајде, право има моја Стојна, баш га опчинише!

Учитељ само ћути и слуша, па се некако сетно смеши.

— Не смеј се, учо, — вели кмет Радован, — а, ево, јуче сам због некаквога кулука шиљао бирова његовој кући, па чудо: вели да у гвозденим лонцима кува ручак!...

— Хе, хе! — поругљиво смејући се, додаде Никола Белић, — ти мислиш, пријатељ-Радоване, да он у тим лонцима јело готови?... Зна то моја Стојна боље него ма ко... Мађије су оно!... Хе, главо!

— Биће, Никола, биће баш да су мађије... О томе су ми већ и други приповедали, — рече кмет-Радован.

— Ал' ето, — мисли учитељ, — кад момак воли девојку, шта му знаш? А и време је да се жени, кућа му је остала празна, а седамнаесту је годину још лане навршио...

Хтеде уча и даље да продужи, али му не даде Никола:

— Па ко му брани? Нек се жени, ал', богме, о њој нека и не мисли!... Па баш кад постане и пунолетан, нећу му је дати; прогласићу га, онако судски, за лудога или за распикућу... Хе, хе! Зна Никола Белић шта ради!...

И тако се разиђоше...

Учитељ оде у своју осамљену школу да о другима размишља, јер није имао нигде свога... Остарео је у самоћи, ни жене, ни деце... Глава ћелава, руке суве, увеле, али у грудима поштено срце, пуно љубави према ближњему... Једва се смркне, а учитељ већ помишља на свануће. Једва је чекао да му се ученици искупе. Они су му попуњавали ону тужну празнину, коју су многе жалосне године у старчевим грудима оставиле...

Међу осталим младићима онога времена беше и неки Ђоша Лазић. Њега су дали у Крагујевац да учи занат. Двапут је Ђоша са заната бежао; матери, у дослуку с туторима, враћала га је опет мајстору... Кад би, а он трећи пут похара мајстора; али у овај мах није се враћао у село — знао је да ће га онде наћи — него оде у Рачу, где је имао друга који је с њиме заједно учио папуџилук. Њему се Ђоша повери, али се љуто преварио, јер га другар онога часа изда и приказа власти.

Пред властима је Ђоша морао свој преступ признати. Зато га осуде на шест месеци робије и педесет батина. Све је то Ђоша издржао, као да се у хапсу и родио... А кад су га повалили на мацке, стегао је срце да се не би пред старијим зликовцима

осрамотио... И, заиста, један од старих злочинаца није могао а да му том приликом не узвикне: „Синовче, од тебе ће човек бити!... Хајдук, коме се неће раван наћи!...“

Ђоша се вратио у село да — ништа не ради... Одлазио је у варош трезан; а враћао се пијан. С киме је он тамо пио? Шта је радио? То нико није знао... Тако једанпут, кад је пијан из Крагујевца кући дошао, стаде се свлачити да спава, али у свлачењу, некако, испадне му из недара једна златна гривна и пар златних минђуша.

Злато сину, а мати скочи, уплашена.

— Откуда ти те минђуше и те белензуке? — запита га упрепашћена мати. — Та то је злато, то су скупе ствари... Еј, Ђошо, Ђошо!

Ђоша погледа опором уплашену матер, па претећим гласом рече:

— Оно што видиш у мене, моје је!... Даље ме не питај!...

Јадну мајку је срце заболело, али је ћутала, нити је за живот главе о томе смела што проговорити. Син јој беше неваљао, знала је она то, и опет га је волела; он беше лопов, а она га је крила... Сирота мати!...

Али кад би на саме Цвети, а на тај дан држе Планинчани заветину, па се ту код записа скупило и старо и младо. Има ту људи и из далеких села: Гружана, Темнићана, па, богами, и чаршинлије, познавајући гостопримство мирнога сељака, нису пропустили да тога дана у Планинац не дођу; а сваки се, опет, домаћин отима како ће лепше и боље госта дочекати.

Попа довео свога нећака чак из Старе Србије. Њих двојица удесили, па поред чаше вина једнако певају неке стихире, а људи слушају, па се чуде откуда толика наука! Кмету

Радовану дођоше, опет, гости из Рековца, својта нека. Они, опет, приповедају о капетану левачкоме: како је то диван човек; како поједе по половину јагњета за ручак; како није горд, него, лепо, и од најцрњега сиромашка прима част...

— Но већ познајеш га, — увераваше кмета пријатељ из Рековца, — у Србији нема два човека као што је наш капетан!

Са Николом Белићем дођоше неки гости из Кнића: леви, високи људи, чисто обучени, са црвеним јелецима, а за појасом леви сребрњаци. С њиме дође и његова Стојна — дивна женица, нема јој више него дваест и две и три године; цео се сабор загледао у њу, не баш толико са њене лепоте, колико због одеда, јер у оно време скоро у целоде Левчу ниси могао наћи на девојци или жени нешто куповнога, а на Стојни црвена марама с плавим и белим цветовима, тако и хаљина, рекао би од плавога је кашмира, па минђуше, па белензуке!... Гледају људи и жене, па тек се мисле: откуд то њој?

Дође време да се игра.

Ухватише се момци један до другога, не мож' их се нагледати! Затим једна по једна млада и девојка, стидљиво гурнувши свога познаника, стадоше шарати коло.

Ђошина мајка гледа до које ли игра њен син. Каква ли је и чија?... Али га нигде не виде. Тек доцније, као крадом, вукао се кроз гомилу света, а кад је дошао до оне софре за којом је Никола Белић са својим гостима седео и веселио се, он мало ка' застаде, а мајци се учинило да је на Стојну некако намигнуо, а после се и сам ухватио у коло. Не потраја дуго, а до њега се ухватила и Стојна.

Сирота мати гледала је како дивно играју момци: свежи, здрави, свакога својом младошћу да занесу... Она је гледала и у Стојну.

„Лепа жена!“ — мишљаше у себи: — „али шта ће он са женом? Зар нема девојака?“

Тако она стоји поред кола и мисли се... па наједанпут пребледе као листак хартије:

— Ох, сад знам! Сад знам све!... Ено, оне златне белензуке! Познајем их! Ено и минђуша!... Ох, несрећнице! Та све што је на њојзи, све је то његова... крађа!...

Јадна мати!... Закукала би из гласа, али стеже срце и ћуташе тужно посматрајући неваљалога сина.

Коло се све више ширило, већ се и старци, угрејани вином, хваташе до разигране момчадије... Само један момак стоји у крају... То је Гружанин, један од Николиних гостију, леп човек какова само Гружанка рађа; на прсима му се сјаји злато од везенога јелека, а за појасом севкају сребрни пиштољи.

— Она ме је волела, док беше још у Книћу код мајке; а сад?... — И он ћуташе замишљено. Али кад Ђоша са Стојном доиграше до њега, он претрну и, метнувши своју снажну руку на Стојнино раме, раздвоји је од Ђоше.

То већ није било у реду, и увређени Ђоша пустио се из кола, па је издалека пратио пакосним погледом свако мицање странчево... А Стојна се задовољно смешила на њега; лице јој дође руменије, црне јој очи севаху од узбуђености, груди су јој се таласале... Свако јој мицање показиваше како је срећна у његовоме загрљају, па, и сама не знајући, пришапну му на уво:

— Ох, драги мој Милане!...

Рука јој је дрхтала, сва је стрепела од раздражености.

— Отеше ми те, грлице моја!

— И опет сам твоја! — протеча Стојна и брзо се пусти из кола, бојећи се да не посрне.

Ђоша није чуо њихове речи, али је све разумео и, шкрипећи зубма, смишљао је најгрозније освете, какове само увређено љубоморство измислити може.

— Поцркаће као мишеви!... Пепелом њиховим ће се још сутра играти планински ветрови... А ја? Та не рече л' ми онај стари зликовац да ћу бити хајдук каквога није у Србији било?...

.....

Милисав тога дана не беше на заветини. Пошао је био, ал' кад би наспрам беле кућице, он виде Јелицу. Забулила се белом марамом, па залива цвеће; засукала рукаве до више лаката, а оне беле ручице, љубљене сунчевим зрацима, рекао би да су изрезане од карарског мермера, у који је Канова¹ и румене крви помешао; а кроз танку кошуљицу виде се најдивније форме округлих прсију.

Милисав је подуже посматрао с највећом чежњом, па онда се лагано дотаче њенога рамена...

— Јелице, ти заливаш цвеће... Па кажи ми, Јелице, које цвеће најволиш?...

— Оно, које и ти... босијок и ружу.

— А ја, видиш, имам још једно цвеће које волим.

И он је упро своје велике сјајне очи у њено румено лице.

Она се осмејкивала тако ведро, тако невино да се Милисав није могао више уздржати, него је загрлио и својим врелим уснама љубљаше јој снежно чело. Она је у његовоме наручју дрхтала као прут, а кад се извила из његових руку, она га зачуђено погледа:

— Шта радиш то, Милисаве?

— Љубим те!... Хтео сам те у старога Сремца запросити, али ми татори не дају... Гром их спалио! — И он љутито стискиваше песницу, а од једа му дрхташе уснице.

— Ал' нека, чедо моје! Још за који дан, па ћу бити сам свој татор, и онда нећу њих, него ћу твога оца молити да ми те поклони, ружице моја.

— А како може мој отац без мене живети?... — питаше зачуђено девојче.

— Сви ћемо заједно живети!

Она обори очи доле, па онда нежним гласом, скоро јецајући, протеча:

— Ох, ала би то дивно било!

А образи јој се зажарише, усне су се само мицале, али не моглоше ниједне речице више проговорити; срце јој беше препуно среће, љубави, надања!... У њему беше рај, а у томе рају је њена невиност сликала по бледој магли далеке будућности... себе и драгога.

Ала су слатки ти часови заноса, где се свака кап крви наше заклиње пред свемогућим да љуби, где је и она румен на невиноме лицу само љубав, где ти и суза о љубави приповеда!... Она клону, баш као румено цвеће на жаркој припеци; а кад је погледала горе у Милисава, на дугим трепавицама сијале су јој сузе слаткога усхићења.

— Ох, Милисаве!... драги мој!...

И они се наново пољубише.

Беше то свечан тренутак какав се у животу више не враћа... Нико га двапут није уживао... Часак је то у коме се један

век сахрањује; све што је у теби, све што је твоје било, све си са њиме изгубио... Све за чиме си чезнуо, све оно о чему ти је душа сањала, све си са њиме добио...

У томе часу највеће њине усхићености изиђе из густог браника стари Сремац; лице му беше озбиљно, хладно као и обично, само гласом је мало задрхтао:

— Милисаве синко, уђи у кућу!

Милисав га је послушао.

Кућа, као што је била споља чиста, така је била и изнутра: кујна лепо разним гвозденим и бакарним судовима окићена; у соби два, белим чаршавима застрта кревета, у зачељу једна офарбана клупа, а у среди собе астал... На дувару је висио св. Никола, а на страни једна дуга пушка и један ножић. Ножић беше зарђао, па му скоро и не личаше да стоји уза ону сјајну пушку на којој се све сијало.

Стари Сремац скиде с дувара нож и као неку драгоценост положи га пажљиво на астал...

— Милисаве, шта си ти наумио са мојом Јелицом? — питаше старац озбиљним гласом.

Милисав, изненађен, ћуташе, а старац је чекао на одговор; после се младић диже и пољуби старца у руку.

— Наумио сам је, старче, у тебе просити.

— Лепо, синко, даћу ти је, кад год је запресиш, — рече старац, — али, синко, ове седе косе не могу поднети бешчашћа... Давно је то било, има преко дваест година, како ми један официр варадинске регименте покушаваше да обешчисти жену... па му је овај нож за свакад утулио страсти неваљалога срца... Па немој, синко, да крв онога подлога Швабе, која је на томе ножу зарђала, са твојом племенитом крви помешам!

— Је ли грехота љубити, старче? Ја твоју Јелицу само љубим!

— Сад иди, — рече старац, задовољан, — а кад буде време, дођи, и ја ћу ти је дати... Ничија неће бити до твоја...

Милисав га пољуби у руку, па оде...

Људи се разиђоше са сабора; зурле и свирале умукоше; нема свирке, нема разговора.

Ноћ је... Понеки старац само кашље у својој јадној колибици, а напољу пред вратима псето режи... То је сав живот у селу: нигде живе душе! Нигде човека!... Само љубав и мрзост стражаре... Никада не би човек веровао да су то брат и сестра. А, овамо су једна крв и једно млеко!...

У кући Николе Белића сви су поспали, ал' онај млади Гружанин не спава. Шта чека он?... Лице му је зажарено, јелек му је на прсима тесан, па га залуду раскопчава, чини му се угушиће га, усне су му суве, дах гори, он мисли да неће зоре дочекати...

Онамо, опет, у лугу ниже Николине куће, иза једнога грма, згурио се Ђоша. Шта чека он?... Главу је заронио у две снажне руке, ћути, хладан и непомичан. Кадикад се тргне, погледа у звезде, гледа у ноћ, па онда тек онако неразговорно проговори:

— Још није време!.. Можда нису ни поспали? Ха! Ха!... Стојна зацело није заспала!... Та ту је она дивота из Груже, ту је њен Милан!...

И он се у муци грохотом смејао... После тога извади из недара једну шарену кесу, од свакојаким перлица штиковану. Такве дуванкесе није ниједан момак у целој Планинци имао. Развуче је и пажљиво посматраше ствари које се у њој налазише, а то беше кремен, оцило и нешто мало труди... Затим извуче из недара једно парче конопца, растезаше га, пробаше да л' је доста јак... Па онда задовољно прошапута:

— Ово мало труди милион ока барута да запали, а ово парче конопца читав град да држи затворен!... Ниједан ми неће измаћи! Жив не!... А ја ћу бити хајдук каквога није у Србији било!... — И он се, несрећник, грохотом смејао.

После се дигао са свога места и као змија се вукао уз поток Николиној кући. Кад је већ близу био, он узне кресиво, стаде иза једнога грма, па је онде кресао. Затим узне један омут сена и махаше њиме по ваздуху дотле, док се није почело пушити. Онда приђе стреји и тури у суву кровину упола распаљено сено; после се привуче вратима, извади конопче, привеза један крај за дрвену кваку, а други за један дирек тако пажљиво да је Стојна, која није још могла заспати, мислила да је то само поветарац што суво лишће котрља.

Кад је све то несрећник извршио, а он онда брзим кораком удари пут Рековца, и кад је био наврх Орлујака, онда се тек осврте и с пакосним смехом гледаше издалека како се пламен Николине колибе, вијући се кроз густе облаке дима, по ноћноме зраку вијуга... Кроз ноћну тишину слушао је како дирекци прште; чуо је јаук и писку жена и деце.

— Нек се угуше, — рече у дивљој јарости, — нека изгину! — Затим се спусти низ брдо и, све странпутицама јурећи, несташе га у ноћној тами...

.....

Сутрадан је цело село говорило како је Николина кућа изгорела, како је Стојна прва осетила да гори, како би се сви погушили да не беше оног младог Гружанина; али он са неописаном снагом истави врата, и тако се сви срећно из пламена избавише, па и саме хаљине и друго покућанство изнесе из ватре.

Старији људи и кметови скупише се код суднице. Ту дође и стари учитељ. Чудише се томе и говорише да откако је Планинца, није се никоме кућа запалила. Док тек, ето, дође и Никола Белић, блед и погурен, рекао би да је за једну ноћ претурио осамдесет година; беле сукнене чакшире му на дватри места прогореле, лице му изубијано. Дође тако, стаде међу људе, скиде капу и поче тужним гласом говорити:

— Браћо, ето, ја остадох кô нико мој, без куће и кућишта; немам крова где ћу главу заклонити...

Тако он говори, а сузе му теку низ забринуто лице.

— А никоме нисам нажао учинио, ни зла помислио, толи неком закинуо или зајео... А гле мене јадника!...

Људи га тешише, нудише му се сви да му помогну нову кућу направити; а то би све могли за три-четири дана учинити.

— Па сумњаш ли, Никола, на кога? — рече кмет Радован, мало као званичним гласом. — Ствар се мора извидети, мора се пронаћи ко је у Планинцу паликућа.

— Не сумњам, пријатељ-Радоване, — рече Никола, не сумњам, него баш знам ко је!... Ено, мој први комшија, Марко Ћосић, видео га је јуче, док смо се ми овде на заветини гостили, да ми се, несрећник, шуњао око куће...

— Ту има трага, — мрмљаше кмет Радован...

— А и моја Стојна била је одјутрос код баба-Јане врачаре; гледала је у пасуљ, па вели: „Млад, висок момак, ту је из села“... Нико други, него он...

— Ко, Никола, ко? — питаше га радознано гомила.

— Та онај мој несрећник што му не хтедох допустити да се Сремчевом Јелицом ожени... Гле шта ми учини!...

Учитељ се трже:

— Никола, то није Богданово дете учинило!

— Био ти је ђак, — рече кмет Радован, — 'ма, учо, он има још једнога учитеља; та не иде он бадава Сремчевој кући! Где је Лаза биров?... Лазо, узми још два-три момка, па ми га доведите везана... Добро, добро! Казаће то дете, докле га капетан мало на муке удари, све што о Сремцу зна... А ти, учо, иди у школу, узми два-три пера — општина ће ти платити — па напиши господину капетану једно писмо, велико писмо, на читавом табаку! Кажи му да је кућа Николе Белића изгорела, па сад нема где старац да спава, млађи ће лако наћи преноћишта, ал' куда ћемо са старцем?... То му напиши; а додај му да смо ухватили паликућу и да му га по Лази бирову пратимо да га донде на муке удара, докле не призна.

Учитељ је дрхтао.

— Ја га нисам никад ни кљуцнуо, а, гле, сад да га капетани међу на страшне муке!... Кнеже Радоване, Милисав није кућу запалио! Он досада није ни мушицу увредио...

— Ти пиши што ти ја заповедам...

— Ја, кнеже, нит' имам пера, ни хартије, — извињаваше се сиромах учитељ, — баш сам ових дана наумио да одем мало до Крагујевца, те да купим те ствари... Ал' ево шта се догоди!...

— Онда ћу морати сам собом отићи до господина, да му све наустице кажем шта је и како је.

Утоме доведоше Милисава, везана, а у лицу беше блед као мртац и узверено гледаше у скупљену гомилу... Учитељ га погледа и сузе му пођоше низа старо лице, и није се могао уздржати а да не уздахне:

— Милисаве! Јадно моје дете!

Али кмет, у коме је званична дужност свако осећање угушила, опорим гласом проговори:

— Милисаве, признај!

— Шта,... — питаше младић зачуђено.

— Ох, видим ја — рече кроз сузе учитељ, — видим ја да је дете невино!

— Ћут', учитељу! — опречи се на њега Радован. — А ти признај да си запалио кућу Николе Белића, свога законитог татора!

— Ја? — рече младић, а тавна му румен покри младо лице. — Ја, кнеже, нисам паликућа! — додаде после тога отсудно.

— Признај овде!... А кад те господин капетан мете на муке, признаћеш и кад си покојну мајку ујео за сису!...

Румен на лицу Милисављевог уступи место самртном бледилу; после збуњено додаде:

— Па шта сам ја учинио?...

— Кнеже Радоване, немојте га мучити, — примети учитељ, — гле како га зној пробија!... Сирото дете!... Ено паде!...

Милисав је посрнуо, и да га није Лаза биров прихватио, би пао онесвешћен на земљу; и тек се онда повратио, кад га мало попрскаше хладном водом.

— Метите га до после подне у хапсу! А ти, Лазо, отиди до моје куће, подај коњу зоби и спреми га, после подне ћемо са овим несрећником пред г. капетана у Рековац; а Марку Ћосићу кажи нека се и он спреми да заједно с пријатељ-Николом идемо. А ти, Никола, узми оно подераније гуњче, да види г. капетан како си сиромах, те ће, богзна, штогод и из касе пружити да ти се у овој невољи нађе!...

Људи се ћутећи разиђоше кући, а учитељ оде невесело у своју школу, да о туђој деци мисли, кад своје нема... Кад је пошао, а он се окрете своме ученику:

— Бог нека ти је у помоћи, дете моје а ја знам да си невин!

— Ах, учитељу! — јецаше Милисав, а крупне сузе му грунуше из очију.

Милисава отпратише везана у Рековац пред капетана, пред онога доброг човека коме нема равна у свој Србији.

Канцеларија му је чиста, окречена; по дуваровима беху удешене од белих дасака полице; по њима је капетанов писар сместио сву архиву, сва акта од ослобођења Србије па до четрдесет пете године, управо до дана кад ће се и Милисављева кривица црним словима забележити да умножи протокол оних

злочина које је у своме срезу за толико година пронашао оштроумни капетан.

То је архива; а другог канцеларијског намештаја није у оно време ни било. Један, дебелим гвозденим обручима окован сандук, на њему велики црн катанац, лежаше у једном мрачном ћошету празне собе које је половина била турским креветом запремљена. Тај кревет беше застрт богато ишараним ћилимима, а унаоколо намештени црвени јастуци, оперважени срмали ширитима. Кад је обичан дан, ту седи поред капетана и капетаница и остала породица, а ћата отиде са пет-шест окривљеника и једним пандуром у виноград, па онде надгледа како ће се окопати или орезати.

А кад је дан суђења, четвртак и недеља, онда, наравно, сасвим друкчије изгледа: деца изиђу у авлију, или се скупе око огњишта, па онде гледају како капетаница готови ручак... А капетан скинуо јеменије, па, у белим чарапама у које је капетаница вешто уплела два-три црвена или плава листића, прекрстио ноге, па се посадио насред сеџадета и, пуштајући густе димове из чибука, преслушава једног по једног парника. Кадикад се накашље, али тако крупно, да сиромаш парник сав претрне, а на прозорима се залелуја од дима пожутела пенџерлија; дебели трбух, који је чак на прекрштеним негама нашао ослонац, само брекће, и треба му по четврт сата, док се мало поутиша. Онда извади иза силава своју мараму, па, убрисавши зној са чела, окрене се својој бледој сенци, своме мршавоме ћатици:

— Јеси ли све побележио? — упита га капетан, а ћата понизним гласом одговори:

— Јесам, господине!

— И онога несрећника из Жупањевца, што је манастирско прасе украо?

— И њега, господине, — одговори понизни ћата.

— Добро!... Две недеље ће остати овде у хапсу. Треба једанпут и онај кош довршити што сам га још јесенас почео градити, а после, кад то издржи и извуче својих двадесет пет, нека кида испред очију ми!... А оцу Пахомију пиши да ми пошаље једно назиме и неку мешину вина... Ваљда нисам пао на теме да се за једно прасе толико мучим!... И пиши му да ће тамо у среду госпођа капетаница са децом доћи да се причести.

— 'Оћу, господине!

После тога капетан зовну пандура. Пандур уђе гологлав, стане, ћутећи, насред собе и чека капетанову заповест.

— Има ли ко да чека?

— Неки људи, господине, дошли из Ратковића.

— А јесу ли што за децу понели?

— Не верујем, господине... Сиротиња је!...

— Нек чека!... Кога има још?...

— Један Цинцарин, Грк ли је?... Носи пуно сандуче лекова, мириса и других којекаквих водица...

— Он нек иде капетаници да избере шта јој треба... А ти, ћато, напиши му писмо да може торбарити по целом срезу.

— Добро, господине... — вели капетанова сенка.

— Други нико није пред вратима?...

— Ту је и кмет Радован из Планинца, са још неким људима. Довели једно момче. Веле да је запалио кућу своме тотору.

— Ту ће бити ћара и за лебе, ћато! Само на протокол пази... Кажи им да улазе...

Пандур изиђе, а уђоше Планинчани са везаним Милисавом; поклонише се пред капетаном, лепо се поздравише, па онда стадоше сви дупке, чекајући да капетан почне разговор.

— Одавно те нисам видео, Радоване...

— Послови су, господине: те суди овоме, покарај онога, тамо, опет, мири, да те бог сачува и саклони кметовати оваквومه свету!... Намислио сам био да као данас изиђем мало и до винограда... Ал' куд ћеш ти, кад, ево, овај несрећник запалио синоћ, баш на саме Цвети, своје тотору кућу!... Е, морао сам оставити сав посао, те ме ево до тебе; ради с њиме што знаш, само га не пуштај натраг у село!... Зла несрећника! Да помори толике људе!... Лепо, везао споља врата конопцима. Заветина... Људи као људи, напили се, па спавају... Зло, да не беше у пријатеља младе снаје, данас већ не би ни трага било од њих... Она осети...

Капетан се окрете своје ћати, па му званичним тоном рече:

— Ћато, пиши!.. Али лепо све по реду, онако као што ти људи казују, немој што да изоставиш... Та ће ствар доћи и до мађистрата, па је боље да буде више, него мање.

— Молим те, господине, — богорадио је Никола, — гледај како најбоље знаш; та није шала да ја под старост останем без куће и кућишта!

За све то време Милисав ћуташе мирно и не мичући се, као човек који се на нешто одважио, али кад га је капетан запитао што је човеку кућу запалио, он сасвим кратко одговори:

— Ја нисам!

— Ниси? — додаде капетан, намештајући златним гајтанима богато ишарани ћурак... — Ниси ти, а да ко је други?

— Не знам! — одговори младић, а капетан, истресајући пепео из луле, рече за себе:

— Јогунасто пашче!... Али ће признати, хоће!... У моме подруму многе су тајне изишле на видело, и његова ће!...

Кад је ћата све исписао, онда се диже капетан, пришапну нешто пандуру и отпусти све људе до везаног Милисава; њега затворише у подрум, а кмету Радовану рече:

— Ти, кмете, остани, с тобом ћу имати још и друга разговора.

Радован остаде.

Пандур је после приповедао да је то најбољи кмет, да нема у целоме Левчу ваљанијега човека; а да му људи казивању верују, наводио је капетанове речи:

„Волео бих“, — вели капетан, — „да су ми у срезу сви кметови кâ овај Радован, него да ме наместе за везира у Босни... Гле како пронађе онака зликовца, паликућу!... Човек је то!... Човек, вере ми!...“

Тако пандуру казује капетан, а он, опет, другима, и сви му верују...

— Па признаде ли, вере ти, Јоване? — питаху га сељаци из Планинца.

— Из први мах не хте... Ал' немој о томе ни помињати!... Муке су то, мој брате!... И да није учинио, признао би... Тек беше доста тврд; и сам се капетан чудео како је, ћутећи, сносио то страховито мучење... Кадикад и капетаница дође да види како се муче људи — чудна жена! — па се и насмеје; ал' кад је видела Милисава — блед као мртац, а глава му клонула на груди, — заплакала се, сирота! Молила је капетана, али бадава! Капетан га је мучио, све док није признао...

— Сиромах!... — уздисаше сељаци, баш они исти што су га пре неког времена онако грдно проклињали; они који су желели да се на ватри спали, ти су исти сад жалили што га три дана морише жеђу...

Па онда веруј онеме што вели: „Ја познајем човека...“ Вараш се, пријане мој!... У грудима је његовим суд у коме је мрзост и љубав, пламен и вода смештена... Оне исте очи које су мирно гледале како се с глађу бориш... те ће после смрти за тобом плакати...

.....

У белој кућици изгледало је све тужно и жалостиво.

За разбојем седи Јелица и тке платно, а свака јој је жица орошена сузама — низ блеђано лице саме се котрљају, а она им и не брани; кадикад само што дубоко уздахне, после погледи кроз прозор у сиву даљину, па онда на далеким планинским врховима удубе јој се мисли. Познаје она сва места куда јој је драги овце и козе проводио, па га онде у мислима својим и слика у разнеме виду: час јој се чини да га гледа како се наслонио на дугу пушку, па гледа кроз сиву маглу у њену белу кућицу; после јој долази као да види у даљини где јој даје знакове да ће јој доћи, чим месец изиђе... Па уједанпут врисне...

— Шта ти је, Јелице? — пита је стари Сремац, који од неког времена слабо с киме говори, а код куће се ретко кад и бави, него све некуда по селу и по луговима лута.

— Ах, бабо, бабо! — јецаше уплашено девојче... — Учини ми се као да чујем како ланци звече...

Старац обори очи доле, ућути и наново се удуби у неке чудне мисли, из којих га је тешко пробудити; изгледа као да нешто рачуна, устима само миче, али му гласа не чујеш; прстима нешто набраја, као сељак који је нешто продао и купио, па не може да састави рачуне... Тако га сретају и сељаци, па

веле: „Сремац ће да полуди!“ Једанпут га је Николина снаха видела, а он сео доле, у Турскоме Поток, баш на оно место где се до пре Цвети дрекавац дерао. Кад га је видела, она је сва претрнула.

— Шта ли ће ту?... Он нешто зна...

После се тога прикрила и гледаше из прикрајка шта ли ће старац да почне... Али он је само ћутао, не мичући се. Тек после неког времена диже се и сасвим лагано, рекао би да броји кораке, упутио се право погорелој кући. После се тако исто лагано вратио натраг у Турски Поток, па је онуда читав дан лутао, а Стојна му је свако мицање пратила. Једанпут јој се учини као да се баш испод једног дебелог грма саже, а после се подиже, па, пажљиво посматрајући са свију страна дебели грм, увуче у једну шупљину руку, па као да је онде неку драгоценост нашао, тури ту нађену стварку у недра, па брзим кораком оде... Стојна је замишљено гледала за њим. После оде и она тамо; па кад је све онуда прегледала, а не нађе ништа што би јој пажњу обратило на се, замисли се, а после полугласно рече:

— Али шта ће баш ту, на томе месту, — мишљаше Стојна. А после наједанпут пребледе као крпа.

— Није могуће!... То он не може знати ко је некада овамо доходио!... Не! Не!... Али куд оде,... — додаде устрепелим гласом. — Кући није... да куда је?...

Она је имала право, јер старац не оде право кући својој, него уђе у Николин браник, после удари кроз Орашје, па оде право запису... Кад је стигао тамо, већ се почело смркавати, нигде живе душе... Само једна свећица шкиљи на школском прозорчићу. Он погледа кроз једну рупицу на пенџерлији, виде онде учитеља где нешто шије, а дубоко се замислио. Старац куцну мало на пенџер.

— Ко је?... — зачу се меки глас старога учитеља.

— Ја сам! — одговори старац.

— А! стари Сремац!... Шта ли га овамо донесе?...

И он се диже с асуре, отвори врата и гледаше у старога Сремца.

— Добарвече, учитељу! — рече Сремац, па се посади на прву скамију, баш наспрам учитељеве асуре.

— А откуда ти, добар човече?... Е, е, баш ти хвала те си се једанпут и мене сетио! Не могу, ето, ионако да спавам, а немам се с киме ни разговарати... дању и којекако: радим помало, нешто опет слишам децу, нека их бог поживи!... А они су ми цела моја радост; да нема њих, оседео бих пре времена.

Сиромах!... Заборавио је да међу оно неколико прамичака седе косе, што му се по слепим очима лелујала, не беше ниједног црног влакна; сав бео као снег!

— Дођох, ето, — рече Сремац, — да ми ти, учитељу, у нечему помогнеш.

— Хоћу, хоћу, стари мој пријатељу! Ако теби не бих, да коме бих?... Ми, видиш, што нигде никога немамо у свету, ми смо међу собом род!...

— Јест, добри учитељу, тако је! Онај који нема брата, са целим се светом братими... Ето, ти немаш деце, па су сва деца твоја...

Учитељу пођоше сузе на очи:

— Али, једнога ми узеше... Упалио је кућу, па га мучише, предадоше га суду, а суд га даде на робију...

Сиромах старац није могао даље да говори; чинило му се да ће га сузе угушити.

— Ал' ако ми ти помогнеш, — рече Сремац, — ми ћемо га за десет дана повратити кући.

— Ја? — питаше учитељ, зачуђено гледајући свога госта. — Ја да му помогнем?... О, стари мој пријатељу!... — рече учитељ, а у себи је помислио: и ти си остарео, па те је и памет издала!...

Сремац извади из недара једну перлама искићену кесицу, па је показа учитељу.

— Познајеш ли ову шарену дуванкесу? — питао је учитеља.

— Као рекао бих да сам је негде видео, — одговараше збуњени учитељ, — али ти не могу тврдо казати где и у кога је видех.

— Био ти је некад ђак тај што је доцније носио ову дуванкесу... Сећај се, учо!...

— Сад знам! — рече учитељ. — Ђоша, онај... Проклет, дабогда! А, ево, целу ми је старост својим неваљалим животом упрљао.

Сремац развуче гајтанчић на кеси, рашири је и показа учитељу оцило, кремен и повеће парче труди. Учитељ посматраше те ствари зачуђено и гледаше испитујућим погледом у Сремца.

— Тај, видиш, чија је ова кеса, запалио је кућу Николе Белића; тај је исти онај дрекавац што се све до на Цвети дерао у потоку ниже Николине куће... Разумеш ли ме сад?...

Учитељ није знао шта ће од чуда да проговори...

— Зар он?... — То беше све што је уча од чуда и препасти умео проговорити.

— Сутра ујутру отићи ћемо његовој кући... А за даље ја ћу се бринути.

— Хоћу!...

— А сад лакуноћ!... Сутра морам овде све посвршавати, јер је прекосутра у мађистрату претрес и суочење сведока.

.....

Кад се разданило, њих обојица се дигоше и све низ реку одоше право Ђошиној кући. Сремац је носио једну повелику празну врећу. Учитељ не знаде шта ће му врећа, али га не хте питати; мислио је у себи: кад је носи, сигурно му и треба.

Сељаци их на путу среташе, здравише се с њима; а после, кад би они већ минули мимо њих, питаше се:

— Куда ли ће тако у друштву?... Учитељ и стари Сремац!... Ту нешто има!...

Ђошина кућа беше некако баш испод једне стене смештена, а сва опала, не би човек веровао да у њој људи живе... Сремац му досада никад није у кућу долазио; зато је још с брда упро своје старе очи и, лагано корачајући, разгледаше целу околину, а на кући није ниједнога ивера непрегледног оставио...

— Мислим, учитељу, да ће нам се жеља испунити... — шапутао је стари Сремац. — Стар си, али опет можеш видети: да л' је оно конопац, што на оном левом диреку виси, којим је та кућа подупрта?...

Учитељ погледа и, климнувши главом, тврђаше да јесте.

— Али је прекинут... И други крај му није за онај онамо дирек привезан...

— Пази, учитељу!... Ако могу ја онај конопац добити или изварати, зашто сам и пошао... А ако не могу, а ти конопац добро упамти... Тај конопац ће бити сведок Милисављеве невиности...

Кад су стигли до куће, пређоше преко одграђенога плота. Ту мало застадоше, а после се зачу где пас лаје. Затим изиђе Ђошина мати, отера пса и приђе да пољуби у руку старога Сремаца и учитеља.

— Хвала, снао, — рече Сремац, тргнувши своју суву руку, — хвала ти! А је ли Ђоша на дому?...

Сирота жена погледа га страшљиво, па онда рече:

— Није! Још јуче оде с неким људма у чаршију... — После тога опет гледаше испитујућим погледом старца, као: шта ли хоће с Ђошом?

— Чуо сам, снао, да имате промрзнута кромпира, па бих рад био да купим... Добар ће бити за краву!... Ал' кад није Ђоша код куће... онда...

— Има нешто мало... биће, тако, за шесет-седамдесет ока... А могу вам га дати баш и ђутуре, мени није од потребе...

Уђоше у кућу, напунише врећу кромпиром. Сремац је полако диже на грбину и пође напоље. А кад је изишао из куће, а он се онда нешто сети...

— Да!... Нисам те ни питао, а шта те кошта тај кромпир, снао?...

— Па шта ти даш, чича... Баш сам данас мислила да га бацим из куће, та сав је иструлео!...

Стари Сремац извади из кесе половину рубље, па је даде Ђошиној мајци; а она се устезаше примити, чинило јој се

да је то много...

— Узми, снао, мени је од потребе, ако теби није... А имаш ли једно парче конопца, да вежем ову врећу?...

И он погледа у дирек о коме је парче конопца висило.

— Па, ето, узми, то парче што о диреку виси... Враг ће знати ко му пресече половину... А ту је висило све некако до самих Цвети...

Старац узме са задовољством, одреши са дирека конопац и веза њиме врећу. Уча му помагаше да је наново дигне на леђа, и тако одоше... Кад су били код школе, скиде стари Сремац кромпир с леђа, одреши уже и мету га, пажљиво у котур савијајући, у недра; после се окрете учитељу, па му рече:

— Сад још с Николом морамо свршити, у њега је она друга половина од конопца... — Учитељ од зачуђености трљаше очи. Сад је тек појмио о чему је стари Сремац већ од толиког времена мислио... И он га усхићено љубљаше; сузе му текоше низ лице, и умало није у своме усхићењу онај стих из псалтира певао:

„Блажени изгнани правде ради!“

— О, стари, прогоњени Сремче! Ти си анђеол избавитељ томе несрећном детету!...

Сремац замишљено ћуташе, а после, досетивши се нечему, рече:

— Учитељу, синоћ око сунчевог заласка дође Николи Белићу гост из Грузе — исти онај младић што их је све оне несрећне ноћи из пламена избавио... Ти би могао тамо отићи, па, како год знаш, гледај да га доведеш до школе... Он познаје конопац, а ионако ће и он сутра у Јагодину на мађистрат ради суочења.

— Њега могу довести, — рече весело уча, — јер му се и с оцем добро познајем...

— А ти иди, не смемо много дангубити.

Уча оде и наскоро се после тога врати са младим Гружанином; остави их у својој соби, а он оде да види шта му ученици раде, јер су се већ сви искупили и чекаху свога доброг учитеља... Међутим се стари Сремац сасвим искрено разговарао са Миланом; па кад му је све разложио, и кад је младићу све јасно било, а он рече:

— Хоћу, старче! Неће се добро ни смрћи, а ја ћу ти оно несрећно парче конопца донети..

— Али, синко да ћутиш!... До суда, о томе не сме нико ништа знати!

— Нико!... — рече озбиљно Гружанин... — Нико о томе неће знати... А после ме та проклета кућа више никада неће видети...

Кад је учитељ изишао из школе, он виде младога Гружанина, бледа и замишљена, где оде Николиној кући...

— Шта би, стари пријатељу? — питаше уча.

— Све је у реду — одговори Сремац. — Сутра ћемо сви у Јагодину, до мајистрата... И твој је Милисав избављен...

— Јелице, 'оћеш ли са мном у Јагодину, — рече стари Сремац својој јединици.

Она га погледа зачуђено; јер све откако су се доселили у Планинац, није је стари отац никуда провео, нити је она познавала места која су с оне стране Челица и Ратковића.

Стари Сремац је помилова својим сувим рукама по бледим обрашчићима.

— Јелице! Сутра ће да суде Милисаву што је упалио кућу...

Јелица се трже и бризну плакати.

— Зар и ти, бабо?... Ах, бабо, бабо!... А знаш да ми срце једва бије од болова који га стегоше! — рече јадно девојче, покривајући исплакране очи својим белим ручицама.

— Мораш, кћери, и ти ићи да га доведемо кући...

Старац се већ и заборавио шалити, па му је шала и изгледала мало храпава, заједљива... Сиромах старац!... А данас му дође да се и он мало нашали...

— Јест, тако је то! Спреми лепо погачу, ипеци једио ћуре, и то још вечерас, па ћемо лепо још зором у Јагодину.

И старац љубљаше њену збуњену главу тако нежно и умиљато, милујући је по белим обрашчићима, да се девојче побојало да не буде истина што сељаци говоре да ће јој отац померити памећу... Али кад јој је старац све исприповедао, кад је разумела све о чему је њен отац толике ноћи будно размишљао, онда се разли по њеним снежним образима она танка румен што истинитије него све речи казује осећање узбуњених прсију. Очи јој весело синусе, и она узе стару руку свога родитеља, па је, с хиљаду пољубаца обасипану, тихо превлачаше по својим врелим образима...

— Ох, бабо, бабо!... Ала си ти добар, бабо!...

На лицу које се ретко смеје, најдивнији је осмејак... Старац, гледајући своју јединицу, задовољно се осмехну. Сећао се он да се она још у староме Срему радовала кад јој из вароши донесе луткицу ил' другу какву играчку... Он се осмехну, и у томе тренутку изгледаше, заиста, диван. Све оне боре које су године и пакости људске у његово лице урезале говориле су у томе часу о благој и поштеној нарави прогнаног старца.

— Све лепо да буде спремно, дете моје! А у торбу ћеш метнути и нешто мало јабука и крушака... Треба се и господи нечим умилити, а, богме, и младога Милисава треба понудити, јер не верујем да га је у Рековцу капетан јабукама нудио..

Ту се старац ућутао, а чело му се наново намрштило... И њега су, сиромеха, доста мучили. А на трепавицама Јеличиним синуше сузе сажаљења, па тихо уздахнувши, рече:

— Ах, сиромех!...

.....

Осам је сахати избило.

Планинчани стоје у ходнику пред вратима оне собе у којој чланови мађистрата држе своје седнице... Ту је Никола Белић са својом Стојном, ту Марко Ћосић. Ту је и млади Гружанин, накићен својим сребрним оружјем. Нешто се дубоко замислио. Стојна га крадом погледа, осмехује се на њега, али он њу не види, његове су мисли далеко од њених страсти... Она уздахну и обори очи, а једанпут прође поред њега тако близу да му је својим врелим прстима руку додирнула. Он се трже, као да га је змија ујела... После је прекорно погледа и оде настрану...

На другој мрачној страни големога ходника седи на једној клупици стари Сремац и добри учитељ. Никола Белић их погледа, па се сам пита: шта ли ће ова двојица код суда?... Али

га њих двојица и не гледају, него тихо разговарајући се, гледају сваки час на врата од ходника.

— Сад ће га провести — вели уча жалостивим гласом.

— Ено га! — додаде Сремац.

И два пандура пратише у тешком гвожђу окованог Милисава.

За три месеца мучења као да је остарео. Изгледаше као човек од тридесет година: лице бледо, очи упале у главу, а у чело се удубила једна дубока бора, коју учитељ никада пре није на њему видео; корачаше мирно, с погнутом главом — човек би по самоме томе ходу, по тој погнутој глави, судио да је то заиста неки окорео зликовац.

Кад га уведоше у заседање, он диже главу, погледа у озбиљна лица својих судија, па, ћутећи, чекаше њихову пресуду.

— Јесу ли ту сведоци? — питаше председник суда свога вратара. — Ако су дошли, нека улазе.

Сведоци уђоше.

Сваки је од њих говорио шта је који знао. Никола, како је под старост своју остао без куће и кућишта, и то све због њега. Марко Ћосић, како га је онај дан видео где шврља око Николине куће. Стојна, како је осетила ватру, како је била сутрадан код баба-Јане врачаре.

Сад се диже млади Гружанин.

— Господо судије! Питајте ову жену: откуда јој ове златне минђуше и белензуке?

Стојна врисну, изненађена, а румено јој лице потавни; сва је дрхтала, рекао би пашће.

А Гружанин узео реч, те својом урођеном речитошћу све исприповеда о чему га је стари Сремац обавестио. Милисав је за све то време зачуђено гледао у младога Гружанина, а кад је све довршио, он дубоко уздахну.

Сад уђе и стари Сремац са учитељем.

Милисав се сав стресао, и заборавивши да је у заседању, пође да пољуби доброга учитеља у руку. Утоме му звекнуше ланци... Беше то ропски јек, који свако срце својим тупим звуком растужи... А сиромасу учитељу ударише сузе на очи, и ништа није умео изговорити, до само:

— Ох, знао сам ја!... Он није крив!....

Стари Сремац изнесе из недара конопац и дуванкесу... Стојна обори очи доле, а модре усне само се мицаху, не могући ништа за своје оправдање проговорити... Признала је да му је она ту дуванкесу поклонила, да је са Ђошом ашиковала, и да је Ђоша из мрзости према Гружанину највећи злочин хтео извршити, за које она није могла знати. Кад је то све признала, па кад је видела оне презриве погледе којима је пратише она паде у несвест.

Милисава ослободише.

С ногу му скинуше оно тешко гвожђе које га већ толико месеци стезаше. Он их озбиљно посматраше: изгледало је као и да се не радује своме ослобођењу.

— Зашто ли сам ја ове ланце вукао?... — питаше сам себе... — Је ли то награда поштеноме животу?... Мучење, батине, ланци, робија и вешала... Кривца тек доцкан пронађу, па ако ти је мемла несрећних тавница оставила толико живота да још можеш чути речи својих немилостивих судија, а ти уздрхталим срцем слушаш где ти говоре: „Ти си слободан! Невин!“... Слободан? Невин? Ја бих волео да сам кривац, да сам зликовац!...

Тако он, размишљајући, стојаше и гледаше зарђало гвожђе, док му се и судија није приближио и, зачуђено погледајући у његово жалостиво лице, меким гласом не проговори:

— Шта стојиш, синко? Ево те твоји избавиоци чекају! Ти си слободан!

Он тешко уздахну:

— Слободан!...

А по измученоме лицу лебдео је израз гнева, бола и мучења... После се поклони и оде, а за њиме, весели учитељ и Сремац.

— Милисаве, има још неко осим нас двојице, који те жељно ишчекује.

Милисав задрхта, а колена му стадоше клецати; а после скоро нечујним гласом поче питати:

— А где је?... — А ко је то, то му је срце и само казивало. А кад је видео Јелицу, тавна му је румен покрила бледе образе, руковао се с њоме, па онда, дубоко уздахнувши, протепта устрепталом гласом:

— Јелице!... Ах, моја Јелчице! — Више није могао ни гласка пустити.

— Треба путовати! — рече Сремац. — Ено се већ и ноћ спрема, — додаде, показујући у залазак сунчев, — а овде у чаршији баш не бих рад ноћити.

— И ја не марим за ову варошку галаму, — рече учитељ, седајући на некога белца, који је такођер много тешких година морао упамтити.

И Сремац седе на свога мркова; само Јелица са Милисавом, кад млађи, корачаше час поред њих, час за њима или пред њима.

Већ се и смркло, а месец је својим благим зрацима обасјао питама брда и дивотне долине богатог Левча и, кроз загасито лишће густих лугова сетно продирући, у бистрим потоцима огледао је своје бледо лице.

— Јелице, — рече Милисав, — 'ајд' да ударимо овамо налево, ниже Ратковића; не знаш каква је милина оном долиницом поред потока ходати! Ах, Јелице, докле још нисам знао за тешко гвожђе и за влажне зидове црних тавница, онуде сам најрадије лутао... А и ближе је пешаку.

Стари Сремац са учитељем јахаше даље, све коловозом, а Милисав са Јелицом пође странпутицом, доле потоку. Кад се већ у лугу изгубише испред очију добрих старца, кад већ ништа не чуше, до само жубор потока и умиљату песму славуја, онда је узе Милисав за руку:

— Јелице, ти си уморна!... — рече јој меким гласом, који је као устрептали звуци меке фрулице до њених ушију допирао.

— Седи, Јелице!... Ох, како је ово дивно место!... Осећаш ли како липа мирише?... Чујеш ли песму славуја?... Веле да он сву драгу ноћ само љубави пева, кажу да и он љуби...

— Ох, Милисаве! — рече зажарено девојче. — Ја кад сам код тебе, а мени се чини да и трава о љубави приповеда, да се и небо и земља грле и љубе... Видиш ли оне ситне капљице што, ударајући у шарени шљунак, на обалу скачу? И оне љубе оно шарено цвеће што своју лепу главицу умиљато доле савија да у своја недра усиса те бисерне капи потокових пољубаца...

— Ти као да из књиге читаш, моја мила Јелчице?

— Ах, и читала сам! — рече узбуђеним гласом заљубљено девојче. — Отац ме је научио читати, али ниједна књига не показује оно што моје срце осећа...

Месец је зашао, и тице, једна по једна, ућуташе се, само што је тихи поветарац, играјући се липовим листом, дивотним задахом расхлађивао пољупце на врелим усницама заљубљених.

— За живота се нећемо више растајати, — рече Милисав, а груди му се таласаше од милине и узбуђености.

— Никад! — одговараше Јелица, а глава јој клону на његово раме. — Никад више!... Али, мој драги, треба ићи; отац ће нас чекати.

.....

То је било око Петрова-дне, а, некако, баш око св. Илије ухватише Ђошу и предадоше суду, који га осуди на петнает година робије и на шибу.

А на сам Илијиндан држани су сватови у Сремчевој белој кућици... Учитељ је кум, а млади Гружанин девер.

Сви се веселе, а учитељ једнако благосиља, желећи своме ученику све што се од бога пожелети може.

.....

После тога на неколико година, изабраше сељаци себи за кмета Милицава Богдановића, па осим што је село довео у ред, уредио је и своју кућу: беше већа и беља него и Сремчева бела кућица, а у кући седи стари Сремац, па, кашљуцајући, онако старачки, разговара о прошлим данима са добрим старим учитељем, који им често у походе долази; а по кући, уз домаће послове, весело пева млада кметовица.

Table of Contents

<u>УСПОМЕНЕ.</u>	<u>2</u>
<u>СИРОТА БАНАЋАНКА..</u>	<u>12</u>
<u>ЈЕДНА НОЋ..</u>	<u>41</u>
<u>КОМАДИЋ ШВАЈЦАРСКОГ СИРА..</u>	<u>57</u>
<u>МОЈА ЛЈУБАВ.</u>	<u>62</u>
<u>БЕЛА КУЋИЦА..</u>	<u>65</u>